

1977/6

Szocialista életmód
és művelődés
Korunk és művésze

Ihos István, Lelkes Miklós
és Páhi Péter versei,
Béri Géza, Dózsa Ildikó és
Gulyás Mihály prózai írása

A palóc név
és a palóc néprajzi csoport
eredetéről

A munkásábrázolás
néhány kérdéséről

Cigányélet – cigánysors

PALÖCFÖLD

A költő ünnepe a kor próbája. Ady születésének centenáriumi ünnepein szépen emlékező ünnepi szavak hangzanak fel, a költő gyakran idézett és kevésbé ismert verseit mondják lelkes, verset szerető fiatalok. Ünnepi kiadású kötetek jelentek meg, s a megemlékezés figyelemhívó szava nyomán minden bizonnyal újabb otthonok könyvespolcain találtak otthonra az Ady-versek. Otthonra lett-e végül is a költő, az önmaga és kora terheivel birkózó, világosan látó és csüggedni kész ember; a költő, aki után nem lehetett úgy írni, mint korábban volt szabad és szokott? Otthonra lett-e a magyar Messiások huszadik századi rokona az Őt igazán érteni képes kor szívében?

Ady-ünnepek zajlanak szerte az országban. A pontosan kimért, irodalomtörténeti szempontból gondosan mérlegelt értékelések és az ünnep emelkedett hangulatában fogant patetikus méltatások, a tudós elemzések és a lelkesedő tiszteletadások között is valami furcsa hiányérzet, töprengésre ösztönző sejtés alapján kell újragondolnunk most, az ünnepek közepette, a jubileum tanulságait.

Ady költői nagyságát aligha bizonyíthatja jobban más tény, mint hogy ma is korszerű, gondolkodásra serkentő alkotó. Életműve nem csupán kordokumentum, s nem is csupán a haladó gondolkodás fejlődésének példatára. Ady forradalmisága: kora lényegének megérté-

se, szembenállás a konzervatív eszmékkel, ízléssel, társadalmi törekvésekkel, emberi viszonylatokkal. Nem általában a korszerűtlen, ugáros világgal, hanem azokkal a társadalmi erőkkel, hagyományokkal, hitekkel, űs-sejtelmekkel, méla-babonákkal, göggel és vidékiséggel, amelyek az ő világát, az ő korát nyomorították, s amelyek megváltozott formában visszajáró kísértétként ma is béklyózzák az új világ építéséhez kész erőket. Hajlamosak vagyunk hinni: Ady irodalomtörténetévé vált. Iskolai tanítás kötelező penzuma és szorgalmas filozok kimeríthetetlen kincsháza (esetleg a költő magánéletéről illetéketlenül „jól értesült” — utólag, s a költő helyett „okos” — zsurnaliszták szabad prédája). Ady magyarsága, hazaszeretete, modernsége, forradalmisága ma is tanulságokkal szolgál. (Király István Ady-monográfiája is erre példa.)

A tudomány példát mutató elemzése, és ennek konzekvenciái ma még kevesek gondolatvilágában teremlették újjá, korszerűvé az Ady-képet. Ma még gyakran szokatlan az a hazafiság, az a magyarságtudat, amelyet Ady a reformáció, elsősorban Magyar István példáján, s Kölcsey fájdalmas önbírálatán okulva-erősödve, a Föl-fől dobott kő halhatatlan szimbólumában kifejtett.

Azok a szívdemarkoló sorok, melyeknek lírai példáját Adytól is megismerhettük — a múlté. A kipányvázott lelkek, az önként kényelembe szokott gondolatok világa, az „egyreszt-másrészt” szemlélet restséget fedő álrühája azonban ma sem ismeretlen.

Nyugtalanító költő volt életében Ady — gondolkodásra, őszinte szembenézésre serkent életműve ma. A jubileum ritkábban hangzó gondolata ez, melyet időnként elfed a haladó, forradalmi elődöknek kijáró tisztelet. Morognak a vének című költeményében Ady még az első világháború előtt írta: „Elvállik ügyis, hogy mi lesz velünk./ Magunké leszünk vagy külföldiek?/ Lesz-e magyarság új célra, nagy okra?/ Eb ura fakó/ Faljatok agrok./ Bizzatok ezt az új magyarokra!”

Ady prófétáló, jövőt és életet igonló sorai ma sem vesztek időszerszerűségükből. Az Ifjú szívek indulatai többet és jobbat alkotó vágyai — jórészt öntudatlanul — Ady inspirációján is alapulnak. A ma felnövő nemzedékek forradalmisága más, mint az elődöké. Más, nemcsak azért, mert a történelmi körülmények változtak. Más, mert talán hiányzik belőlük Ady belső küzdelme, tisztán látó kételye, s mert csupán a költői intelem utolsó sorát fogadták meg.

A ma élő nemzedékek Ady-képe korántsem egységes. Vannak (főként az idősebb nemzedék tagjai), akik öntudatuk, eszmel tisztánlátásuk fontos eseményeként tartják számon az Ady-életművel való találkozást. S mások, a fiatalabbak számára elmúlt korok hangulatát idézik az Ady-versek, megoldott a történelem által, a forradalmas, cselekvő nép által megoldott kérdések dokumentuma, amelynek fényében a küzdő ember belső feszültségei szokatlanok, korunktól távol esőek.

Időszerű tehát, a jubileum évében különösen időszerű, a fiatal generációk Ady-képének megújítása. Ez nem csupán nyelvi kérdés (fogalmak, stíluselemek teljesebb birtoklása), hanem elsősorban szemléleti, Ady korszerű gondolatvilágának átélése, emberi, társadalmi felelősségének tovább vállalása. Ady születésének 100. éves jubileuma tehát nemcsak irodalmi kérdés, a költészetet szeretők ügye.

Kiss Aurél

1977/6

TARTALOM

- 3 Géczy János: Életmód és művelődés Nógrád megyében
- 6 Köpeczi Béla: Szocialista életmód és művelődés
- 10 Lonsták László—Molnár Pál: Salgótarján város iparának fejlődése és a munkahelystruktúra változásainak hatása
- 12 Menyhárt László: Korunk és művésze
- 15 Ihos István: Evszakok, A színház melletti fák, Az egyik est
- 15 Lelkes Miklós: Válasz
- 15 Páhl Péter: Ott születtem
- 16 Dózsa Ildikó: Boszorkánykör
- 17 Gulácsy Mihály: Ezek ismerik egymást...
- 18 Béri Géza: Sportnovella
- 19 Veres János: Kutatóárok — meditáció a palócok eredetéről
- 22 Beitzky János: Szóljagyzetek — a palóc név és a palóc néprajzi csoport eredetéhez
- 24 Egy filmrendezői pályakezdés ürügyén (Veress József)
- 25 A munkásbrázolás néhány kérdéséről (Pál József)
- 26 Baráth Lajos: Miért hullámzik a tenger (Csukly László)
- 27 Cigányélet — cigánysors? (Horpácsi Sándor)
- 29 Megtörtetés (R. Várkonyi Ágnes)

A borítón és belső oldalakon válogatás az észak-magyarországi és közép-szlovákiai képzőművészek közös kiállításának magyar anyagából. Címoldal: Jánossy Ferenc, 4. o.; Feledy Gyula, 5. o.; Iványi Odön, 8. o.; Réti Zoltán, 15. o.; Szemethy Imre és Lóránt János, 20. o.; Földi Péter, 21. o.; Massaroff Miklós, 27. o.; Réti Zoltán, 29. o.; Barczy Pál, borító 3.; Mager Ágnes, hátsó borító; Csuhány Kálmán rajza.

PALÖCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NOGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYANAK LAPJA
 Felelős szerkesztő: Véghe Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-13. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Vida Edit. Terjesztő a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmra. Egyes szám ára 5 Ft, előfizetési díj fél évre 15, egy évre 30 Ft. Megjelenik kéthavonta. Keziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25.952

ISSN 0555-8867

77.13900 N. m. Ny. St. 1500 db

VÁLTOZO VALÓSÁGUNK

Életmód és művelődés Nógrád megyében

Az életmód iránt nagy az érdeklődés: a tudományos kutatók mellett a politikai, az ideológiai élet területének irányítói is egyre gyakrabban és tudatosabban foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Fontos számunkra, hogy az emberek hogyan tudnak élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a társadalmi, gazdasági változások, a kulturális viszonyok átalakulása megteremtett. Politikai jelentőségű kérdés az életmód szocialista vonásainak erősítése. Emberibb életet akarunk teremteni mindenki számára, mert csak a szocialista magatartás, erkölcs és életmód terjedése biztosíthat valódi szabadságot az embernek, ad lehetőséget az emberi értékek és képességek, a személyiség sokoldalú fejlesztésére.

Pártunk programnyilatkozatában meghatározta társadalmi fejlődésünk 15–20 évre szóló célkitűzéseit. E nemzeti programban a társadalom tagjai megtalálják életcéljaikat, törekvéseiket, s tennivalóikat is, hiszen körülményeiket, életmódjukat nem kétszen kapják, hanem maguk alakítják. Amikor a szocialista életmód tudatosabb alakítására gondolunk, akkor elsőrendű feladatként tartjuk számon, hogy az általános célok mellett megmutassuk a kisebb közösségek, egyének céljait, e célok teljesítésének lehetőségeit is.

Munkánkban abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a fejlett szocialista társadalom nemcsak több terméket, iparcikket, kenyeret, könyvet jelent, hanem jobbat, értékesebbet is —, s főként azt, hogy jobban tudjunk élni ezekkel a lehetőségekkel. Ebben egyre nagyobb szerepet kapnak a szubjektív tényezők: a termelő és a fogyasztó ember gondolkodása, magatartása, életvitele. Úgy látjuk, a politikai munka fontos kérdése, hogy harmonikussá tegyük a termelő és fogyasztó embert, összhangot teremtsünk a magán- és a közélet között.

A párt XI. kongresszusán, majd az azóta eltelt időben sok közéleti, politikai fórumon esett szó az életmód átalakításáról. A különböző eszmecserékben világossá vált, hogy ez a program társadalmi rendszerünk lényegéből fakadó lehetőség és követelmény. A szocialista fejlődés eredménye, amelynek révén a nagyobb gazdaság az értelmes emberi életet, az önmagát megvalósító embert szolgálja. Az alkotó, a tudatosan cselekvő, közösségi ember képességeit hozza felszínre, hasznosítja a társadalom érdekében.

A korábbi eszmecserékben fokozatosan tisztázódott, hogy ezzel a programmal nem ismeretlen új feladatot vállaltunk. A szocialista életmód fejlesztésének objektív feltételei (s részben elemei is) eddigi fejlődésünk során már kialakultak és hatnak. Másrészt élnek ma az emberek, mint harminc évvel ezelőtt. Rangja, becsülete van a munkának; az emberek biztonságérzete, a társadalmi igazságosság iránti igény, a felelős közéleti magatartásra törekvés kifejeződik értékrendjükben, gondolkodásukban, mindennapi munkájukban. Számottevően gazdagodtak az egyes emberek és a közösségek kölcsönös jogai és kötelességei. Ezeket a folyamatokat segítette, segíti a műveltség állandó gyarapodása, a művelődés társadalmi rangjának növekedése. A társadalmi viszonyokban, az életkörülményekben, az emberek gondolkodásában végbement változások nyomán belső szükségletté vált a szocialista vonások további erősítése.

II.

A megyében végbemenő változások lényegében megegyeznek az országos tapasztalatokkal; a mi munkánk abban tér el az országos méreteken folyó társadalomépítő tevékenységtől, hogy bonyolultabb körülmények, esetenként előnytelenebb feltételek között kell azt végeznünk. A századforduló, különösen a két világháború közötti időszak súlyos örökséget hagyott ránk.

Egyoldalú volt az iparszerkezet, az emberek igen nehéz fizikai munkával keresték meg a mindennapi kenyerüket. Az idelátogatók gyakran dicsérik a változatos nógrádi tájat; a hangulatos, dombos vidéken azonban nehezebben termett az élet, a kenyér. Évtizedekre szóló feladatot adott az egészségtelen bányászlakások, a rossz lakásviszonyok felszámolása, alacsony volt az iskolázottság: a felszabadulás előtt a felnőtt lakosság 8,6 százalékának nem volt módja iskolába járni. A korszerűtlen termelési berendezések, az alacsony termelési kultúra, az igényesebb, kulturáltabb életfeltételek hiánya miatt még a kedvezőbb időszakokban is jobban meg kellett dolgozni eredményeinkért.

A felszabadulás hozott döntő változást a megye társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális életében. Az újjáépítés utáni években is hosszabb ideig a hagyományos ipari központokban — a salgótarjáni medencében — a már meglévő ágazatokban növekedett az ipari termelés — a technika, a technológia, azonban sajnos, a régi maradt. A nehéz fizikai munka dominált, s még másfél évtizeddel ezelőtt is csak 142 gépi munkahely jutott ezer ipari foglalkoztatottra.

Az utóbbi évtizedeket a dinamikus átalakulás időszakaként tartjuk számon. Ebben az időszakban korszerűsödött a szocialista ipar szerkezete, jelentősen bővültek meglévő üzemeink és több új gyárban indult meg a termelés. A szénbányászat, a kohászat, az üvegipar mellett gyorsan fejlődő iparágak honosodtak meg: a híradástechnika, vegyipar, kábelgyártás, könnyű- és élelmiszeripar. Nemesak a létbiztonságot adó foglalkoztatottság módosult, de gyors fejlődésünk a termelési kultúra növekedését is eredményezte. Az ipar területi elhelyezkedése is arányosabb lett.

Ez az átalakulás, melynek eredménye a termelés növekedése, hatékonyságának javulása, természetesen hosszú folyamat. Korszerűbbek, jobbak lettek termékeink, fejlődtek az itt élő emberek élet- és munkakörülményei. A következő évtizedekben további nagyarányú korszerűsítést, bővítést tervezünk régi üzemeinkben, valamennyi gyárban fejlesztjük a termelési technikát, az alkalmazott technológiát. Az ipar mellett növekedett a mezőgazdaság termelése is: a szocialista nagyüzemi keretek — állami gazdaságok, termelőszövetkezetek —, az új gépek, vegyszerek, a korszerű termelési rendszerek nagyszerű lehetőségeket biztosítanak. Így kedvezőtlen adottságaink között is ugrásszerűen nőttek a termésátlagok, alapvetően megváltozott a mezőgazdasági munka jellege, a szövetkezeti parasztság élete.

A nagy társadalmi, gazdasági átalakulások fokozottabb figyelmet, tudatosságot igényeltek és igényelnek. A legnehezebb szervező, beruházó munkánk közepette sem feledkezhetünk meg az itt élő emberekről, gondjaikról. A jövedelmek, a lakásviszonyok javítása, a gyermekintézmények bővítése, a kulturális, a szociális-egészségügyi ellátás fejlesztése, a kereskedelem, a szolgáltatások javítása állandóan napirenden levő feladat.

Igen szembevetendő a megye településeinek, s különösen két városának fejlődése. A régi Salgótarjánról hadd idézzek fel egy negyven évvel ezelőtt írott polgári szociográfiából: „A bányászlakás, amelyben tízen laknak, szomorú bútorokkal, repedezett szekrényekkel van berendezve. Három székük van tízüknek. Egy öregasszony, bányász fia, ennek felesége és hét gyerekük él itt. Az öregasszony 14 gyermeket szült. Ebből 12 halt meg, legtöbbje fiatal korban. A férfi készségesen mutatja, melyik gyerek hol alszik a padlóra leterített pokrócokon. A szülők ágyában kettőjükön kívül még egy ötéves kislány és egy hatéves kislány alszik, a nagymama ágyában egy hatéves unoka a hetvenéves öregasszonnyal együtt, s a szobában éjszaka több a gyerek, mint a levegő... Salgótarján ugyan ipari város, civilizált és modern, de vízvezetéke nem minden városrészen van, s vannak telepek, amelyeket úgy építettek, mintha építjük a bacilusok otthonát, az emberek börtönéül alkotta volna. Onnan tör a város ellen a járvány, a düh, a panasz”.

A Szabó Zoltán által leírt „cifra nyomorúság” már a múlté, a megye, a város dolgozóinak élete azóta alapvetően megváltozott. A mai Salgótarján a felszabadulás utáni dinamikus fejlődés eredménye. Átfogó terv megvalósítása nyomán bontakozott ki a szocialista munkásváros új arca, korszerű városközpontja. A lakások kétharmada a háború után épült, a változások mértékét hiven jelzi, hogy míg a felszabadulás előtt száz lakásban, átlagosan 125 család lakott, ma 102 családnak jut ugyanennyi lakás. Az új otthonok nagyobbak, egészségesebbek, nagy részük összkomfortos. A lakások mellett új üzletsorok, kulturális intézmények épültek, 10 éve működik a 600 ágyas megyei kórház és egy éve az új rendelőintézet, sportcsarnok stb. A tárgyi feltételek javítása mellett nem feledkeztünk meg a szükséges tartalmi változásokról sem. Az egyetemes emberi, s a szocialista kultúra értékei iránt fogékony, az alkotást tisztelő légkör bontakozott ki; élénk a képzőművészeti élet, a rendszeres színházi program, a bővülő szórakozási lehetőségek is hozzátartoznak a város alakuló szellemi arculatához. Hasonlóan gyarapodik másik városunk, Balassagyarmat is.

A munkáslakta települések kolóniáiból évente ezrek költöznek új otthonba. A régen ugyancsak szegényes mezőgazdasági körzetekben gyorsan gyarapodott a lakosság. A nagyüzemi mezőgazdaság nagyszerű lehetőségeket teremtett. Növekedett a korszerűen, szépen, izléselesen felszerelt új otthonok száma. Ez természetesen nemcsak lakáscserét jelentett. Először a rádió, a háztartási gépek, a hűtőszekrény, a televízió lett a falusi otthonok természetes tartozéka, ma a motorizáció gyors növekedésének korszakát éljük. Megváltozott a falu képe: a közművesítés, a javuló egészségügyi és kulturális ellátás, a nagyobb áruválaszték jobb életfeltételeket teremtett.

III.

Ebben az átalakuló világunkban fontos szerepet kapott a művelődés. A lenini kulturális forradalom feladatainak megoldása megyénkben hosszabb ideig azt jelentette, hogy a művelődés alapvető feltételei mindenki számára biztosítva legyenek. A felszabadulást követő években tömegek pótolták iskolázottsági hiányaikat, ismerkedtek meg a kultúra igazi, embert gazdagító értékeivel. A műveltségi színvonal gyors növekedését, s egyben hátrányaink mértékét jelzi az iskolázottság alakulása: míg 1949-ben felnőtt lakosságunknak csak 13, ma 52 százaléka rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Az érettségizettek aránya 28 évvel ezelőtt mindössze 2,7 százalék volt, ma eléri a 13,1 százalékot, s ugyanebben az időszakban négyszeresére emelkedett a felsőfokú végzettségűek aránya.

Ennek a fejlődésnek a hatása újabb kulturális igények jelentkezésében is nyomon követhető. Az elmúlt tíz évben a szellemi és munkásfoglalkozású családok kulturális kiadásai két és félszeresére emelkedtek. Négy év alatt duplájára növekedett a megyében működő könyvesboltok forgalma: minden negyedik nógrádi lakos rendszeresen olvasó könyvtári tag. Évente ezer lakos közül háromszázan jutnak el színházba, országosan is kiemelkedő a tárlatlátogatók aránya, ezer lakos közül 263-nak van rádiója, 248-an rendelkeznek televízióval, s ma már nem számít luxuscikknek a magnetofon, a lemezjátszó. Az élénkülő szellemi élet, a bővülő alkotó kapacitás jele, hogy a közelmúltban több jó színvonalú kiadványt jelentettünk meg, egyre gyakrabban adunk otthont országos jellegű tudományos tanácskozásoknak. Elkészült a megye történetét feldolgozó négykötetes, tudományos igényű monográfia, gyarapodott a helytörténeti munkák száma. Megyénkben két folyóirat jelenik meg: két évtizedes múltra tekint vissza a Palócföld, mely társadalompolitikai, kulturális, művészeti jellegű, s nyolcadik évfolyamába lépett elméleti folyóiratunk, a Nógrádi Szemle, mely elsősorban a gyakorlati politikai munkához nyújt segítséget. Ezek a kiadványok jól egészítik ki az országos fórumokat, s megfelelő publikációs alkalmat is jelentenek (többek között a megyében élő értelmiség számára).

Napjainkban a megye és a városok, községek vezető testületeiben tovább erősödött, tudatosodott a művelődés és a műveltség fejlesztésének szándéka. Türelvéseink között a hátrányok leküzdése mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a jövőt

alakító, holnapot formáló tervek, kezdeményezések. Átfogó programok születtek a közoktatás, a közművelődés, a tudományos munka fejlesztésére; napirenden van a közönségnevelés és a művészeti alkotómunka lehetőségeinek további javítása is. Jól tudjuk: a kultúra létezik, fejlődik ott is, ahol nincs szocializmus. De azt is érzékeljük: a szocializmus a kultúra — a tömegek kultúrája — nélkül elképzelhetetlen.

Általánossá tettük az általános iskolát. Most azon munkálkodunk, hogy az iskolák között meglévő színvonalkülönbséget csökkentjük, hogy a falusi gyerekek ne legyenek hátrányosabb helyzetben a városiaknál, hogy minden család gyermekeinek azonos lehetőségeket biztosítsunk az alapok megszerzéséhez. Ez utóbbi nem kis munkát jelent: a kisebb településeken kevés a jól képzett pedagógus, több a gyengén felszerelt, korszerűtlen iskola.

A megyében az általános iskolát elvégezve a fiatalok 75—80 százaléka tanul tovább. Növekedett a felsőfokú iskolákba való felvétel aránya. Fokozatosan sikerül érvényt szerezni a permanens művelődés követelményeinek. Sokan rendszeresen tanulnak a munka mellett. A társadalom sokféle kedvezményrel, erkölcsi és anyagi ösztönzővel támogatja törekvéseiket. Ezt mutatja, hogy például a felnőttoktatás mai legnépszerűbb formái közé tartozik a szakmunkások szakközépiskolája. Figyelemre méltó azonban, hogy a korábbi évekhez képest változott a művelődés indítéka: nőtt a különböző közösségek — brigádok, család, baráti kör — ösztönző ereje.

A kulturális munka jellegének változását mutatja a közművelődés számos új vonása is. Alighanem a legfontosabb ezek közül, hogy nem csupán a műveltség gyarapítását vallja céljának, hanem olyan társadalmi légkört kialakítását, amelyben az értelmes emberi élet igényeinek kielégítésén van a hangsúly. A szocialista művelődés ma a közösségért végzett munka rangjának növekedését szolgálja. A fogyasztási javak megszerzésében és használatában az ésszerű mérték, a tényleges szükségletek érvényesülését segíti. Ezért a közművelődés ideológiai, politikai tevékenység, a szocialista tudatformálás fontos eszköze, s mint ilyen, nélkülözhetetlen szerepet játszik a szocialista demokrácia, s a termelési kultúra fejlődésében is. Ezért is nő a művelődés iránti belső igény, fokozódik a lakosság kulturális érdeklődése. Elsősorban természetesen az iránt a kultúra iránt, amely a mindennapos élettevékenységet, a munkát, a közeleti tevékenységet, az emberi kapcsolatok átalakítását szolgálja.

Mindez többféle változást is jelent a gyakorlatban: gazdagodik a termelési, műszaki ismeretek révén a műveltség köre, a kulturális intézmények mellett nagyobb szerepet kapnak a munkahelyi mozgalmak, a családok, az ismeretterjesztés, a könyvtár-sítás, a kiállítási program utat talált a munkahelyekhez.

Ugyanakkor élénkülnek korábbi kulturális mozgalmaink: sikere van az Olvasó Népért mozgalomnak, gazdagabb a honismereti körök tevékenysége. Növekedik a tartalmas programmal működő klubok száma. Népszerű a falun élők sajátos hagyományápoló mozgalma is. A népdalkörökben a legkülönbözőbb foglalkozású és korú emberek szórakoznak, művelődnek együtt. Ezek a körök a közösségi szemlélet alakításában is fontos szerepet vállalnak, de a valódi értékek feltárásában, megőrzésében és a szocialista kultúra formálásában is lényeges tényezők.

Úgy látjuk, terveinkben fokozottabban számolhatunk azzal, hogy a családok, kisebb közösségek tevékenységében, kiadásai-ban nagyobb helyet kap a művelődés, a munka és művelődés erőteljesebb kölcsönhatása bontakozik ki.

A fejlett szocialista társadalom építésében tovább növekszik az értelmiség társadalmi szerepe, gazdagabb, tágabb körű lesz az értelmiségi hivatás. Főként a kommunista értelmiség vállal ma szerepet — a termelési, egészségügyi kultúra, az állampolgári ismeretek terjesztésében. A Tudományos Ismeretterjesztő Társaság, a Műszaki- és Természettudományos Egyesületek Szövetsége gazdag programja, növekvő bázisa mutatja, hogy e szervezetek értékteremtő és értékközvetítő munkájában sok szakember talál hivatásának megfelelő közéleti, cselekvési lehetőséget. Bővül az értelmiségi tevékenység hatása a személyes példamutatás, a kulturális igények felkeltése révén is.

A közművelődés megújuló gyakorlata egyre szélesebb társadalmi bázisra épülhet. Az egy évvel ezelőtti országgyűlési vitában elfogadott közművelődési törvény egy újfajta állampolgári magatartás jegyeit körvonalazta akkor, amikor a művelődést nemcsak jogként, hanem az állampolgárok erkölcsi kötelezettségeként is értelmezték. Így a közösség és az egyén érdeke találkozik, a művelődés a közösséghez való tartozás új formája lesz.

Az életmód szocialista vonásainak fejlesztése számunkra lényegében egyet jelent a munkásság, az annak legöntudatosabb rétegei által képviselt értékek, jellemző vonások általánossá tételével. Munkánkban természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül más társadalmi rétegek — elsősorban a falun élők, a fiatalok, a nők — kulturális igényeit, törekvéseit sem.

A megye életében végbement változások révén tovább nőtt a munkásság társadalmi súlya, politikai, gazdasági szerepe. E folyamatok kibontakozásában fontos a megye gazdag, értékes

munkásmozgalmi hagyományainak hatása is. A legöntudatosabb, legszervezettebb munkások a politikai helytállás, az osztályszemlélet, a hazafiság, az internacionalizmus számos szép példáját adták a két világháború között, a felszabadító harcokban, a szocializmus építésében. Salgótarjánban értékes munkáskulturális hagyományként tartjuk számon az olvasóegyleteket, a munkásszínházi- és dalköröket, kórusokat, zenekarokat.

1971-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének irányításával a salgótarjáni munkások körében széles körű művelődés-szociológiai vizsgálatot végeztünk. Ez alkalmat adott szélesebb társadalmi összefüggések feltárására is. Az akkori vizsgálat ma is aktuális, egyik legfontosabb tanulsága, hogy a munkásságon belül a nagyüzemi munkásság a meghatározó. Különösen fontos, hogy a nagyüzemi munkások legjobbjai körében — a szocialista brigádok tagjai, a szakmunkások, az érettségizettek között — alakultak ki a munkában, a közéletben, a művelődésben az előremutató, értékes vonások.

Az elmúlt években nőtt a szocialista módon végzett munka rangja. Ismét fellendült az újitómozgalom, értékes kezdeményezésnek bizonyult a Dolgozz Hibátlanul-mozgalom, a munka önértékelése. Jelentős politikai energiákat hoztak mozgásba a munkaverseny-mozgalmak. A végzett munka mennyisége mellett egyre nagyobb szerepet kap annak minősége is. A termelőberendezések korszerűsítése nemcsak fegyelmezett és több, hanem jobb munkát is igényel. Mindez egyre nagyobb hangsúlyt ad a szakmai művelődésnek. A munkások 37—38 százaléka szakmunkás, de még tovább nő a jól képzett szakemberek iránti igény.

A nagyüzemekben a középtávú, az éves gazdasági és művelődési tervekben fontos helyet kap a munkástovábbképzés. Egy-egy nagyobb vállalatnál évente 2—3000 dolgozó vesz részt ismeretbővítő, megújító vagy specializáló képzésben. Legnagyobb ösztönzést ehhez a nagyarányú rekonstrukciók, a termékszerkezet változásai adják. A jövőben arra törekszünk, hogy a dolgozók jobban ismerjék az egész gyártási folyamatot, növekedjen termelési készségük, a specializálódásból adódó monotonia feloldására nagyobb legyen a lehetőség.

Fokozatosan fejlődik a szocialista demokratizmus, ebben a munkahelyi, az üzemi demokrácia bővítésének kulcsszerepe van. Rendkívül értékesnek tartjuk, hogy a dolgozók, a lakosság mind nagyobb köre vesz részt a fontosabb döntések előkészítésében, meghozatalában, hiszen ez kedvezően hat terveink megvalósítására, a közösség érdekeit szolgáló közintézmények fejlesztésére, a kulturáltabb életfeltételek gyarapodására. A közéletben való részvétel természetesen nagyobb politikai műveltséget, realisabb társadalomszemléletet, a közösség érdekeinek alaposabb ismeretét követeli meg. Ezért a munkáosztály ideológiai, politikai műveltségének gyarapítása érdekében sokirányú munkát kell végezni.

A felelős társadalmi magatartás normáinak terjesztésében kulcsszerepet töltenek be a szocialista brigádok. A mozgalom hatóköre gyorsan nőtt. A mennyiségi növekedés mellett azonban az utóbbi években egyre több gondot fordítunk a minőségi szempontok érvényesítésére. A szocialista brigádok kezdeményező, mozgósító ereje döntő szerepet játszik a versenymozgalmak sikerében. Jól mutatja ezt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója tiszteletére tett felajánlások széles köre és megvalósításának eddigi eredményei.

A szocialista brigádokban kialakult közvélemény a munkásművelődés legfontosabb ösztönző ereje. A nagyüzemekben működő nagyobb múltú szocialista közösségekben a művelődésszervezés formális mozzanataival szemben új igények alakultak ki. Gazdagodott tevékenységük szerkezete: irányítják, szervezik önképzésüket, segítik a kevesebb tapasztalattal rendelkező kollektívákat. Figyelemre méltó kezdeményezés, hogy egyes bányászbrigádokban munkatársaik gyermekeinek tanulásával is törődnek, érdeklődnek iskolai munkájuk, ambícióik iránt, támogatják a segítségre szorulókat, egyengetik a tehetséges fiatalok útját. Más közösségek erejét pedig az mutatja, hogy belső igényből utasítják el a formális, látszatvállalásokat, maguk követelik meg társaiktól a rendszeres művelődést.

Kialakulóban van a munkásművelődés fejlődésének új periódusa. Ebben a műveltséggyarapodás nem csupán a kultúra terjedését, hanem az osztályszemlélet erősödését, az új társadal-

mi értékrend kialakítását, az értelmes emberi élet, a termelés, a szocialista demokrácia igényeinek kielégítését is szolgálja. Nem véletlen, hogy megyei pártbizottságunk a következő hetekben megtárgyalja a munkásművelődés tapasztalatait, s megvitatja a további terveket.

A bevezetőben említettem: a megye adottságai, a múlt öröksége és az átalakulás üteme időnként bonyolultabbá tette munkánkat, s talán több nehézséget is támasztott, mint általában az országban. Őszintén meg kell mondanunk: céljaink megvalósításához bizonyára nem mindig a legmegfelelőbb eszközöket alkalmaztuk, s nem mindig a szükséges tudatossággal és körültekintéssel kezeltük dolgainkat. Van szép számmal megoldásra váró feladat előttünk. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a gazdasági munka hatékonysága nem eléggé dinamikusan fejlődik. Az ipari és mezőgazdasági termelés struktúrájának változása, a technológia korszerűsítése, a beruházások jellegének módosulása fontos lépések. Ma azonban még nem mindenütt ismerték fel az ezzel összefüggő sokoldalú feladatokat. A munka egyre inkább természetes életszükséglet, de a minőségi munka még a szükségesnél kevesebbek számára igazán fontos. Pontosabban: mint fogyasztók elvárjuk a minőségi munkát, a kiváló minőségű terméket, mint termelők viszont elnézőbbek vagyunk a hanyag, a pazarló, az igénytelen termeléssel szemben. A mi körülményeink között az ésszerű takarekosságnak különösen nagy jelentősége van.

Tovább kell dolgoznunk a szocialista demokrácia fejlesztése érdekében is. Nem a fórumok számát kívánjuk növelni, hanem tartalmasabb működésükhöz kell több segítséget adni. Növelnünk kell a közéletben rendszeresen részt vevők körét. Az embereknek a tulajdonos jogán érdemben kell beleszólniuk munkahelyük, közösségük ügyeibe. A társadalom érdekében vállalt felelősséget növeljük, ha nem engedünk teret a közömbösségnek (a „ne szólj szám, nem fáj fejem” ódivatú bölcsességének). A közösség és az egyén egyaránt gazdagabb lesz, ha az „enyém, tiéd” helyett a „miénk” irányítja tetteit. Ma még gyakran ütközik össze a kétféle érdek —, noha elvben a társadalmi érdek primátusát kevesen vitatják. Többet kell tennünk a véleményt nyilvánítás tudatosságára, tartalmasabbá tételére érdekében is. A köz ügyeiben szót emelni kötelesség és felelősség!

A lakosságunk művelődésében és életmódjában végbemenő kedvező változás természetesen nem jelenti azt, hogy kulturális törekvéseink utat találtak a társadalom minden rétegéhez. Társadalmi terveinkben, napi munkánkban egyaránt számolni kell azzal, hogy sokan vannak, akik naponta órákat töltenek vonaton, buszon, lakó- és munkahelyük között — ezzel pihenési, művelődési lehetőségük csökken. A megye lakóinak jelentékeny része kis településeken lakik: az apróbb falvak jelentős részében szegényesek a művelődési feltételek, így azután sokan a kocsmában keresnek kikapcsolódásra alkalmat. Vannak, akik sokat keresnek, de nincs idejük és igényük jövedelmük hasznos elköltésére: szép házukat még nem lakják, szabad idejüket nem tekintik valódi értéknek. A munkaidő csökkenése, a 44 órás munkahét bevezetése — közismert módon — náluk sem mindenki számára a pihenés, művelődés lehetőségeit, hanem a társadalom egyes csoportjaiban az újabb munkavállalás alkalmait növelte. Nem kevés azoknak a száma, akiknek programjában erejüket meghaladó célok szerepelnek. Más indítékú a fiatal házaspárok gondja, az otthonteremtés gondjaival birkózók problémája: közülük sokan kulturális vágyaikat elnapolják, így ma még keveset kapnak a kultúra, a művelődés örömeiből.

Vázolt gondjaink megoldása egyúttal jövőre vonatkozó terveink is. Megvalósításuk társadalmi, gazdasági fejlődésünk függvénye — de egyben feltétele is. Tudatos, fegyelmezett munkára, összehangolt tevékenységre van szükség. Sokféle eszköz, sok jószándék, cselekvő akarat segít ebben, hiszen a XI. kongresszuson elfogadott program — nemzeti program.

Géczi János,
az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának
első titkára

A Salgótarjánban rendezett Életmód és művelődés című nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás. Szerkesztett változat

Szocialista életmód és művelődés

Néhány éve az életmód kérdése az érdeklődés középpontjába került. Ennek okát részben abban kell keresnünk, hogy a társadalom gazdasági fejlődése elért egy olyan színvonalat, amikor már nem pusztán az elemi létszükségletek kielégítése van napirenden, részben abban is, hogy közösség és egyén egyaránt szembekerül azzal a problémával, mit jelent szocialista társadalomban élni, dolgozni és gondolkodni.

1.

Ezekhez a társadalmi folyamatokhoz kapcsolódva a hazai társadalomtudományi kutatás egyik kiemelt témája lett az életmóddal való foglalkozás, amelynek kialakult a középtávú terve is. E terv kidolgozása során szükséges volt meghatározni — ha csak provizorikusan is — az életmód fogalmát. E szerint az életmód „az emberek azon tevékenységi-magatartási rendszere, amelyet több-kevesebb tudatossággal, életük formálására, különböző szintű szükségleteik kielégítésére szerveztek”. Ez a meghatározás kiemeli a tevékenységi-magatartási rendszert, amely kapcsolódik, de nem azonosul az életformával, életstílussal vagy az életminőséggel, és választ ad arra a sokat vitatott kérdésre is, hogy az életmód függ az életkörülményektől és az életszínvonalától anélkül, hogy azokkal egybeesne. A definíció megjelöli azt a célt is, amelynek érdekében a tevékenységi-magatartási rendszer kialakul és működik, mert középpontba állítja a szükségletek kielégítését. Természetesen különböző szükségletekről lehet szó, maga a meghatározás nem állapít meg hierarchiát e tekintetben. A harmadik eleme a meghatározásnak a több-kevesebb tudatosság, az életmód kérdését összefüggésbe hozza az ideológiai tényezőkkel. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a definíció elsősorban munkahipotézisként szolgál, de úgy hiszem, kiemelt három elemét el kell fogadnunk, éspedig nemcsak a tudományos kutatás, hanem a gyakorlati, művelődéspolitikai tevékenység alakítása szempontjából is. A meghatározás premisszája, hogy az életmód nem időtlen fogalom, korhoz és társadalomhoz kötődik, tehát történelmileg, társadalmilag változik, függ a szükségletek gazdaságilag-technikailag kialakult szintjétől és az adott osztály, réteg, csoport értékrendszerétől.

A tudományos kutatás ma még elsősorban az életkörülmények, a jövedelmi és fogyasztási viszonyok és az egészségügyi helyzet szempontjából vizsgálja az életmódot. A tudati tényezőkkel egy másik kutatási irányunk foglalkozik, de a kettő között még nem alakult ki megfelelő együttműködés, s talán ez a mostani tanácskozás ebben is segít.

Az utóbbi időkből némelyek attól tartanak, hogy elméletben és a gyakorlatban az életmód egyik vagy másik elemét kiemeljük, s ezzel veszélyeztetjük a komplex megítélést. A figyelemzavarások főleg közgazdászok, szociológusok részéről hangzanak el, és arra irányulnak, hogy az életmód problematikájának megítélésekor ne hanyagoljuk el az olyan objektív tényezőket, mint amelyek a társadalom gazdasági helyzete, a lakáskörülmények, a jövedelmi viszonyok, a környezet stb. Ezzel szemben a szélesebb közvéleményben főleg a tudati és életstílusbeli kérdések kerülnek előtérbe, amikor a kispolgáriságról, a dzsentri életformáról vagy a fogyasztói ideálok átvételéről van szó. Van egy másik ellentmondásos ítélkezés is. Némelyek túlhangsúlyozzák a szabadidős-tevékenységeket, vagy ezeket nem is sorfolyják az életmód-kategóriába, mások tagadják a szabadidős-foglalkozások vizsgálatának és alakításának szükségét is.

Ezekkel a végletekkkel szembe kell szállnunk, s kutatásban és gyakorlatban a komplex megközelítést kell érvényesítenünk, tehát az objektív és szubjektív, az anyagi és szellemi feltételeket és minden élettevékenységet tekintetbe kell vennünk, amikor a helyzetet felmérjük, a problémák megoldási alternatíváit kidolgozzuk.

Ez esetben az a feladatunk, hogy az életmódról, a kultúra és elsősorban a szellemi kultúra szempontjából szóljunk, pontosabban arról, hogy miként befolyásolja a művelődés az életmód alakulását. Ez a kérdésfelvetés már önmagában is egyol-

dalú, s ezt az egyoldalúságot vállalnunk kell. jól tudva, hogy a művelődés ügye sem függ egyedül csak a szubjektív feltételektől.

2.

Amikor szellemi kultúráról szólunk, nem pusztán a tudomány, az irodalom és a művészetek eredményeit és alkotásait értjük rajta, hanem az ezekről a tevékenységekről való társadalmi reflexiót és azt a hatást, amely a szellemi kultúrát nem szakítja el az anyagi kultúrától, és főleg a világnézettől, magatartástól és életmódtól.

A műveltséghez való viszonyt össztársadalmi méretekben mindenekelőtt az oktatás és a közművelődés nyújtotta kulturális lehetőségek igénybevételével mérhetjük. Kezdjük az oktatással. 1975-ben a 10 évesnél idősebb népességből nem járt iskolába 1,5 %, 15 évesnél idősebből az általános iskola nyolc osztályát végezte el 58,2 %, érettségizett 17,6 % és a 18 évesnél idősebből felsőfokú végzettséggel rendelkezett 5,1 %. Ha a múlttal akarjuk összehasonlítani, akkor elég, ha az 1949-es adatokat idézzük, amelyek szerint a 10 éves és idősebb népességből nem járt iskolába 4,8 %, a 15 éves és idősebből az általános iskola nyolc osztályát végezte el 20,6 %, érettségizett 5,5 %, és a 18 évesnél idősebből felsőfokú oklevelet szerzett 1,7 %. Különösen feltűnő a fejlődés az elmúlt 30 évben az általános iskolát végzetek kategóriájában, ami arra utal, hogy éppen a nagy tömegek műveltségi szintje emelkedett, de jelentős a változás a közép- és felsőfokon is.

Ha azt akarjuk tanulmányozni, hogy az iskolai végzettség színvonala hogyan hat az emberek életmódjának alakítására, akkor mindenek előtt a foglalkozási, a háztartás-statisztikai, a fogyasztási és időmérlegbeli adatokból tudunk következtetni.

Az iskolázottsági színvonal emelkedése hozzájárult a magasabb általános műveltséget és szakképzettséget igénylő munkakövetelmények teljesítéséhez. Az ipar korszerűsítése, a mezőgazdaság technikai fejlődése kulturáltabb és képzetesebb munkagerőt követeltek. s ilyen módon a tudományos-technikai forradalom, a gazdasági fejlődés és a kulturális forradalom célkitűzései egybeestek. a fejlődés mai fokán azonban újabb ellentmondások támadtak a tudományos-technikai forradalom követelményei és egyes rétegek általános műveltsége és szakképzettsége között, s ezek a gazdasági tevékenység fejlesztése szempontjából is súlyos nehézségeket jelentettek.

A fejlődés első szakaszában a lemaradást nemcsak a nappali iskolák kapuinak a munkások és parasztok előtti megnyitásával akartuk eltüntetni, hanem azzal is, hogy a dolgozók számára lehetőséget nyújtunk a továbbtanulásra. Így alakult ki az esti és levelező oktatás különböző fokokon. Azóta ellentmondások fejlődésnek vagyunk tanúi. A csökkenés 1960. után jelentkezett a dolgozók általános iskolájában, 1965. után a közép- és felsőfokú oktatásban. 1960-ban 200 063 fő vett részt az iskolarendszerű felnőttoktatásban: a beiskolázottak 9,5 %-a. A helyzet azóta javult: 1974–75-ben 255 110 fő, a beiskolázottak 12,2 %-a jár a különböző fokú iskolákba. Fejlődés mutatkozik a szakképzés szervezésében is. A javulás elsősorban a Központi Bizottság oktatási és közművelődési határozata után következett be, ami azt bizonyítja, hogy politikai intézkedéssel jelentős eredményeket lehet elérni a művelődésben is, ha azokat megfelelő gazdasági eszközökkel alátámasztjuk.

Az iskolázottsági színvonal és a jövedelmi arányok között a viszony még ellentmondásosabb. A segéd- és betanított munkások közül sokan — és nemcsak az idősebbek — nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát sem. Még ma is újratermelődik egy rendkívül alacsony iskolai végzettségű réteg, amit megkönnyít az a tény, hogy munkaerőhiány van. A jövedelempolitikai és a képzettség színvonala közötti ellentmondások jelentkeznek más területen is, így különösen egyes értelmiségi munkakörökben.

Az iskolai végzettség hat a fogyasztásra, annak összetételére, s ezen belül a kulturális kiadások alakulására is. Egy 1973-as felmérés szerint a szellemi foglalkozásúak háztartásában az

egy főre jutó évi nettó jövedelemből az összkidadások 6,4 %-át (1579 Ft), fordították kulturális célokra, a munkaháztartásokban 5,2 % (579 Ft), a parasztháztartásokban 3,6 %-ot (664 Ft). Ez a társadalmi kategorizálás természetesen nem esik egybe az iskolai végzettség szerintivel, de a szellemi dolgozók általánosságban érettségivel vagy ennél magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. a munkások többségükben elvégezték az általános és a szakmunkásképző iskolát. a parasztság körében találunk viszonylag nagyobb számban olyanokat, akik még az általános iskola nyolc osztályát sem járták végig. A következtetés, amit levonhatunk az, hogy a magasabb iskolai végzettség általában nagyobb kulturális igényeket támasztott. a gazdasági és az oktatási célkitűzések között azonban nincs kellő összhang, s ez hosszú távon az oktatás társadalmi presztizsének gyengítéséhez vezet.

Ezeket a tendenciákat mutatják a közművelődési adatok is — bizonyos eltérésekkel. Bár minden kategóriában nőtt a televízióellátás, a 1972-es reprezentatív felmérés szerint a nyolc osztállyal kevesebbet végzetekhez képest az általános iskola nyolc osztályát végzetek 1,6-szor annyian néztek televíziót, a középiskolát végzetek 1,9-szer annyian, és az egyetemet végzetek kétszer annyian. Persze, a televízió nézés összefügg már körülményekkel is: így a falu rosszabb infrastruktúrájával, a jövedelmi viszonyokkal és az életforma-változással is: az iskolai végzettséget ebben az esetben is fontos tényezőnek kell tekinteni, különösen ha azt nézzük, ki milyen műsort választ.

Még világosabbak az eltérések az újság-, folyóirat- és könyvásárlásnál, a színház- és mozilátogatásnál. 1973-ban a szellemi dolgozók 150 Ft-ot fordítottak folyóiratokra és újságra, a munkások 101 Ft-ot, a parasztok 72 Ft-ot; könyvekre a szellemi dolgozók 1973-ban 141 Ft-ot, a munkások 33 Ft-ot, a parasztok viszont csak 18 Ft-ot adtak ki. Színházjegyekre a szellemi dolgozók 27, a munkások 12, a parasztok átlagosan 3 Ft-ot költöttek. Mozira az első kategóriában 38, a másodikban 26, a harmadikban 9 Ft-ot fordítottak. A szóródás ez esetben sem csak az iskolai végzettséggel, hanem más körülményekkel is magyarázható, de a tartalmi elemzések is azt mutatják, hogy az iskolai végzettség alapvető differenciáló tényező abból a szempontból, hogy ki milyen mértékben és hogyan veszi igénybe a különböző művelődési lehetőségeket.

Az életmód és a művelődés kapcsolataira utalnak az időmérlegek adatai. Egy 1972-es felmérés szerint rekreációra általában 10,1 óra jut, munkára, közlekedéssel és házimunkával együtt 9,8 óra, szabad idő ezek szerint 4,1 óra. Egy 1974-es felmérés szerint csak 4 óra, amiből olvasásra és tanulásra fordítottak 0,4 órát, a társadalmi kapcsolatok ápolására 0,8 órát, televízió nézésre 1,2 órát, rádióhallgatásra 0,2 órát, sportra és egyéb szórakozásra 1,4 órát. Ha most már ezeket a tevékenységeket a rétegek szempontjából vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy az értelmiség 87 %-a olvas, szabad idejében az egyéb szellemi dolgozók 79 %-a, a szakmunkások 56 %-a, a segédmunkások 32 %-a és a mezőgazdasági dolgozók 25 %-a.

Mindezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy az embereknek mintegy 18 %-a művelődik erősebben, 36 %-a közepesen és 46 %-a alig. Az első kategóriában főleg a szellemi foglalkozásúakat találjuk, a másodikban a szakmunkásokat, a harmadikban a segéd- és betanított munkásokat. A legnagyobb igény a művelődésre a 30 éven aluli fiataloknál jelentkezik, akiknek döntő többsége legalább az általános iskola nyolc osztályát végezte el.

3.

Mi az oka annak, hogy a nagy fejlődés ellenére olyan jelentős eltérések vannak a különböző rétegek között a kultúrához való viszony, az oktatás és a közművelődés intézményeinek igénybevétele szempontjából?

Az természetesen nem lehet célunk, hogy a társadalom minden rétege egyformán vegye igénybe a művelődés lehetőségeit, de az igen — és ez nem értelmiségi utópia —, hogy olyan általános és szakmai műveltséget szerezzon, amely megfelel a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyének, a munka- és szabadidő-tevékenység igényes alakításának és legjobb személyes hajlamainak.

Az anyagi, objektív körülmények — leszámítva a súlyos lakás gondokat és a falu és város közt még mindig meglévő különbségeket — nem adnak kellő magyarázatot egyes rétegek elmaradottságára.

Ma Magyarországon a legnagyobb gondot a művelődés szempontjából is a lakáshelyzet okozza. Az elmúlt 15 évben 1,1 millió lakást építettünk, 1990-ig újabb 1,4 millió lakás építésére kerül sor, ami azt jelenti, hogy egy emberöltő alatt 2,5 millió lakás épül fel egy 10,5 milliós országban. Ezzel együtt nem oldódik meg az összes gond, hiszen 300 000-nél több olyan igénylőt kell kielégíteni, akinek nincs lakása, és sok százezerre tehető azoknak a száma, akik nem rendelkeziknek megfelelő minőségű lakással. Falun ma már nem okoz gondot a villany, de sok helyen nincs megoldva a vízellátás, a csatornázás, és a kulturális intézmények hálózata sem épült ki mindenütt.

Ugyanakkor az anyagi körülmények között is találunk olyan tényezőket, amelyek egyrészt a társadalmi különbségek kiegyenlítését, másrészt a kulturális lehetőségek megteremtését bizonyítják. Elég, ha arra utalunk, hogy 1975-ben 1000 személyre 228 mosógép, 220 hűtőszekrény, 226 televízió és 55 személygépkocsi jutott. Nem vitás, hogy a háztartási gépek kulturáltabbá tették a mindennapi életet, hogy a televízió a művelődés új lehetőségeit teremtette meg, méghozzá a nagy tömegek számára, hogy a motorizáció fejlődésével megnyílt az út a jobb hazai és külföldi tájékozódásra. Évente több mint 2 millió magyar állampolgár utazik külföldre, ugyanakkor 10 millió külföldi érkezik évente Magyarországra, belföldön mintegy 3 millióyan turistáskodnak.

Jó irányú változás következett be az emberek táplálkozási szokásaiban is, még ha a kalória- és alkoholfogyasztásban Magyarország igen előkelő helyet foglal is el. Eredménynek kell tartanunk azt is, hogy lényegesen nagyobbak az egészségügyi szükségletek, amit az orvosi ellátás vagy a gyógyszerfogyasztás adatai bizonyítanak. Az is igaz persze, hogy az öngyilkosok számát illetően — sajnos — a nemzetközi összehasonlításban Magyarország élen jár.

Az utóbbi időkben azt tapasztaljuk, hogy ezek mellett az objektív tényezők mellett nagy szerepet játszanak a művelődésben a szubjektív elképzelések is. Széles rétegek — részben éppen az anyagi ösztönzés elmaradása miatt — lebecsülik a kultúrát. Sokan szétválasztják a tudást a magatartástól, s ennek következtében a korszerű műveltségi színvonal sem mindig párosul új, megfelelő, azaz szocialista életvitellel. Széles körben tapasztaljuk, hogy a paraszt és a munkás a magánélet alakításában a hajdani kispolgári életformát másolja. Itt mindenekelőtt ennek az életformának külsőségeire gondolok, és nem feltétlenül és szükségszerűen a kispolgári mentalitásra, bár természetesen a kettő nagyon gyakran egybeesik. Sokan emlékeznek vissza a hajdani dzsentri életstílusára is, és ha nem is mindenben, de a társasági élet egyes formáiban igyekeznek követni azt. Végül, de nem utolsósorban jelentkeznek nálunk a „fogyasztói társadalom” ideáljai, részben azért, mert magasabb életszínvonal-igényeket tükröznek, részben mert az új technika felhasználása miatt modernibbeknek is tűnnek, s végül mert a tömegkultúra bizonyos divatjaihoz is kapcsolódnak.

Ezek a szubjektív tényezők hatnak azokra a gazdasági, társadalmi, politikai ellentmondásokra is, amely a szocialista társadalom jelenlegi fejlődési szakaszában fellépnek és erősítik azokat.

4.

Most elsősorban a szubjektív, főleg tudati tényezők szempontjából szeretném vizsgálni a műveltség és a szükséglet- és értékrendszer összefüggéseit.

Minden kultúrát tartalmazó adott osztályok *szükségletei és értékei* határoznak meg. Marx azt írja, hogy a „szükségleteket éppúgy termelik, mint a termékeket és a munkaügyességeket”. A szükségleteket a társadalom gazdasági, technikai fejlettsége, tagjainak örökölt vagy új igényei, aspirációi befolyásolják, s a létfenntartástól a szellemi életig a feltételek megteremtésének vagy újratermelésének egész rendszerére kiterjednek. Az érté-

kek a tárgyakkal és a jelenségeknek meghatározott tulajdonságai, amelyek az emberhez és a társadalomhoz való viszonylatokban jelentkeznek, ami azt jelenti, hogy *érdekeket* fejeznek ki, s ezek nem pusztán az egyén érdekei, hanem egy meghatározott társadalom, osztály, réteg, csoport jogi, erkölcsi, esztétikai normái, amelyek tudatosan, vagy kevésbé tudatosan élnek az egyes emberben is. Minden társadalom *uralkodó szükséglet- és értékrendszerrel* alakít ki, amely az uralkodó osztály rendszere. Az elnyomott osztályoknak is van szükséglet- és értékrendszerük, még ha nem is teljes, s még ha tele is van ellentmondásokkal.

A szocialista társadalom rövid fennállása óta nem alakította a szükségletek és értékek rendszerét minden tevékenységi és tudati szférában, a benne végbemenő változások ugyanakkor olyan igényeket vetnek fel, amelyek a régi értékek és normák felülvizsgálatát kívánják meg, és ezzel együtt a szükséglet- és értékrendszer teljessé tételét.

Anélkül, hogy e tekintetben valamely tudományos feldolgozással rendelkezni, kísérletet teszek arra, hogy a szocialista szükséglet- és értékrendszer néhány kérdését felvegyem.

A szocialista társadalom szükséglet- és értékrendszerében a munka középponti helyet foglal el. Ezt elvileg mindenki elfogadja, a gyakorlatban azonban tudjuk, hogy egyik legnagyobb gondunk éppen a laza munkamorál, ami persze, nem csupán tudati tényezőkkel függ össze. Ha a kérdést a műveltség oldaláról közelítjük meg, feltűnő, hogy az emberek jelentős része milyen kevésbé tudatosan választja meg foglalkozását. Azok a vizsgálatok, amelyeket ifjúmunkások körében végeztek, azt bizonyítják, hogy a fiatalok jelentős része nem önálló elhatározásból választja szakmát, hanem azért, mert véleménye szerint más lehetősége nem volt, vagy azért, mert a család és a környezet tanácsát fogadta el. Szeretném hangsúlyozni, hogy itt most nem az objektív körülményekből adódó kényszerűségekre gondolok, hanem egyszerűen az informálás hiányára.

Mindaz nem vezet eleve elégedetlenséghez, de az esetek jelentős részében kialakul az ellenszenv vagy közömbösség a kényszerből választott szakmával szemben. A pályaválasztás megjavításának egyik fontos feltétele a megfelelő tájékozottság nemcsak a szakmáról, hanem önmagunk képességeiről és a választás lehetőségéről is. Ebben szerepe lehet a családi körnek, a barátoknak, de főleg az iskoláknak. Sok mindent szoktak mondani az iskola és a gyakorlat kapcsolatáról, véleményem szerint a jó pályaválasztási tanácsadás ennek egyik legfőbb eleme kellene hogy legyen.

A szocialista társadalomban természetes követelmény a teljes foglalkoztatottság és ezzel együtt a létbiztonság. A nem öntudatos ember ezzel a helyzettel visszaél, különösen akkor, ha azt látja, hogy a semmittevésből is meg lehet élni. A többség dolgozni akar, de mindenki számára gond a munkához való értelmes viszony kialakítása. Az oktatás-nevelés, az egész kulturális tevékenység feladata, hogy bebizonyítsa a munka értelmét és érdekességét. Itt úgy tűnik, hogy nem használjuk fel azt az

érdeklődést, amit a tudományos-technikai forradalom vált ki az ifjúság körében, és ezt nem hozzuk kapcsolatba a munkával. Az anyagi ösztönzés és a jól végzett munka közti tudati, személyiségformáló kapcsolatot sem használjuk fel kellőképpen. Sokat beszélünk az alkotó magatartásról, sőt némelyek a kreativitásról is de ezt szinte kizárólagosan a szabadidős-tevékenységre vonatkoztatják, holott a múlt és jelen sok példája bizonyítja, hogy az igazi alkotó tevékenység éppen a jól választott munkában valósul meg.

Egyszóval túlságosan is a politika és a termelés oldaláról közelítjük meg a munkához való viszonyt, és nem az egyén érdeklődése és érdeke szempontjából. Persze nem szabad hallgatni a munka nehézségeiről és kényelmetlenségeiről, így a specializáció vagy az automatizálás veszélyeiről sem. A túlzó és megnyomorító munkamegosztás következményei akkor vezetnek el idegenedéshez, ha a társadalom nem lép fel ezek ellen. A szocialista társadalomnak erre megvan a lehetősége, de ezt is tudatosítani kell.

A kulturális tevékenység szempontjából tehát rendszerben gondolkodva kell megvizsgálni azt, hogy a munkát hogyan értelmezzük társadalmunkban, milyen jelentőséget tulajdonítunk neki nemcsak a termelés, hanem a közösség életének alakítása, a személyiség formálása szempontjából, s milyen eszközöket használunk fel arra, hogy egyre inkább a felszabadult munkafelfogáshoz jussunk el.

A szocializmus értékrendszeréhez hozzátartozik az is, hogy az egyén ne szigetelődjék el, törődjék azzal a közösséggel, amelyben él, sőt általában törődjék a világ gondjaival.

Ennek a kérdésnek egyik aspektusa a közéletiség, a fogalom olyan értelmében, hogy foglalkozunk a közösség dolgaival, és tegyünk is érte. Az állampolgári nevelés véleményem szerint korunk egyik nagy gondja, mert csak ennek helyes megoldásával tudunk élni a szocialista demokráciával, csak a társadalom dolgaihoz értő emberek tudják gyakorolni jogaikat és kötelességeiket. Ez magában foglalja a szocialista demokrácia és a patriotizmus szellemének erősítését is. Ezt a szó széles értelmében vett politikai tevékenységet a kisebb közösségekben, munkahelyen, területi, vagy országos vonatkozásban egyaránt ki lehet fejteni, de ez a közösségi magatartásnak csak egyik aspektusa. Van a közösséghez való viszonyunk magánéleti vonatkozása is, amelynek kultúrája az előbbinél is elmaradottabb. A régi feudális vagy kapitalista személyi viszonyok felszámolása gazdasági-társadalmi szempontból megtörtént, de az új érintkezési formák és tartalmak még távolról sem alakultak ki. Jellemző, hogy a megszólítási formulák használatával is zavarban vagyunk, s persze még inkább a tartalommal. Milyen legyen a szerelemhez, a családhoz, a gyermekhez való viszony, mit jelent a barátság, a kollegiális kapcsolat a munkahelyen és ezen kívül, a beosztott és a főnök relációja — és még sorolhatnám a különböző magatartási problémákat. Itt egyrészt a régi sztereotípiák tovább élnek, másrészt a velük való szakítás sokszor durvaságban, agresszivitásban, minden forma elvetésében jelentkezik. Azt mondhatjuk, hogy ennek a társadalomnak nincs még uralkodó stílusa a magánélet szempontjából. Persze nem az uniformizálást reklamáljuk, de úgy érezzük, hogy ebben a zavarodottságban ideológiai és pszichológiai problémák egyaránt meghúzódnak, s ezért is érdemes e jelenségre felfigyelnünk.

A szocialista társadalom megadja a lehetőséget arra, hogy az ember személyiségét teljes mértékben kibontakoztassa. Ehhez azonban mindennek előtt öntudatra kell ébrednie, ismernie kell képességeit, világosan meg kell határoznia céljait. Sokan nem élnek a lehetőségekkel, és lemondanak még arról is, hogy önmagukat megismerjék, nemhogy a világot. A gond itt az, hogy a társadalom intézményhálózata nem tudja ma még azt a nagyon aprólékos nevelő munkát végezni, amely megkívánná, hogy minden egyedhez el lehessen jutni. Talán túlságosan is az intézményi rendszer globális hatásától várjuk, hogy az egyéni — de néha szélesebb csoportokat és rétegeket is érintő — világnézeti és erkölcsi problémák megoldódjanak. Világnézeti nevelésünk középpontjába túlzott egyoldalúsággal a „tisztá” politikai problémákat állítjuk, még a marxista teória mint filozófiai rendszer sem hat elég életszerűen, a tudományos, esztétikai, etikai kérdéseket pedig gyakran elszigetelten tárgyaljuk. Gondot okoz e tekintetben a mindennapi tudat kérdése is. Mi szere-

tünk a legmagasabb rendű objektívációból, a tudomány, irodalom és művészet nagy alkotásaiból kiindulni, amikor kulturális munkát végzünk, (s ez helyes is, hiszen értékeket akarunk terjeszteni), de tekintettel kellene lenni ebben a tevékenységben az egyes rétegek mindennapi tudati állapotára is.

A szocialista társadalom értékrendszere a maga átmenetiségével is korunk reális humanizmusán alapszik. Optimizmusa, alkotó, közösségi jellege, a személyiség harmonikus alakítását célul kitűző irányultsága, dialektikus és történeti materialista világnézete, s nem utolsósorban a fejlődés objektív feltételeinek megteremtésére irányuló tevékenysége, praxisa, mind olyan tényezők, amelyek megkülönböztetik azoktól a tendenciáktól, amelyek technokrata-neopozitívista vagy individualista-irracionalis színezettel ma a fejlett kapitalista országokban jelentkeznek. A szocialista életmód bizonyos jegyei a gyakorlatban is kialakultak, — elég ha itt például a szocialista brigádmozgalmra utalok. Nem arról van szó tehát, hogy valamiféle absztrakt célokból, csak elméletileg felállított szükséglet- és értékrendszerből kellene kiindulnunk: a valóságban léteznek azok a tendenciák, amelyeket többek között a művelődés eszközeivel fejleszthetünk. Többek között, mondom, mert jól tudom, hogy gazdasági és társadalmi feltételeket is kell teremteni ahhoz, hogy ezek tényleg kibontakozhassanak. Arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a kultúrát az életmód alakításának lehetőségeként vessük fel, s gondoljuk végig ennek szociológiai, politikai, pedagógiai követelményeit.

5.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1974-ben határozatot fogadott el a közművelődés helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. Mint ismeretes, ezt követte két évvel ezelőtt az oktatás továbbfejlesztéséről szóló határozat. Mindkettő előtérbe állította különböző eszközök, módszerek és intézményi rendszereket véve tekintetbe, a nevelés kérdését.

Bennünket most közvetlenül a közművelődési határozat foglalkoztat, amely megállapítja, hogy a „szocialista társadalom további építése szakmailag jól képzett, a termelési kultúra és a munkaerőkölcs követelményeinek megfelelő, munkájukat tudatosan, célszerűen és termelékenyebben végző, közösségi gondolkodású dolgozókat igényel.” Ehhez hozzátesszi — most már magáról a tevékenységről szólva —, hogy „a közművelődés nem szűkíthető le a kultúra, a műveltség terjesztésére, közvetítésére; fontos feladata a szocialista életmód, életforma és magatartás kialakításának segítése, a szocialista eszmékkel való értelmi-érzelmi azonosulás, a közösségi szellem, a cselekvőerő, a közéleti aktivitás fejlesztése. A szocialista közművelődésnek elő kell segítenie olyan társadalmi légkör kialakítását, amelyben az értelmes élet igényeinek kielégítése, a közösségi célokért végzett munka jelenti a társadalmi értéket, és ez kapja meg a legtöbb megbecsülést, ahol a fogyasztási javak megszerzése és használata ésszerűen történik, a tényleges szükségleteket követi.”

1976-ban e határozat alapján törvény született a közművelődésről, amely ezzel összhangban a következőket állapította meg: „A szocialista társadalom építése a szocialista demokrácia kiteljesedése, a termelés, a tudomány és a technika fejlődése, a társadalmi tudat fejlesztése, az életmódváltozás és a növekvő szabad idő korunk emberétől mind sokrétűbb műveltséget kíván. A fejlett szocialista társadalom igénye: az általánosan és szakmailag művelt, folyamatosan művelődő, szocialista világnézeti közösségi gondolkodású emberek formálása; hogy egész népünk részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában”. Ma, amikor oly sok szó esik az emberi jogokról, érdemes megemlíteni, hogy a törvény kimondja: „A Magyar Népköztársaság minden állampolgára részére lehetőséget teremt az általános és a szakmai alpműveltség megszerzése, műveltsége fejlesztésére, a nemzeti és az egyetemes, elsősorban a szocialista kultúra értékeinek elsajátítására, az egyéni alkotóképesség kibontakoztatására. A közművelődésben való részvétel állampolgári jog: egyben minden állampolgárnak — képessége, képzettsége és érdeklődése szerint — önmaga és a társadalom iránti kötelessége.”

A Központi Bizottság határozata és az országgyűlés által elfogadott törvény egyaránt bizonyítják, hogy a társadalom ráéb-

redt a művelődés jelentőségére, és pedig nemcsak az ismeretek terjesztése, hanem a társadalom egészének fejlődése és az ember formálása szempontjából, és az illetékes fórumok meghatározták azokat a célokat és eszközöket is, amelyek a művelődési tevékenység fejlesztését segíthetik.

E dokumentumok világánál kell vizsgálnunk, hogy a művelődés a gyakorlatban miként vehet részt az életmód alakításában. Konferenciánkat ebből a célból rendeztük meg. A rendező intézmény, a TIT, amely hazánkban az ismeretterjesztés hivatott mozgalma, nem szabta szűkre a tematikát, s a konferencia keretében nemcsak az ismeretterjesztő munka szempontjából vizsgáljuk a kérdést, hanem minden más művelődési tevékenység oldaláról is.

A konferencián arra törekszünk, hogy a tudományos kutatás eredményeit összevegyjük a gyakorlati tapasztalatokkal. Az elmélet az elmúlt években különösen az életmódkutatásban újabb eredményeket ért el, ugyanakkor számtalan elméleti kérdés gyakorlatilag megoldódott, de újabb ellentmondások keletkeztek. Úgy vélem, hogy az elmélet és gyakorlat közötti szembeállítás hasznos lehet, s ezért hívtunk meg elméleti szakembereket mellett nagyobb számban olyanokat, akik a közművelődésrel a gyakorlatban is foglalkoznak.

SALGÓTARJÁN VÁROS IPARÁNAK FEJLŐDÉSE ÉS A MUNKAHELY- STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAINAK HATÁSA A VÁROS FOGAKOZTATÁSI SZERKEZETÉRE 1945-TŐL NAPJAINKIG

Salgótarján várossá nyilvánítására 1922-ben került sor. Az ellenforradalmi-fasiszta nemzetgazdaságban jelentős szerepet betöltő vidéki iparközpont azonban a városias fejlődésnek csak néhány tényezőjével rendelkezett: ezek sorából — ha csupán az ipari bázisintézményeket vesszük számba — a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Igazgatósága (öt termelőüzemével), a Rimamurányi—Salgótarján Vasmű Rt. (salgótarjáni acélgyárával), a Budapest—Salgótarján Gépgyár és Vasöntő Rt., a Salgótarjáni Üveggyár Rt., s néhány hitelintézet emelkedik ki. A közlekedés, hírközlés, az egészségügyi és szociális ellátottság, valamint a művelődési viszonyok fejletlenek voltak; a kisipar és kiskereskedelem nem volt számottevő. Ezek a gazdasági viszonyok határozták meg a város társadalmának összetételét, foglalkoztatási struktúráját. A város lakosságából 15 390 fő volt az eltartott, 9 146 rendelkezett munkaviszonnyal, nyugdíjjal, illetve egyéb kereseti lehetőséggel. A 206 egyéb foglalkozású mellett 78 tőkepenzest tartottak nyilván. A vasiparban 4 712, a fémiparban 2 340, a bányászatban 1 036, a villamosiparban 344, a szolgáltatóiparban 212, a közlekedésben 26, míg a magánkiskereskedelemben 550 fő dolgozott. Viszonylag alacsony volt az értelmiségiek aránya: hozzávetőleges számítások szerint kétszáz körül mozgott.

A felszabadulás Salgótarján gazdasági és társadalmi életében is gyökeres változást hozott. Az újjáépítést követően, majd a szocialista iparosítás következtében tovább erősödött a város ipari jellege. A hagyományos nagyüzemeket bővítették, korszerűsítették, új gyártmányokat honosítottak meg. A végrehajtott rekonstrukciók révén, új termelőberendezések beállításával eredményesen elvégzik ki a hazai szükségleteket, s vesznek részt az exporttevékenységben. A szénbányászat a hatvanas évek közepétől fokozatosan visszafejlődött: jelenleg a város területén nincs üzemképes bánya. Az üzemek korszerűsítésével párhuzamosan új ipartelegeket is létesítettek. A bányagépgyár — amely azelőtt központi műhely volt — 1951 után vált önálló vállalattá és az ott végrehajtott re-

konstrukcióval vasszerkezeteket gyártó üzemé. A Vegyiműveket Szerelő Vállalat Vegyipari Gép- és Acélszerkezeti Gyára 1966-ban létesült, de csak 1969. óta végez termelőtevékenységet. A Budapesti Rádiótechnikai Gyár 2. számú gyáregysége 1970-ben az ideiglenes, 1973-ban pedig végleges helyén kezdte meg a termelését. Az AFIT 6. számú üzemegysége 1969-ben, a GELKA salgótarjáni szervezete 1961-ben létesült. A Magyar Országos Söripari Vállalatot 1948-ban, a Magyar Állami Pincegazdaság Eger—Gyöngyösvidéki üzemét 1949-ben, a Fogtechnikai Vállalat salgótarjáni önálló kirendeltségét 1967-ben, a Röntgen és Kórháztechnikai Vállalat salgótarjáni kirendeltségét 1968-ban hozták létre.

A tanácsi ipar is számottevő fejlődésnek indult 1949-ben — 3 magányomda egyesüléséből jött létre a hatvanas években új telephelyre költözött Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat. A vegyipari vállalat 1951-ben a textilipari vállalat 1955-ben alakult, a sütőipari vállalat 1964-ben költözött modern üzembe. A Szikvíz és Szeszipari Vállalat 1949-ben, a Patyolat Kelmefestő és Vegytisztító Vállalat 1953-ban létesült; ez utóbbit 1958-ban új épületben helyezték el, 1975-ben újabb üzemrészettel gyarapodott.

A szövetkezeti iparban a legrégebbi múlt-ra a Salgó Cipőipari Szövetkezet tekinthet vissza (alapításának éve: 1945): 1970-től vezették be itt a szalagszerű termelést. A ruházati ktsz ugyancsak az úttörők közé tartozik. A Salgótarjáni Faipari és Bútorértékesítő Szövetkezet 1959-ben, az Írószerekészítő ktsz II. telepe 1963-ban, a Finommechanikai és Elektromos Műszergyártó Szövetkezet II. Telepe ugyancsak 1963-ban, míg a műszaki üvegipari ktsz salgótarjáni egysége 1967-ben alakult. A Salgótarjáni Szolgáltató ktsz fodrásszattal, kozmetikával, vegytisztítással, elektromos háztartási gépek javításával, fényképészettel stb. foglalkozik.

A magánkiskereskedelem tevékenysége elsősorban szolgáltatásjellegű.

Az iparosítás mellett az urbanizációs folyamat felgyorsulása is előidézte az új munkahelyi struktúra kialakítását. A városiasodásban különösen fontos szerepet játszott az építőipar. Az 1949-ben létrejött állami építőipari vállalat, majd az 1951-ben működését megkezdő tanácsi építőipari vállalat fontos szerepet vállalt a városi és üzemi rekonstrukciók sikeres végrehajtásában, a nagyarányú lakásépítési program megvalósításában. Az AGROFIL Építőipari Szövetkezeti Vállalat, az építőipari szövetkezet, a városi tanács mélyépítő üzemé ugyancsak jelentős funkciót töltött be a városépítésben.

Szerettük volna a konferenciát olyan helyen rendezni, ahol egységben láthatjuk a különböző — természetesen mindenképp előtt közművelődési és nem oktatási — tevékenységet. Nógrád megye és Salgótarján vezetői szívesen vállalkoztak arra, hogy otthont adnak e találkozóknak, és segítséget nyújtanak ahhoz, hogy egy adott táj keretében a gyakorlatban vizsgáljuk a művelődési munkát, annak eredményeit, módszereit, problémáit.

Hálásak vagyunk azért a lelkiismeretes szervező tevékenységért, amelyet a megye és város vezető tisztségviselői végeztek a konferencia és a hozzá kapcsolódó foglalkozások megrendezésében. Köszönjük szíves vendéglátásukat, s köszönjük a közművelődés helyi szakembereinek közreműködését.

Reméljük, hogy a konferencia egyszerre szolgálja az ismeretszerzést, a gyakorlati tapasztalatok cseréjét, a vitát a legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdésekről, s hogy mindezzel hozzájárul ahhoz, hogy egyre szélesebb közvélemény előtt legyen nyilvánvaló: az életmód ügye, amely egyszerre munka- és szabad idő, elválaszthatatlan a művelődéstől.

Köpeczi Béla

Elhangzott a Salgótarjánban rendezett Életmód és művelődés nemzetközi tudományos konferencián.

A felszabadulást követő 32 év alatt számottevően fejlődött a közlekedés is: itt a vasúti forgalom korszerűsítése mellett a Volán 2. számú Vállalat által lebonyolított teher- és személyszállítás súlyponti szerepet kell elsősorban kiemelni.

A városiasodási folyamat felgyorsulása tetten szükségessé a városgazdálkodási vállalat, a víz- és csatornamű vállalat, a reményseprő és ingatlankezelő vállalat, valamint a temetkezési vállalat létrehozását és működtetését. A felszabadulás előtt oly elhanyagolt egészségügyi és szociális intézményhálózat jelentősen kibővült. Létrehozták a korszerű megyei kórházat és rendelőintézetet, a közegészségügyi és járványügyi állomást, az idegrendszert és detoxikáló intézetet, a mentőállomást, kiépítették az állategészségügyi hálózatot. Új bölcsődéket építettek, rohamos fejlődésnek indult a megnövekedett művelődési igények kielégítését szolgáló iskolai és közművelődési hálózat. Kiépült a város óvodái hálózata. A Mártírok útján, a Lovász József úton és Zagyvapálfalván új, korszerű általános iskolák épültek. 1952-ben a gépipari technikumot és fiú diákolthont, 1966-ban a Bolyai Gimnáziumot, 1977-ben adták át rendeltetésének a középiskolai és főiskolai diákolthont, valamint az új szakmunkásképző intézetet és diákolthont. 1972-ben kezdte meg működését — az ideiglenesen rendelkezésére bocsátott épületben — a Pénzügyi és Számviteli Főiskola salgótarjáni tagozata. 1973-ban épült fel az MSZMP Nógrád megyei Oktatási Igazgatósága. A közművelődési intézmények közül az 1959-ben létesített munkásmozgalmi múzeum, az 1968-ban a megyébe telepített levéltár, az 1966-ban megépült József Attila megyei Művelődési Központ (amelyben ideiglenesen a megyei könyvtár is helyet kapott) érdemel említést.

Kiépült a kereskedelmi és vendéglátóipari hálózat is. Az új objektumok közül kiemelkedik az 1956-ban épült Centrum Áruház, a hatvanas években a közönség rendelkezésére bocsátott Salgó Étterem, Karancs Szálló, a Tarján vendéglő, és a Pécskö Üzletház, a hetvenes években átadott lakberendezési áruház, az ABC-áruház, Kővár étterem, EVI-áruház és legutóbb az új vásárcsarnok.

A munkahelyi struktúra változásában jelentős — de az előző két fontos tényezőt meg sem közelítő — szerepet töltött és tölt be — a megyeszékhelynek Salgótarjánban történő áthelyezése és a különböző megyei politikai, állami, társadalmi és tömegszervezeti, szövetkezeti, a tudományos, művészeti, irodalmi élet irányítására hivatott intézmények, szervezetek, alkotóműhelyek itteni létrehozása és működtetése.

Hatással voltak a munkahelyi szerkezet kialakítására a közigazgatási változások is. 1950-ben csatolták Salgótarjánhoz Baglyasalját, 1960-ban Zagyvapálfalvát, 1975-ben Zagyvarónát, 1977-ben pedig Somoskőújfalut: a város lakóinak száma így több mint 13 000 fővel növekedett, s számos ipari objektum (erőmű, vasőtűzgyár, sikküveggyár, bányagépgyár, stb.) vált salgótarjánivá.

A mezőgazdasági termelés és az ott foglalkoztatottak száma Salgótarjánban soha nem volt jelentős: a mezőgazdaságból élők száma 1960-ban csupán 203 fő, s 1970-re Zagyvapálfalvának Salgótarjánhoz történő csatlakozásával is csak 484 főre, 1975-re pedig (Zagyvaróna csatolása után) 583 főre emelkedett. Ezzel szemben az állami és szövetkezeti iparban foglalkoztatottak száma, a megyeszékhelyű építőipari vállalatokkal együtt 22 642 főre emelkedett; s ha a megye más községeiben levő telephelyeken dolgozó mintegy 600 fő építőipari munkást leszámítjuk, még mindig 22 000 főnyi iparból élő munkást, alkalmazottat, értelmiségit, kisegítő munkást stb. tartatunk nyilván. A közlekedésben 2852 fő dolgozik, a magánkisiparosok száma pedig 1975 végén csupán 239.

A megyeszékhelyé válás — de legfőképpen az urbanizációs folyamat felgyorsulása következtében szaporodtak a kereskedelmi, vendéglátóipari egységek, fejlődött az egészségügyi, szociális és kulturális intézményhálózat. Rohamosan növekedett a foglalkoztatottak száma: amíg a kereskedelemben és a vendéglátóiparban 1960-ban még csak 1266, addig 1975-ben már 2100; az egészségügyi és szociális ágazatban (ideértve az állategészségügyet is) 1960-ban 507 fő, 1975-ben 1539, a művelődésügyi intézményekben 1960-ban 298, 1975-ben pedig 841 fő volt a foglalkoztatottak száma. A penzintézetek létszáma megközelítette a 200 főt, a tanácsoknál, a párt- és tömegszervezeteknél, igazságügyi és fegyveres testületeknél dolgozók száma 660 fő körül mozgott 1975-ben.

1970-ben a város területén 4934 fő nyugdíjast tartottak nyilván. Adataink szerint tehát az összes keresettel, illetve rendszeres nyugdíjjal rendelkező lakosok száma 36 000 főre tehető — ha ebből leszámítjuk a 40%-ra becsült bejáró dolgozók arányát, akkor 23 600 aktív keresővel kell számolnunk. A különböző szociálpolitikai intézkedések hatására, de a bányászat visszafejlesztésével kapcsolatos kormányhatározatból következően is viszonylag magas a nyugdíjasok száma a keresőkhöz képest, de az összlakossághoz viszonyítva is. Amíg 1941-ben az összkeresők 9,2 százaléka volt nyugdíjas (a lakossághoz viszonyított arányuk pedig 3,4 % volt), ez az arány 1975-re az összkeresők esetében 20,9 %-ra és az összlakossághoz viszonyítva 11,8 %-ra nőtt.

A MUNKÁSSÁG. A város munkásjellege a felszabadulás óta eltelt 30 év alatt tovább erősödött. A minisztériumi iparhoz tartozó bányászatban, villamosenergia-iparban, kohászatban, gép-, építőanyag-, vegyi- és élelmiszeriparban 11 833 munkás, a tanácsi iparban (amely magába foglalja egyes gépipari, könnyűipari, élelmiszeripari, egyéb ipari üzemeket) 701 fizikai dolgozó, a szövetkezeti iparban 760 munkás dolgozott 1975-ben. A szocialista iparban tehát 1975-ben összesen 13 294 fő munkás dolgozott. (Ez a szám 1949-ben még csak 6739, 1960-ban 9124, 1970-ben pedig 12 080 volt.)

A felszabadulás után dinamikus fejlődés építőiparban a munkások száma 1975-re 3086. a közlekedési dolgozóké 1887 főre emelkedett. a kereskedelemben, vendéglátóiparban elérte az 1800-at, a szociális, kulturális, egészségügyi ágazatban, a fegyveres testületeknél, tanácsoknál, tömegszervezeteknél, igazságügyi szerveknél dolgozó munkások száma 1975-re megközelítette az 1200 főt. A városban dolgozó munkások száma 1975. december 31-én 21.237 fő volt. A hetvenes évek közepére a

vas- és fémipari munkások lettek a város (és egyszersmind a megye) vezető munkásbázisa 7221 fővel, ezután az üvegyipar következik a maga 3719 munkásával. A bányászok létszáma 1975-re jelentősen csökkent.

Az ipari munkásság legstabilabb, legőntudatosabb magvát képezi Salgótarjánban is a törzsmunkásság, melynek legszámottevőbb része a nagy múltú, hagyományokkal rendelkező ipari üzemekben található. A törzsmunkások aránya: a Lampart ZIM salgótarjáni üzemegységénél a legmagasabb: 71 %; a Mátravidéki Erőmű salgótarjáni üzemegységénél 70 %; az Üvegyipari Művek Salgótarjáni Öblösüveggyárában 60 %; a sikküveggyárban pedig 58 %. A város legnagyobb ipari üzemében, az SKÜ-ben ez az arány csak 48 %, az ötvözetgyárban még ennél is kevesebb — 28 %.

A törzsgárda kialakítását számos tényező hátráltatja. Ezek taglalása nem feladatunk csupán törzsgárda kialakítását akadályozó egyik tényező szerepére, a nagyfokú fluktuációra szeretnénk utalni, amely legkisebb a két üvegyárban (ahol a hatvanas évek végén csupán 10 % volt évi átlagban), a legszámottevőbb a vasőtűzgyárban (25 %) és az SKÜ-ben (24 %).

Az ipari munkásság számszerű növekedése — egyéb tényezők mellett — következménye a női munkaerő fokozottabb alkalmazásának is. Egyedül a szocialista iparban — építőipar, közlekedés nélkül — 6507 munkás és alkalmazott nő dolgozik. A női munkaerő alkalmazásának térhódítása viszonylag nehezebb a bányászatban, a vas- és építőiparban. A hagyományos gép- és kohászati iparban számarányuk az összmunkásságon belül 10—39 %, a kohászati üzemekben 1968-ban adatok szerint 39 %, a sikküveggyárban 26 %, az öblösüveggyárban 31 %. Az új gépipari üzemek és könnyűipari objektumok munkásainak többsége nődolgozó. Példa erre, hogy a BRG dolgozóinak 55,1 %-a volt nő 1970-ben, a Salgótarjáni Ruhagyárban, a Patyolat Vállalatnál, sőt a vegyipari vállalatnál is. 80—90 %-os arányban a nőmunkások vannak többségben; s a kereskedelemben és a vendéglátóiparban ugyancsak a nőmunkások aránya a magasabb.

A munkahelyi struktúraváltozás, a technikai fejlesztés, a rekonstrukció magával hozta a szak-, betanított és segédmunkások arányának megváltozását is. A jobb áttekinthetőség érdekében az SKÜ, ZIM, öblösüveggyár, sikküveggyár, ötvözetgyár, erőmű, bányagépgyár és a Volán 2. számú Vállalat munkásgárdájának összetételét vizsgáljuk:

Időpont	Szak- munkások	Betanított- munkások	Segéd- munkások	Összes munkás
1965	4151	4335	2133	10 619
1975	5255	5057	1687	11 999
% -os megoszlásuk				
1965	39,1	40,8	20,1	100,0
1975	43,8	42,1	14,1	100,0

Fenti táblázat érzékelteti azokat a főbb folyamatokat, amelyek a munkahelyi struktúraváltozás, a technikai fejlődés, üzemelővételek stb. következtében tendenciaként jelentkeztek, s amelyek főleg az utolsó 10—15 évben bekövetkezett intenzív fejlesztéssel kapcsolatban alakultak ki. Az is nyilvánvaló, hogy a munkahelyi szerkezetváltozás, műszaki haladás, rekonstrukciók nem érintették egyformán a szocialista ipar valamennyi szektorát, vállalatát és üzemegységét, a legtöbb nagyüzemünkben ugyanis a rekonstrukciók számottevő része nem a legfejlettebb színvonalon történt. Nem a legélenjáróbb technika alkalmazásával alakult minden esetben az új üzemrészek telepítése sem, s azaz a nyilvánvaló ténnyel is szembe kell nézni, hogy akadnak szép számmal olyan üzemek — főleg a gépiparban, kohászatban, bányá-

szatban —, ahol fél évszázados, vagy ennél is idősebb gépi berendezések, technikai eszközök termelését is igénybe kell venni. A termelésben fontos szerepet játszó technikában tehát a régmúlt, a közelmúlt és a jelen színvonala még egyaránt megtalálható, ami bizonyos vonatkozásban kérelmet a munkaerőnek a modern technikát feltételező kialakítását. Az új munkaerő-struktúra kialakítását ezen kívül szemléletbeni hiányosságok, a képzés objektíve is fennálló késése, de az is hátráltatja, hogy egyes munkáskategóriák nem vállalják az átképzéssel vagy munkahely-változtatással együttjáró nehézségeket. Ez utóbbi bizonyítására elég bizonyosággal megemlíteni, hogy a bányászat visszafejlesztésével felszabaduló még munkaképes munkások közül számosan nem kerestek más bányavidéken munkát (aminek oka talán az, hogy ezen a vidéken építettek családi házat, és a rokon kötelelék is ide költözték őket). A gazdaságtalan termelést folytató üzemekben dolgozók átirányítását nemcsak az gátolja, hogy bizonyos életkoron túl a munkások jelentős hányada nem vállalja az új munkakör betanulásával együttjáró nehézségeket, hanem az is, hogy fizetésük időlegesen vagy tartósan csökken. Mindezek következtében a helyi politikai és gazdasági vezetés az összes tényező mérlegelése után, a dolgozók vélemények meghallgatásával dönt a fenti kérdésekben.

Az előzőekben közölt statisztikai adatokból szemléletesen kitűnik a szakmunkások számának és arányának általános növekedése, ami természetesen összefügg a minőségileg más, munkaigényesebb termékek előállításával, a fejlettebb technika, technológia alkalmazásával, annak karbantartásával, egyes esetekben eddig betanított munkásként nyilvántartott dolgozók átminősítésével. Különösen számottevően nőtt a szakmunkások száma a ZIM-gyáregységénél, az öblösüveggyárban, a Volán 2. sz. Vállalatnál, s kisebb mértékben a sikküveggyárban, az erőmű üzemegységénél, a bányagépgyárban, bár az utóbbiaknál az elmúlt tíz év alatt fokozott szakmunkásigénnyel járó, számottevő műszaki fejlesztés nem történt.

A munkásság rétegződésének sajátossága viszont, hogy néhány kivételtől eltekintve stagnált, illetve nőtt a betanított munkások aránya — két nagyüzemünkénél a szakmunkásokat is meghaladó mértékben. Különösen megfigyelhető ez a rekonstrukciókon átessett üzemeknél (például SKÜ; hengermű, sikküveggyár; Zagyva II. III. I.) Az Öblösüveggyár és ZIM esetében a növekedés csaknem a szakmunkásokéval arányos, szembetűnő ugyanakkor, hogy néhány tradicionális középüzemnél (mint pl. az ötvözetgyár, erőmű) szinte a korábbi felére csökkent a betanított munkások száma.

A viszonylag nem nagy gyakorlatot igénylő segédmunkások létszáma általában csökkent (legnagyobb mértékben az SKÜ-ben, az öblösüveggyárban esett vissza, ami elsősorban az anyagmozgatás gépesítésével függ össze), a sikküveggyárban viszont például 10 év alatt 110 fővel növekedett, ami jórészt a munkáslétszám általános növekedésének a következménye. Nem találunk ugyanakkor megfelelő magyarázatot arra, hogy a bányagépgyárban a szak- és betanított munkások számának stabilizálásával egyidőben miért nőtt több mint 30 fővel a segédmunkások száma egy évtized alatt.

A műszaki-technikai fejlődés hatása, a termékszerkezet fokozatos változása nemcsak a szak- és betanított munkások arányát változtatta meg a segédmunkások rovására, hanem módosította a különböző munkásrétegek belső struktúráját. Ez elsősorban a szakmákon belüli differenciálódásban, a specializáció további növekedésében jelentkezik, a betanított munkásoknál pedig a nagyobb általános és szakmai műveltség igényében jut kifejezésre. Különböző üzemi statisztikák tanulmányozása során kitűnik, hogy a hagyományos szakmák (mint pl. géplakatos, villanszerelő, asztalos, kovács, hegesztő, esztergályos, öntő,

marós, kőműves, ács, szobafestő stb.) mestereivel továbbra is a szakmunkások többségét teszik ki. Ugyanakkor szembetűnő, hogy a hagyományos szakmák is tovább differenciálódnak, specializálódnak. Például a géplakatoszakma mellett egyre nagyobb igény van karbantartó, vasszerkezeti, szerszámkészítő, elektrolakatos, idomszerész, sőt bányaelektrolakatos szakmákra, a műszerész szakma is differenciálódott (a legnagyobb igény üzemekben elektronikai, mechanikai, finommechanikai, irodagéptechnikai stb. szakmákban jelentkezik), s hasonló a helyzet az autószerelő és motorszerező, tekeréscső, csőszerelő, vízvezeték-szerelő szakmák esetében. Fejlődött a szakmunkások általános műveltsége is: több mint 10 %-uk érettségizett.

Változások következtek be a betanított munkások belső struktúrájában is: a hagyományos értelemben vett betanított munkásgárda mellett kialakulóban van a nagyobb szakmai és általános műveltséget igénylő — elsősorban automatákon, gépsorokon dolgozó — betanított munkásréteg, s a termelésben fontos szerepet betöltő betanított munkások között — az anyagi érdekelttség érvényesítésének is köszönhetően, nemegyszer találunk érettségizett fiatalokat, szakmunkásokat, sőt egyes esetekben technikusokat.

ALKALMAZOTTAK, ÉRTELMSÉGIEK, KISEGÍTŐK. A város társadalmi életében — a nagyfokú iparosítással, az urbanizációval és a megyeszékhellyé válással kapcsolatban — az elmúlt 32 év alatt többszörösére növekedett az alkalmazottak, értelmiségiek és kiségitők szerepe. Számuk a 1975-ös nyilvántartások szerint 8500 fő.

Az alkalmazotti kategóriában — különösen az ipari üzemekben — a kifejezetten alkalmazottak és az értelmiségi munkaköröket nem választják külön, így dolgozatunkban szellemi dolgozók gyűjtőnéven szerepeltetjük őket. A vállalatok, intézmények 1975. évi kimutatásai alapján a város üzemében több mint 6000 szellemi dolgozó tevékenykedett, ezek egyharmada — közel 1900 fő — mint műszaki alkalmazott (mérnök és középiskolai), jóval több mint egynegyede — 1600 fő — a termelőüzemeken dolgozó adminisztratív munkakörökben. (Kisebbségük felsőfokú, nagyobb részük középfokú végzettséggel). A tanácsoknál, fegyveres erőknél, igazságügyi és azok intézményeinél, társadalmi szerveknél, a kereskedelemben, vendéglátóiparban, az egészségvédelem és szociálpolitika terén az alkalmazottak közel egyharmada — mintegy 2500 fő — tevékenykedik. A kiségitő alkalmazottak száma az üzemeknél és a különböző tanácsoknál, azok intézményeinél, igazságügyi szerveknél, fegyveres erőknél, társadalmi szerveknél közel 1500 főre tehető.

A műszaki, természettudományos fejlődés és a társadalomtudományok iránt megnövekedett igény egyaránt előtérbe állítja az értelmiség szerepének fokozódását a fejlett szocialista társadalom építésében. A szocialista építés feladatai, az urbanizációs fejlődés és a megyeszékhely kultúrközponttá alakítására irányuló párt- és tanácsi intézkedések elősegítették az értelmiség számának növekedését, bár ezt a kedvező folyamatot az újjáépítés és a szocialista építés kezdeti időszakában gátolta a szektális politika, az értelmiséggel szembeni bizalmatlanság, amely abból táplálkozott, hogy az értelmiség a Horthy-korszakban kénytelen volt kiszolgáltatni a gyár és közigazgatás vezetőinek utasításait. Az 1956-os ellenforradalom, s abban egyes értelmiségiek tevékeny részvétele újból felszította a már szunyadványban lévő értelmiségellenességet. Csak 1958 után, a szocialista konszolidáció befejeztével, a párt helyes értelmiségi politikáját alkalmazva szűnt meg az értelmiségellenes szemlélet. A gazdasági szférában az extenzív fejlesztés, az egészségügy és kultúra terén a leszűkült lehetőségek persze egy ideig még nem adtak nagyobb lehetőséget az előrelépésre. Mindezek következménye, hogy csupán a 60-as évektől, de még inkább a 70-es évek elejétől lehetünk tanúi az értelmiség dinamikus számszerű és

minőségi fejlődésének. E folyamat illusztrálására közlünk néhány — főleg üzemi és városi — adatot:

Vállalat, üzemegység	Értelmiségiek száma						
	1945	'50	'55	'60	'65	'70	'75
Salgotarjáni Kohászati Üz.	8	10	19	27	57	84	130
Síküveggyár	4	6	26	30	33	37	51
Tanácsi Műv. Intézmények (pedagógus-népm.)	—	153	—	198	—	305	533
Nógrád m.-i Tanács	—	—	—	—	—	57	116

A városban dolgozó értelmiségiek számát — a rendelkezésre álló adataink alapján — valamivel több mint 1800 főre becsüljük: ennek 30 %-a a gazdasági szférában (ipar, kereskedelem, építőipar, közlekedés), mintegy 30 %-a kulturális ágazatban, nem egészen 15 %-a az egészségügy területén, 25 %-a pedig a megyei, városi, járási intézményekben, tanácsoknál, társadalmi és tömegszervezetekben, pártszerveknél, fegyveres testületeknél, igazságügyi szerveknél, a sajtónál, pénzügyintézetekben, ügyvédi munkaközösségekben dolgozik.

Fentiekből is látható, hogy az értelmiség összetétele a város, sőt a megyeszékhely szükségletének megfelelően alakult. Szakmai, általános és politikai műveltsége fejlődött, ami közeletti tevékenységében, a szocializmus iránti elkötelezettségében is megnyilvánul.

A KISÁRUTERMELŐK, KISKERESKEDŐK. A párt és kormány politikájával összhangban Salgotarjában is szükség van a kisiparosok, kiskereskedők munkájára, közreműködésére, elsősorban a lakossági szolgáltatások minél jobb kielégítése érdekében. A kisárutermelők, kisiparosok, kiskereskedők, földművelők tevékenysége ma természetesen nem érheti el a felszabadulás előtti, hiszen az állami és szövetkezeti ipar, valamint kereskedelem szinte teljes egészében kielégíti a lakossági igényeket. A kisárutermelők rétege sem alakult ki zökkenőmentesen. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején adminisztratív úton szorították vissza, s csak 1957 után fejthették ki zavartalanul a szocialista szektor mellett kiségitő tevékenységüket.

A kisiparosok száma — az állami és szövetkezeti ipar és kereskedelem erősödése következtében — csökken: amíg 1970-ben 203 főállású és 159 másodállású kisiparost tartottak nyilván a városban, számuk 1975-ben 239-re mérséklődött. Az önálló kisiparosok száma ebből 127, a nyugdíjas kisiparosoké 44, a munkaviszony mellett működőké pedig 68 fő.

A legjelentősebb, legtöbb kisiparost foglalkoztató szakmák jelenleg: szobafestő 13, kőműves 10, villanyszerelő 15, üveges 6, vízvezeték-szerelő 6, központifűtés-szerelő 7, székfuvaros 6, női szabó 14, férfiszabó 5, asztalos 11, gép- és karosszérialakatos 15, rádió és tv-műszerész 6, híradás- és vákuumtechnikai iparos 6, műszerész 15, közlekedési eszközök gyártásával foglalkozó kisiparos 7, autószerelő 7, cipész 12, stb. — emellett megtaláljuk a képesítéshez nem kötött textilipari és egyéb ipari szakmákat is (mint pl. géplhurkoló, kézi hurkoló, szikvízkészítő kisiparosoké).

A MEZŐGAZDASÁGBÓL ÉLŐK. Az aktív keresők száma a külső peremkerületek, községek városhoz való csatlakozásával az 1960 évi 230-ról, 1970-re 484-re emelkedett. A legtöbbben — 183-an — a szövetkezeti szektorban, 61-en az állami gazdaságban, 66-an az erdőgazdaságban vannak foglalkoztatva, és 158 aktív kereső dolgozik a vizsgáldokós területén.

Lonsták László — Molnár Pál

Korunk és művésze

Szeptember 17. és 25. között immáron harmadszor rendezték meg hazánkban is a képzőművészeti világhétet, amelyet az állami és a társadalmi intézményekkel közösen a Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetsége készített elő. A világhét minden tagállamban való egyidejű, rendszeres megkezdését 1975-ben az UNESCO, Nemzetközi Képzőművész Szövetségének kongresszusán határozták el. Az 1976-os bagdadi kongresszus mottója — „A művész mint a társadalom hasznos tagja” — lett az idei világhét központi gondolata. A kongresszuson ezt a gondolatot vitatták meg több oldalról. A megközelítési szempontok ezek voltak: a nemzeti kultúra és a mai idők művészete és környezete; a művész és a társadalom, a művész és az állam (a művész szociális szerepe); a művész szerepe az általános és a szakmai nevelésben, valamint anyagi támogatás a művész részére. Mielőtt részletesebben taglalnánk ezt az igen csak aktuális kérdéskört, érdemes egy kicsit eltűnődni a központi gondolat megfogalmazásán.

„A művész mint a társadalom hasznos tagja”. Ugye, szépen hangzik? De vajon miért nem kijelentő módban fogalmazták meg ezt az egyébként igen fontos gondolatot? Miért lett a művész csak föltételelesen, korlátozott ideig, azaz amint éppen, mondjuk, egy világméretű kampány idejére hasznos tagja a társadalomnak? Mintha a mottó megfogalmazói maguk sem hitték volna, hogy ez az állapot esetleg magától értetődő és nagy távon is állandósítható. A megfogalmazásbeli bizonytalanság pedig — mint tudjuk — mindig szemléletbeli zavarokról árulkodik.

Az egyes műalkotások esetében is már jó ideje az a leginkább zavaró, hogy valamilyen „amint éppen” életképi situációt örökítenek meg. Mert van belőlük jócskán. Például: az elítélt — amint éppen a sirlomházban búslakodik: vidám társaság — amint éppen egy pipacsos réten majálszik; az anya — amint éppen a gyermekével foglalatokodik; a munka hőse — amint éppen munkájának egy részmozzanatát végzi: a legyőzhetetlen Ember — amint éppen a derűs jövőbe néz; valamilyen okból megörökített és előtérbe állított személy — amint éppen a társadalmi helyzetét, foglalkozását szimbolizáló attributumokkal fölruházva tetszeleg; a festő a festőállvány előtt — amint éppen rátalál a kedvére való motívumra a természeti-társadalmi környezetben; portré a művészről, a politikusról, a tudósról — amint éppen gondolataiba mélyed...

Közös jellemzőjük ezeknek az alkotásoknak, hogy valamilyen „amint éppen” pillanatot, a szubjektív benyomások laza halmazát, a valóság egy tetszőleges pillanatban, jelenségszinten föltárukozó részletét ábrázolják hol allegorikusan, hol pedig ironikusan. S tekintve, hogy ily módon a látvány mögött munkáló, azt részleteiben is, de főként egészében meghatározó természeti-társadalmi mozgatóerők, cso-

mópontrendszerek szükségképp megragadhatatlanok, ezek az alkotások csak tüneteiben tükrözik a természeti-társadalmi valóság kis és nagy távú változásait. Nem is tehetnek mást, mint hogy folyton-folyvást igyekeznek idomulni a valóság felszínéhez, egyszeri részmegnyilvánulásaihoz, azaz állandóan változtatják arculatukat. Pedig mint ahogyan a társadalom megosztottságába, atomjaira hullásába nem nyugodhatunk bele, ugyanígy végzetes lehet, ha az alkotások egy valamely pillanatra hangolt, részleges érvényű mondanivalókat közölnek. Annál is inkább nem, mivel nem a jelenlegi közösségi művészetet föltételező társadalmi képletünkön, hanem egy korábbi — belső megosztottságra épülő, a szélsőségesen individualista művészalapállást valósággal kikényszerítő — társadalomra jellemző kiváltképp, hogy minél kisebb távra szóló üzenetet közvetítenek a művek, annál jobban elégitik ki a mindenkori megrendelő szelvényeit. Így tudniillik minden különösebb következmény nélkül lecserélhetők az újabb és újabb technológiával, sorozatgyártásban termelt tucatművek, amelyek pusztán az újdonság varázsával, illetve az alkotókat eladó reklámkritikák szellemeskedéseivel borzolják a „békés” hétköznapi idilljébe süppedt vagy a mindennapok monotonításával elgyötört, elidegenedett „műélvezők” idegeit.

Nem kétséges, hogy egy-egy személyhez kötött, artisztikus formai újítás, az adott gazdasági-társadalmi közegben éppen elfogadott pillanatképgyártó módszer ideig-óráig anyagilag és erkölcsileg is elégséges programot biztosíthat a művészeknek, de ez a gyakorlat semmiképpen sem lehet számunkra modell, amennyiben egy szerves, közösségi művészetet akarunk kibontakoztatni. A már-már naponta szüfő, a kereskedelem által könnyen manipulálható és integrálható nyugat-európai, amerikai izmusok, art-ok láttán az embernek önkéntelenül is eszébe jut a következő vicc: a pszichiáter megsajnálja páciensét, aki a postán a leveleket pecsételi. — Ez reménytelenül egyhangú munka lehet — állapítja meg az orvos. Hová gondol, doktor úr — pattan föl a beteg —, meghogy egyhangú? Magának fogalma sincs erről a munkáról! Mindennap másik dátummal dolgozom!

„Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag kifejezni, akkor erőtlén ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára” — figyelmeztetett már négy évtizeddel korábban József Attila. Amikor tehát közösségi művészetéről beszélünk, világosan tisztáznunk kell, hogy a polgári művészethez képest mit, miként és ami a legfontosabb, mivégre adott vagy adhat újat mind a tartalom, mind pedig a formát illetően a szocialista művészet. A megszüntetve megőrzés és meghaladás problematikájáról van tehát elsősorban szó, és ez egyben kortárs képzőművészetünk egyik sarkalatos kérdése is. Történelmileg szükségszerű, hogy a dolgozó nép, a munkásosztály az, amelyik az egész emberiség — a múlt és a jövő — nevében a történelem dobogójára léphet, éppen ezért

nem lehet számunkra közömbös, hogy miként képes tükrözni sajátos életérzését, a világhoz való viszonyát.

Gyakran hallhatjuk, hogy a tudományos-technikai forradalom korát éljük. De nem elég fölismerni, hogy korunk valóságképe egyre összetettebbé, ellenőrizhetetlenebbé válik. Le kell vonnunk belőle a szükséges következtetéseket a valóság megidézésének, közvetlenül átélhetővé tételének módozatait illetően is. A mindenkori dolgozó ember a történelem során eddig ugyanis jobbra olyan szellemi-fizikai munkafolyamatokban tevékenykedett, amelynek részmozzanatait is ő végezte, a munka és más egyéb tevékenységeinek folyamatát bármikor jól áttekinthette, az ember, a gép, a munka tárgya és eredménye egyléptékű volt. Ennek következtében nem okozott különösebb nehézséget a folyamat ábrázolása, tekintve, hogy a benne résztvevő, emberléptékű elemek bármely pillanatban szerves egységbe voltak rendezhetők.

Nos, napjainkban éppen a munkafolyamatok, a tevékenységi köreink differenciálódását, szakterületekre való specializálódását figyelhetjük meg lépten-nyomon. Minél fejlettebb a technológia, annál áttekinthetlenebbé válik a pillanatnyi látvány szintjén a munka folyamata, annál bonyolultabbá válik a munka tárgyának a szellemi és a fizikai dolgozókkal való kapcsolata. Így aztán az organikus létre olyannyira jellemző visszacsatoló mechanizmus kiküszöbölődése folytán az egyes tevékenységeink célja, eredménye is önmagá ellentétébe csaphat át. Ha történetesen egy futószalag mellett dolgozó munkást örökítünk meg a naturalista életkép szintjén, amint éppen valamely részművelet végez, nem kétséges, épp a munka célja, értelme, az ember szerepe válik értelmetlenné, hogy ne mondjuk: szálmasszá.

A nyugati képzőművészek közül nem kevesen úgy igyekeznek elsasszézni az életkép csapdáját, hogy az egészében beláthatatlan, érzékelhetetlen folyamatok tetszőlegesen kiválasztott részleteit, pillanatképeit variálják, torzítják, erővonalazgatják ilyen-olyan módon, vagy ezeket a pillanatképeket montírozzák szét, illetve össze, akarva-akaratlanul is egy megsemmisült valóság látszatát keltve ezáltal. A szét-, illetve összemontírozott valóság-szeletek mennyiségi növekedése azonban ilymódon nem eredményez minőségi változást is, mindössze most már nem egy pillanat képe ütközik össze a mű felületén és a szemlélő agyában. A montázselv eluralkodásával pedig már el is érkeztünk a gátlástalan manipulálás birodalmába, hiszen a szubjektum kénye-kezdére kiragadott valóságtöredékek szervesen egybekapcsolásával egyrészt a kívánt irányba lehet terelni a néző gondolkodását (lásd: reklám), másrészt teljes mértékben átléphet rá ruházni a felelősséget. Mondván: álljon a nézőben össze egészé az intim műélvezés során a töredékekben tált valóság. Így aztán a világ széttöredeztetsége ezekben az úgynevezett „nyitott” művekben nemhogy lelepleződik, sokkal inkább

eszményképpé válik és egyszersmind újratermelődik.

De hát nincs ebben semmi meglepő, hiszen e jelenség mögött meghúzódó világnézet bevallottan is egy szűk réteg „egyéni szabadságát” helyezi előtérbe az egész közösség rovására, végtelenen fölerősítve ezáltal az elidegenedés mechanizmusát. Tudják ezt ott is, csakhogy a pillanatnyi érdekek mindenkor elnyomják a csak nagy távon ható és kamatoztatható törekvéseket. Annál inkább meglepő, hogy nálunk nem kevesen egyetlen lehetséges követendő, korszerű példának fogadják el ezeket az avantgarde jelzővel gyakran visszaélő, olykor ideológiamentesnek föltüntetett, de valójában a polgári világnézetet tükröző és sugalló művészi megoldásokat. Ujjongva fedezik föl például Picasso műveiben az afrikai hatásokat, az amerikai dzsesszenében a néger folklórt, csak éppen a mi saját népi hagyományainkat, a teljes világgépet őrző visszaigazolóp népművészetünket érzik elavultnak, az egyetemes emberi kultúrához méltatlannak. Nincs mit esodálkoznunk, ha e provincializmussal, kozmopolitizmussal és sznobizmussal jócskán megáldott körökben gyakran adnak hangot olyan véleménynek, miszerint a jelenkori magyar képzőművészet — valamilyen nemzeti átok folytán — idestova legalább ötven évvel elmaradt a nyugat-európai művésztől.

„Ha mindenáron elmaradásról akarunk beszélni... inkább szólhatunk a saját lehetőségeinktől való elmaradásról, s ha az okokat keressük, ezért és nem a kötelező versenyfutás nevében, kell küzdőnk a szellemi restség, az újat mindenkor tagadó és elutasító szellemi magtartás ellen, amely még akkor is az értékek semmibe vevésére ösztönöz, ha az új itt született, a mi társadalmi, művészeti fejlődésünkben gyökerezett — írja Rídeg Gábor — ... nem lehet dolgunk, hogy családostan riadozzunk, ha ezeket az értékeket olykor a „művelt” Európa nem ismeri föl, mert nem biztos, hogy ennek oka mindenkor bennünk keresendő, nem pedig az adott értékítélet fogyatékoságában.” Különösen akkor nem, amikor a másik világrendszerben élők értékesebbik fele, az emberiség sorsáért, a kultúráért aggódók táborába éppen tőlünk — s tegyük hozzá: joggal — várja a kezdeményező lépéseket.

A kultúra területén nincsenek kis és nagy népek. Nem véletlenül tűzte napirendre a bagdadi kongresszus is „a nemzeti kultúra és a mai idők” kérdéskörét. A nemzeti kultúrák előtérbe kerülésének egyik oka az, hogy a tömegkommunikációs eszközök révén századunkban egyre nagyobb méreteket ölt az uniformizálódás, a kollektív tudattartalom és a viselkedéstermék egységesülése. Ez szinte törvényszerűen eredményezi az erősebb kötődést a nemzeti kultúrához, ami nemcsak a védekezésben, hanem az önépítésben és ennek következtében az egyetemes kultúra gazdagításában is megnyilvánul. A nemzetek ugyanis elsősorban az eredeti és a történelem során szerzett kultúrájukkal különböznek egymástól. A nemzet ugyanakkor szerves kapocs is az egyén, a ki-

sebb-nagyobb közösségek és az emberiség között. Eppen ezért a nemzeti kultúráknak kulcsszerepe van az országok és a különböző etnikumok közötti érintkezésben, mert — a nemzeti önállósággal és sajátosságokkal egyidejűleg — az egyetemes emberi létezésben való aktív jelenlét egyik legfontosabb kifejeződése. (Gondoljunk csak a bármely helyen és korban virágzó népművészet nemzetközi jelrendszerére.)

Az a kultúrpolitika, amely nálunk napjainkban bontakozik ki, a nemzeti kultúra kérdésében is az egész közösség érdekeit tartja elsődlegesnek, nem pedig a pillanatnyi érdekeket. Másként fogalmazva: a pillanatot igazítja a történelemhez, vagyis a múlt örökségét a távlatokért igyekszik föltárni és a jelenbe építeni. Előbb-utóbb „rá kell döbbernünk, hogy úgy látszik, nem egészen oda jelöljük be az újabbkori európai művelődés hegy- és vízrajzi térképébe a művészet történetének főbb vonulatait, illetve forrásvidékeit, ahol azok a valóságban futnak, illetve fakadnak — írja Pap Gábor. — A jövő közösségi művészetének legfontosabb jellemvonásai például... jóval egyenesebb úton vezethetők le minden idők és helyek népművészetéből, pontosabban azokból a jellemző jegekből, amelyek a népművészet konkrét helyekhez, korszakokhoz, illetve társadalmi formációkhoz köthető sajátosságain túl annak általános és nagy távon ható jellemzőiként rajzolódnak ki előttünk... Persze ahhoz, hogy ilyenfajta fölismerésekig eljuthassunk, egy kicsit elmélyültebben, mindenesetre sokkal átfogóbb szemlélettel kell közelítenünk a népművészet egyetemes szellemi örökségének kérdésköréhez is, mint ahogyan azt a szakkutatás ma általában teszi. És akkor mint a nagy távra szóló, szerves információtárolás, illetve -továbbítás egyik lehetséges modellje, sokkal nagyobb és jelentősebb szerephez juthat ez a hihetetlenül gazdag, ugyanakkor mindmáig alig kamatoztatott örökség a jövő kollektív művészet alapelveinek, illetve lehetséges alkotó módszereinek tisztázása során, mint ahogyan azt ma még nagy általánosságban el tudjuk képzelni.”

Az utóbbi időben egyre erőteljesebben bontakozik ki egy új képzőművészeti koncepció, amely — föladván a kiállításközpontúságot — fokozottabban veszi figyelembe a változó társadalmi igényeket. Ennek megfelelően az egyes művészeti ágak tekintetében is súlyponteltolódás következett be. Azok a képzőművészeti műfajok kerülnek előtérbe, amelyeknek művészi értékei közvetlenebbül illeszkednek a mindennapi életbe, környezetbe. A cél az, hogy a környezetalakító művészet, építészet, iparművészet mind hatékonyabban vegyen részt a közösség tudatának formálásában, az ünnepek (a jeles napok) és a fontos társadalmi események kapcsán csakúgy, mint a hétköznapi ténykedéseink alkalmából. Vagyis a mű (művész) és közönség kapcsolata váljék közvetlenebbé, szervezettebbé. Ellenkező esetben a művész úgy érezheti, hogy kívülrekedt a társadalmi munkamegosztásból, hontalanná, talajtalanná vált, mert sem a mű megalkotása előtt, sem pedig utána nem tudja: hol,

mikor és milyen funkcionális szerepkört tölt majd be az alkotása. Nem mindegy tudniillik, hogy pusztán múzeumi tárgyakként, szabadiszekeként vagy a természeti-társadalmi változások ritmusa által meghatározott, kijelölt helyen, általános személyiség- és tudatformálóként funkcionálnak az eleve ökológikusan megkomponált művek.

Ha nem tisztázódik egyértelműen, hogy hová és mivégre kerül az alkotás, a művész akarva-akaratlan közömbös lesz a valóság totalitása iránt és megreked a részleges érvényű valóságtöredékek ironikus vagy allegorikus rendezgetésénél, mintegy így fejezve ki tiltakozását az ellenséges külvilággal szemben. S tekintve, hogy e módszerek a mellébeszélést, olykor a sanda kétértelműséget teszik lehetővé, az alkotó szándéka is gyakran félreérthető a mondanivalót illetően. Nem utolsósorban éppen ezen ellentmondásos helyzet folytán nálunk is kialakult egyfajta művészi magatartás, amelynek jellemzője, hogy a művész akaratától függő módszerekkel elkülöníti egymástól azokat a munkákat, amelyeket csak saját öröme, belső kényszerből alkot, illetve azokat, amelyeket megélhetése biztosítására, állami vagy magánmegrendelésre készít.

Sajnos még gyakran előfordul, hogy a társadalmi megbízások során szinte teljesíthetetlen, olykor nevetséges föltételeket szabnak a művészeknek. Így például egyik legújabb köztéri alkotásunk esetében, melyet a Budapesti Vegyiművek 100. évfordulója alkalmából adományozott a IX. kerületnek. A „hegyek vajúdása” közben (három év alatt számos kiváló szobrászunk akadt fönn a pályázatban kifrt gondolatok közpályáján) megszületett mű védelmében a megrendelők a következőket mondják: „... ez most kifejezi a vegyipari munkást. Fiatal, előretekintő arca egy gondolkodó emberé. Talán lehetne ez az arc még intellektuálisabb, ipari tanulóknak mi már csak érettségizett fiatalokat keresünk. A figura nyakába akasztva egy porálarc lóg, üzemenkben még sokfelé használják. Az emberek rá fognak ismereni. Ezt a szobrot nem kell majd megmagyarázni.” Ha a szobrot talán nem is kell megmagyarázni — önmagáért beszél! —, de az mindenképp magyarázatra szorul, vajon a megrendelők (akikben a közösség nevében egy-egy köztéri mű alapgondolata megfogalmazódik) az esetek többségében miért nem rendelkeznek mindmáig a művészet területén is érvényes és használható „érettségivel”?

A művész szerepéről az általános és a szakmai nevelésben ezúttal az idén tízéves jubileumát ünneplő zebegényi szabadiskolával kapcsolatban ejtsünk néhány szót. A szabadiskola nem festőket, szobrászokat stb. képző fiókfőiskola, hanem szemléletformáló műhely, komplex képzési programja a legfontosabbnak, a személyiségnek a közösségben való kibontakoztatását tartja. A hétköznapi gyakorlat is minduntalanul visszaigazolja, hogy a társadalomnak nem a főiskola által amúgy is szép számmal képzett professzionista festőkre, szobrászokra, grafikusokra stb., illetve

ezek „utánpótlás-válogatottjára” van szüksége, hanem a ma használatos főbb alkotási módokban és művészeti technikákban, valamint a különböző képző- és iparművészeti törekvésekben s az általuk tükrözött világnézeti kérdésekben járatos művészetkedvelő állampolgárookra. A növédekéek olyan feladatokat kapnak, amelyek önálló gondolkodásra, a fantázia megmozgatására, kreativitásra és alkotásra serkentik őket. A cél a föl nem ismert művészi képességek és érzékenység kibontakoztatása, valamint annak tudatosítása, hogy a dolgok összefüggései szinte végtelenek és nemcsak önmagukért fontosak.

Érdemes például eltűnődni azon, hogy milyen pályát jár be az a növendék, aki a szabadiskola komplex képzési programjának minden előnyét élvezti, és az, aki a még szintén gyakori vikendjellegű művésztelepesdit járja végig. Ez utóbbi esetben a maximálisan elérhető siker az lehet, hogy fölveszik valamelyik főiskolára vagy a jogosítvány nélküli vasárnapi festők népes táborába lép. Mindenképp az egyoldalúan képzett műalkotás-termelők jócskán túlteltett kasztját duzzasztja tovább, nem kis anyagi és erkölcsi terhetek róva ezáltal a társadalomra. A másik esetben azonban, bármilyen konkrét helyszínén tevékenykedik is társadalmi életünknek, égető szükségletet elégít ki, akár „állománybeliként”, adminisztratív munkakörben, akár egyszerű hangadóként a maga szűkebb-tágabb mindennapi környezetében. Kultúrpolitikánk egy ilyen közvetítő réteg nélkül ugyanis nem tudna — vagy legalábbis nem a kellő gyorsasággal — a társadalom eddig érintetlen mélységeibe behatolni

Végezetül érdemes föl hívni a figyelmet a marxizmus klasszikusai által adott azon prognózisra, miszerint: „Kommunista társadalomban nincsenek festők, hanem legfőbb emberek, akik egyebek között festenek is”. Sokan ezt a megfogalmazást pusztán szép metaforának tartják és úgy vélekednek, hogy lehetetlen gyakorlati tennivalókra lebontani, a közművelődés aktuális föladataira vonatkoztatni. Gyakran a tömegtájékoztató fórumok is paradox módon a múltból örökölt művésztatusz konzerválásán munkálkodnak. Néhány éve például a televízió riportot sugárzott arról, hogy az egyik vidéki városunkban műtermes lakásokat építettek a művészeknek. A tv sorra bemutatta a művészeket, amint éppen a stafeláj festőállvány előtt lázasan dolgoznak. Ezzel is dokumentálva, hogy a művészek részére nyújtott anyagi támogatás indokolt és megérdemelt, s hogy rendes fickók ezek, mert lám, mint rendszeren, most is folyton alkotnak. Érdemes volna már egyszer s mindenkorra alaposabban végig gondolnunk, hogy a művészek csakugyan akkor hasznos tagja a társadalomnak, amint éppen a stafeláj előtt szorgoskodik? Másként fogalmazva: ha kiállításra vagy megrendelésre, rosszabb esetben műterme tapétázására a stafeláj mögött az alkotás pillanatában éppen fölvilanó valóságtöredékeket, pillanatképeket gyárt?

Menyhárt László

Ihos István

Évszakok

A tél rizporos fejét harminc fokos szögben
nyaldossa a nap, míg az oboa-szél
fülébe sűg
egy irredenta tételt.

Kavarog a hó,
ágaskodása őrzi az ősz elsőáldozását
és sápadt klimaxjának emlékeit.
Cigányzene nélküli aranylakodalom.

Törvénytelen gyermekek korcsolyája
metszi fel a jeget, és sajátos császárral
megszületik valami a tavaszból.

Hamarosan közúti baleset áldozata lesz.

Bűzlik, izzad, szorgalmasan henyél
és elpárolog a nyár, mint egy kiszívetésű
sápadt hivatalnok.

Maga után hagy egy olcsó desodort.

A színház melletti fák

A színház melletti fák
öregék
fejfájósak és betegek.
Mérgézik őket az autók
tüsszentései.
Benyúlnak az irodaablakon
este,
elrámolni a randevúra rohanó
titkárnők hagyatékait,
elhessegetik a galambokat
magukról,
várják az őszt,
a lehullni készülő vigaszt.
Az első járatig még
levegőznek.

Az egyik est

Albérletet keres az est,
hatszázforintosat
különbejaratút,
ahová nappali szeretői is
bejárhatnak büntetlenül
számon kérni néha
szűzességének emlékeit.

Lelkes Miklós

Válasz

Igen, tudom, látszólag egyetértünk.
Mit elítélek, te is „elítéled”,
s úgy játszod meg a tárgyilagos bölcsét,
hogy észrevétlenül eltűnik a lényeg.

Tudom, miért. Barikádunk sehol sincs
(vagy ha van is, túlon túl láthatatlan).
Bűnt és hibát szabadon egybemostok
szépszólamú, semmitmondó szavakban.

A bűnt hibának venni furcsa önkény.
Min mosolyognak a „negatív hősök”?
Fakardok, csákók, jó bodzafapuskák
a fegyvertárból régen ismerősök!

Páhi Péter

Ott születtem

hol az alkonyati felhők
fölizsítják a hegyeket,
az éjszaka tömör,
kő szikrázik a napon.
vállakra ülepszik a gond.
líhegő utak indáznak a hegyre,
és ráfagy a szemre
az egykedvű,
szomorú öröm.

Boszorkánykör

A vő szája tele rostonsült hallal. Ovatosan válogatja a szálkákat, és a bal pofazacskójába kotorja, mint felhasználhatatlan végterméket. Készül lenyelni a középre irányított pépes falatot. Mégegyszer beletúr a nyelvvel aztán gyanakodva leengedi a torkán. Ugrásra készen figyel, mintha hamis kutyával ismerkedne. A hal leér a gyomrába, a vő megnyugszik. Hozzátát a szálkacsomó felszámolásához. A nagyját egyben kiköpi a tányérra, a maradékot ráigazítja ajkaival a villára, aztán kikutat a fogai között a nyelvvel. Az após felnyög az ágyban a kályha mellett.

— Nincs jobban papa? — kérdezi a vő, és kupacba igazítja a tányéron a szálkákat. Nyelés közben mintha karcolna a torka. Vagy megsértette, vagy beleakadt egy száлка. Kicsit harákol. A karcolás marad. Gondosan levág a kenyér héja mellől egy vékony darabot, igyekszik úgy nyelni, hogy a garat érzékeny oldalán csúszsék le. — Szóval fullad?

— Igen — lihegi az após. — Talán még egy párnát...

— Mama, hozzon, legyen szíves, még egy párnát! — kiált ki a vő a konyhába, és rágja tovább a kenyeret.

Jön az anyós, törölgeti kezét a kötényében. A kéz száraz, de az anyós ideges, sőt kétségbeesett. Gépies mozdulatok kényszere helyettesítheti olykor a hajtépet is. Esetleg egy másik jelenetet: az anyós kezét tördelve áll a küszöbön. Egyiket se lehet, feldúlná az apóst. Azonnal látná, mennyire elkéseredett a felesége. És miért? Mert azt hiszi, hogy a férje haldoklik.

— Mondtam, hogy ne menjenek maguk a patikába — morog a vő. — Most tessék, itt az eredmény. Nincs levegője a papának. Hol a párna?

— Hozom — szepeg az anyós.

— Vigyázzon, nehogy felzavarja a gyerekeket! — szól utána a vő.

A két lány — három- és ötévesek — rossz alvó. Már csak az hiányzik, hogy felébredjenek. Éppen most, amikor a papa... igen kutyául van. A doktor csak annyit mondott, nyugalomra van szükség. És mivel külön nem tiltotta meg, hogy sétáljon a papa, a patikába ők mentek el a gyógyszerért. Az após és az anyós. Le a három emeleten, fel a három emeleten. Ezek ilyenek. Mindent a szájukba kell rágni. Pedig felajánlotta, hogy elszalad helyettük. Megköszönték és azt válaszolták, te dolgozol, pihenj csak. Hát ő aztán tényleg dolgozik. Persze a gyógyszert meghozta volna. Csak a gyerekek fel ne ébredjenek! Igazán érdekes, mit mesélt a nagyobbik, amikor vasárnap a Duna-kanyarban voltak kirándulni. Apucika, mondta, én már jártam itt, de akkor hosszú fekete szakállam volt és nagy fekete kalapom. Meg kéne kérdezni egy pszichológust. Talán az üzemben. Direkt örülni fog az unalmas zajártalom-kísérletek meg hasonlók után. Üzempszichológusi csemege. Talán nem is olyan hülyeség a lélekvándorlás. Na, szegény papa, kibe fog rövidesen átlélekvándorolni? Rémes, hogy ilyeneket az embernek a lakásán kell elviselnie. Elvégre ez mar az ő lakása is. És ha a kislányok felébrednek, mit hazudjon nekik? Miért nem hajlandó a nappi mesélni? Ez is egy marhaság, hogy nappi. Miért nem jó a nagypapa? És mi az istent szeretnek rajta a gyerekek? Ha tudnák, hogy kést fogott a saját lányára! Amikor bejelentette, hogy összeházasodnak. Még szerencse, hogy a mama közbevetette magát. Persze, ha eljön az ideje, szépen megmagyarazza: „A nappi kést emelt anyucira. A konyhakést, vascsora közben. Ha nincs ott a nagymama, most ti se lennétek.” Elvégre bárkit elvehetett volna Ági helyett. A vizsgálati fogság még nem börtön. Neki semmi köze nem volt ahhoz a betöréshez. És, ha nem csapódik esztelenül azokhoz a Bolond Takácsékhöz, most van kocsija. Zötyöghet helyette a papa ócska biciklijén. A papa nadrágszíptetővel használta. Illetve használja, hiszen még... Nem igaz, hogy neki Ági pénze kellett. Joga volt Áginak kikérni, elvégre neki gyűjtötték, óvé is. Mi az a húszezer? Semmi. Bár tényleg gyorsan elfogyott, úgy, ahogy a papa megjósolta. És ő mégis maradt, pedig a papa az ellenkezőjét is megjósolta. Jöttek a kislányok. Ebben a rohadt szakramentumban nincs náluk fontosabb.

— Szegény kis anygalkám — hozza az anyós a párnát lábujjhegyen, — olyan édesen szunyókálnak.

— Ne gügyögjön már, mama, azt a... — kap fejéhez a vő, aztán hirtelen elhallgat, mert az após felnyög:

— Nyissátok ki az ablakot!

Begomolyog a füst és a köd, az após köhögni kezd.

— Kellte ez magának? Tél van. Megfázik, aztán jól néz ki... — A vő dühösen kotorászik a tányéron. — Mégis szálkát nyeltem?

— A kenyér héja mellől — mondja erőlködve az após, aztán: — Csukd be, mégis...

— Ne hívjuk ki megint a doktort? Esetleg egy injekció... — sírdogál az anyós. Elengedte magát, szégyenkezve, bocsánatkérően szífog, tehetetlenül gyűrögeti a zsebkendőjét.

— Ne olyan hangosan — kéri a vő. — Elmenjek érte?

— Ne! — legyint az após. — Levegő kéne, nem doktor. Oxigén-palackja úgyszincs.

— Oxigénpalack! — zokog fel az anyós. — Nem, kórházba ne! A vő megkönnyebbülten, hogy nem neki kell előhozakodni vele, feláll:

— Az lenne a legokosabb. Kórház. Hívjam a mentőket?

— Nem engedem! — kapaszkodik az anyós az ágyba. — Neki itthon a legjobb.

A vő visszaül.

— Mikor jön már Ági? Meddig tart a műszak? — kérdezi az após.

— Mindjárt — simogatja az anyós az após kezét. — Mindjárt itthon lesz. Akarod, hogy telefonáljunk neki?

— Megijedne. Hagyjátok.

— Igen, biztos megijedne — kontrázik a vő. — Még egy kis türelem, papa.

— Jaj, fiam, mit tudsz te a türelemről? Amikor én sebesülten feküdtem a magas kárpátokbeli hóban, és...

Helyben vagyunk, gondolja a vő, a háború!

— Ne beszéljen, papa, csak megerőlteti magát — mondja hangosan.

A papa nyerte meg a második világháborút. Először elvesztette, bár előre tudott mindent. Persze, mert a papára nem hallgattak. De azért megnyerte nekik. Repülőtszít is volt. A papa. Oriási! És a szilánkok még most is a lábában vannak. Közben jött az ellenség. A hóban is, a levegőben is. A papa gyorsan felkapta a kormányt, és megmentette a legénységet is. Csak úgy mellékesen likvidálta az ellenséget is. Likvidálta. Ehhez ragaszkodik. És a vezérizé azt mondta a papának, hogy Jóska öcsém, ezt neked köszönhetjük. Egyedül neked. Ez a halszáлка az idegeire megy. Kevesebbet kell nyelni. Ha nem nyel, nem érzi. Mivel szokták az ilyet kívenni? Csípesszel? És ha egészen beagyazódik, körülnövi a szövet, mint a papa izomrostjai a szilánkokat? Élete végéig szűrni fog?

— Egyél egy kis levest — áll az anyós a tányérral az ágy mellett, akár egy hitehagyott papnő az áldozati vérről. — Edd meg szépen, jót tesz. Az én kedvemért...

— Majd ha Ági itthon lesz — fordul el az após. — Addig hagyjátok. Talán ma megmondták neki. Már olyan régen esedékes... Szereti a munkáját. Az én lányom. Tehetséges. Amikor utoljára bent voltam, az igazgató is említette... Jóska bátyám, mondta az igazgató, a lányod ugyanolyan megbízható, mint te voltál. Nagyon hiányzol nekiünk, Jóska bátyám, de az Ági kárpótlás helyett. Igen, ezekkel a szavakkal... Hát akkor ki legyen művezető, ha ő nem? — kimerülten elhallgat.

— Mondtam már, hogy ne beszéljen, megerőlteti magát — szól egykedvűen a vő. — Nem kell mindenkinek művezetőnek lenni.

— Azért, mert te nem lehetsz... semmi kilátásod, más még... — az após hangja elfullad.

— Próbálj aludni, ha Ági itthon lesz, felköltünk — könyörög az anyós, és gyűlölködve néz a vőre.

A vő vállat von.

— Akor leszek művezető, amikor akarok — mondja, és háromnegyedes ütögeti a tányért, de egyre halkabban, aztán végképp abbahagyja.

A szakszervezettől kell kérni segílyt. A táviratot ráérnek feladni a papa fiának. Gyorsan ki kell előtte pakolni a szerszámokat a kishozobából. Ha a mama ellenkezik, elég arra hivatkozni, hogy a papa imádtá az unokáit, és ő is azt akarná, hogy minden a kislányoké legyen. Ez természetesen. A sógornak se felesége, se gyereke. Eladják a felszerelést, az a legbiztosabb. Igen, ha Ági hazajön, azonnal ki kell pakolni a kishozobát. Csomó értékes műszer... Ági remélhetően egyet-ért majd.

A gyerekek felébrednek, a nagyobbik kiabálni kezd:

— Apucikaaa!

— Megyek! — áll fel a vő, és átbállag a másik szobába. Ráhajol az ágyra, és amikor hozzáért a forró testekhez, átborzong a közellétüktől, ettől a megszokhatatlan csodától. Íme, a két kislány, akik így együtt: az unalmas, farszós életben az értelem. A meghatottságtól szaporán pislog és nyel, mire szűrni kezd a torka. A száлка! Nehogy valami komplikáció legyen, már csak a gyerekek miatt is...

— Apucika — hízeleg a nagyobbik — mesélj!

Nem az anyját hívja, hanem engem, mindig engem, gondolja büszkén a vő, és idegesen harákol. Mert a mama erőszakoskodik állandóan azzal a rohadt hallal, hogy az egészséges, pedig nincs jobb a zsíros disznópörkölnél. Utána egy korsó sör.

— Meséljek a zöld disznóról?

— Juj, ne kezd megint! — nyűgösködik a nagyobbik. — Mindig az a rohadt zöld disznó. Annak sosincs vége.

Ezek ismerik egymást...

Csúnyán megjártam azzal a cseresznyével. A cselédház, amiben ottrékedtünk a felszabadulásakor, kicsi portával rendelkezett, de gyümölcsös nem tartozott hozzá, még egy elárvult eperfa sem, amit pedig nem sokba néznek. Ha tehát megéheztem egy falás gyümölcsre, kérnem vagy lopnom kellett. Inkább loptam, mert nehezemre esett kérni, retegtem az összevont szemöldökök haragos szárnycsapásaitól. Igen, a bozontos szemöldökök szárnyként meglebbentek, vércsehangú veszedelmet suhogtak felém. „Ütess magadnak, ha falni akarsz!”

Nem fért a fejembe, miért fenekednek ránk. Egykori gazdánk, akichez kocsisnak szegődött apám 1943-ban, úton-útfélen belénk kötött, mikor kótródnak ki a házból. Egyetlen jó emberünk volt, a jegyző, aki azt mondta apámnak, nem hajthatják ki a házból. „Az a világ elmúlt”. De a jegyző csak egyedül volt, a falut meg sokan lakták, egyik olyan, mint a másik; csupa ellenséges indulat. Az volt a szerencsénk, hogy volt min megvetni a lábunk — éppen a gazdánk földjéből mértek ki nekünk gyerekenként egy holdat, összesen tehát hatot —, mert ha a falusiaktól vártunk volna munkát, bizony mondom, éhen veszünk. Apám lesunyt fejjel járt az emberek között, csak a földünkön egyesenedett ki, ott embernek érezte magát, azt mondogatva, a kutyának se mutatna utat...

Kint a határban, egyes-egyedül én is jól éreztem magam, még nótázní, füttyörészni is mertem, nagyokat rikkantani, és élvezni, hogy a folyópárt fűzése játékosan tovalabdázik hangommal. Ezek a fák sosem bántottak, miképp a folyó sebes vize is jótékonyan magába fogadott, kedvemre úszkálhattam benne, vízgyázva, nagyon vigyázva, nehogy örvénybe kerüljek, mert akkor rászorultam volna az emberekre, de segélykiáltásomat biztos elengedik a fülük mellett, s talán azt mondják magukban: „egy kódiással kevesebb...”

Földünk végében, a dűlőút szélén beérett a madárszemű cseresznye. Úgy meg volt rakva gyümölcselel, a nyálam elcsurrant, amikor feltekintettem rá. „Hű, de bepokolok!” Végre egy fa, melyre szabadon felmászhattam, senkinek se tartozva számadással, mit keresek rajta. A „senkiföldjén” állván, mindenki szedhetett róla, és lelkem mélyén mindig is éreztem, én is a „mindenkihez” tartozom.

Messziről szaladtam neki, mint a macska szokott, hogy a lendület ereje feisegítsen. A kicsit megdőlt fa lejtőjén úgy suhantam fel rá, mint egy mokus. Mivel aprószemű volt, markostól téptem a fűrtökben csüngő gyümölcsből, és be a számba. Pillanatra felöltött bennem édesanyám intelme, hogy ne egymen magostul, mert székrekedést kapok, de úgy gondoltam, sosem juthatnék el ahhoz a boldogító érzéshez, amit jóllakottságnak szokás nevezni, ha kiköpném a javát. Gyomrom dolga mi más lehetne: megbirkózni a rábizott feladattal.

Előttem már járhattak a fán, a könnyen elérhető fűrtöket ugyan-csak megtépték, tehát egyre kijjebb merészkedtem. Meg se fordult a fejemben, hogy leeshetek, hiszen még sosem jártam pórul, pedig már tizenkét esztendő voltam, és se szeri, se száma az általam megmászott fáknak. Amint kezdtem eltetni vele, a magot is kiköpdöstem, hiszen már ráértem, nem hajtott az éhség, kedvemre eszegethettem, és csak a javát, az egészen érettet tömtem a számba. Az édes ízek boldog kábulatában rózsaszínnek láttam a világot. Aki úgy isten igazából még nem lakott jól cseresznyével, el se tudja képzelni, mit éreztem. Körbehordoztam tekintetem a magasból. Nem messze gazdánk huszonéves fia boronált, belefeleledkezve munkájába. Jól hallottam, amint nevével nevezi a lovakat, amelyeknek gyepőlőjét hét-nyolc esztendő koromban — magam is tartottam, amikor apám magával vitt a mezőre. Apám a lelkemre kötötte, mindig köszönjek egykori kenyéradó gazdáimnak, akár fogadják, akár nem, hadd lássák, mi nem tartunk haragot, jól neveltek vagyunk. Ez a Feri is megkapta tőlem, ami kijárt neki, de mindig elfordította a fejét. Jókedvemben voltam, és a kötekedés merőben egyoldalú játékosságával lövöldöztem feléje a cseresznyemagot. Akkoriban kezdett divatba jönni a kulákozás, magamban tehát lekulákoztam, miközben célba vettem: „nesze, neked, kulák!”

Amikor leestem, hirtelenjében nem is fogtam fel ésszel, hogy már nem fent, hanem lent vagyok, túl gyorsan értem földet ahhoz, hogy gondolatban követni tudtam volna az eseményeket. Feri éppen a föld másik végén járt, háttal volt, nem láthatta-hallhatta a körülöttem csécsapó ágakat, a puffanást. Fájdalmat nem éreztem. Ültem magamnak, behúzott térdel, és vártam valamire. Bizonytal arra vártam, hogy valamelyik testrészem felocsúdjon, jelezze, hogy megütötte magát. Jobb lábam szára elszibadt, úgy tűnt, mintha nem is hozzám tartozna. Bizakodtam, csakhamar elmúlik, nem kell odafigyelni. Amikor rossz álmomból hirtelen felriadtam, igyekeztem valami jóra gondolni, nehogy emlékezetemben megragadjon a rossz. Elhatároztam, ha elmúlik ez a zszibadság, visszamászom, most már gondolok az otthoniakra is, megrakom a kebelem cseresznyével — én voltam a legidősebb, és testvéreim mindig vártak tőlem valamit, ha hosszabb időre elhagytam a házat. Most se állíthatok üres kézzel haza.

Nem is néztem a lábamat, tekintetem a fára függesztettem, keresve a bűnbakot, ami ilyen csúnyán megtréfált. Hát persze egy száraz gallyal kerültem érintkezésbe, letört, alatta esésem útját jelezte a meghervadó, tépett ágak. Legalább hat-nyolc méterre zuhantam.

Muszáj volt tekintetem visszavonnom a fáról. Lábam szárából kezdett kiállni a zszibadás, a jótékony érzés, ami útját állta a fájdalomnak. Jobbra balra forgatva fejem szemügyre vettem lábam szárát. Hát ez mi az istennyiifa?! A bőr alól valami hegyes állt ki, s

melvel igen hasonlított egy szálkához, mi másra gondolhattam volna? Az eltört ágból szilánk ment a lábamba. A szilánk körül szemlátomást növekedett a pirosság, egy elnehezdedett csöpp elindult a lábam szárán, piros utat hagyva maga után. Megfogtam a szálkát, s behűnyva szemem, jókorát rántottam rajta. Nem tudtam megállni ordítás nélkül. Csak annak örültem, Feri még messze, nem hallhatta. Mintha tüzes vasat nyomnának a végtagomba, a fájdalom egyre fokozódott. Összevágtam a fogam, hogy ne tudjon kijönni a számon a sziszegés. Annyi szent, ez nem szálka, ez valami más, ami nem a letört ághoz, hanem hozzám tartozik, borzasztóan hozzám. Attól a rantástól minden valamirevaló szálka kijön kiszakad, ez viszont, mintha egybe lenne növe a lábammal.

Próbáljunk leállni, persze, hal lábbal. Nagy nehezen sikerült. A fa alig egy méterre volt tőlem, de irdatlan messzinek tűnt, pedig jó volna nekítámaszkodni, hogy ránehezdedhesek a jobb lábamra, így kell megtennem, támasz nélkül. Úgy zuhantam vissza a porba, mint egy krumplicsászak. Fejem is beleszédült a felnyiláló fájdalomba, szemem teliszaladt könnyel. Kétségbeesett dühvel bámultam lábam szárát, mely mindent elrontott. Már nem vihetek haza cseresznyét, sőt, talán magamat se vihetem haza, itt fog rámezteleni. Szegény szüleim hova-merre induljanak keresésemre?... Mire rámtalálnak, talán már nem is leszek az élők sorában. Helyzetem maga volt a megtestesült reménytelenség.

Azon kezdtem törni a fejem, valahogy hírt kellene adnom magamról, szüleim ne a hossza-végesincs határt járják be értem, egyenest idejőjjenek. Sehol egy teremtet lélek, csak ez a Feri, megőlo ellen-ségünk, aki mindig ránt a fején, ha köszönök neki. Mivel szüntelenül azon gondolkodtam, miképp hívhatnám fel magamra a figyelmet, a fájdalom se kínozott annyira. Figyeltem, gazdánk fia hányadán áll a boronálással. Megnyugtatott, hogy meg jócskán van mit csinálnia, mire végez, csak kisütők valamit, mondjuk, elkezdek anyám meg apám után kiabálni, hogy „jaj nekem, jaj szegény fejemnek, eltört a lábam, tessenek értem jönni...” Feri ugyan a világ minden kincséért nem lépné át a küszöbünket, de valakivel csak beúzen, hol vagyok, merre keressenek, az isten is megveri, ha ennyire se képes. Nem neki fogok kiabálni, számra se veszem a nevét, csak úgy a vakvilágba, higgye, hogy elment az eszem, azt hiszem, ilyen messziről meghallják.

En terveztem, a lábam végzett. Csúnya veres folt képződött a szálka körül. A fájdalom valósággal elszédített, törzsemben hajladozva jajgattam. Erőltetnem kellett a szemem, hogy kitisztuljon a látásom, egyfolytában ömlött belőle a könny. Feri megint elfelé haladt a borzasztó hosszú földön, lovait biztatgatva, amelyeket magam is vezettem kukoricakapáláskor, meglovagoltam vasárnaponként, amikor édesapám kihozta őket a folyóra megfürdetni-úszkáltatni — a hat párból ennyi maradt meg, a két öreg pára. Ha megszólítanám őket, talán még most is értenének engem, hiszen mennyit legeltettem őket, még takarmányt is loptam nekik, s ha szóltam: Bözsi, Ráró!, menten felém indultak, tudták, valami jót tartogatok számukra, egy-egy répát, vagy a számtól elvont kenyeret. Ha a lovak beszélni tudnának, biztos megvinnék a hírt édesanyámnak, ők ismerik hozzánk az utat, mennyit álltak a portánkon! De hát a ló nem ember, nem tudja kimutatni úgy a háláját, meg a haragját se. Oh, istenkém, mért nem adtál nyelvet Rárónak, hogy hírt vihetne rólam...

Jött visszafelé Feri. Néhol, ahol darabosabb volt a szántás, ráállt a boronára, a lovak szemlátomást nekirugaszkodtak-erőlködtek ilyenkor — Feri jókorára növesztette az isten. Amikor már-már fordult volna vissza, úgy belenyilallt a lábamba, képtelen voltam tüntöztetni magam, hiszen már két órája... maga az örökkévalóság...

Eszelős sikoly hagyta el a számat:

— Jaj, Feri bácsi! Eltört a lábam!

Hanyatt vetettem magam, rángatóztam, de így is hallottam, hogy azt mondja a lovaknak: hó!

A rámvetülő árnyékból tudtam meg, hogy már mellettem van, de amikor megint rámszakadt a forró napsütés, azt hittem faképnél hagyott, meglátva, kívül van dolga.

Ordítottam, ahogy a torkomon kifér:

— Ha istent ismer, ne menjen el, ne hagyjon magamra!

— Pisti, te megbolondultál! Mért bagynálak magadra?!

Kinyitva a szeme, lábamnál láttam kuporodni, fejét bosszúsán csóválva:

— A kutyafáját! Ennek fele se tréfa, te gyerek, nyílt törésed van. Nem nyúlok hozzá, nehogy tetézzem a bajt. Fel a fejjel, öcsi, rögtön jövök!

Forgattam utána a fejem. Trappban iramodott a lovakhoz. Kifogva a boronából, vezelte őket a szekérhez. A szomszédos táblán löhererendek heverték, felnyalábolt egy öllel. Az éhes lovak nyújtották a nyakukat, de nem nekik vitte, be a szekérbe, ágyat vetett nekem.

Könnyedén felnyalábolt, be a szekérbe a löherére. — No! — patant a hangja, utána az ostar is csattant egyet, aztán még egyet, Rárónak is, Bözsinek is jutott belőle. A lovak szinte szálltak a szekérről, porzott utánuk az út.

En már se eleven, se holt, mire megérkezünk az orvoshoz. Amikor megáll és nyúlna értem a szekérderekéba, ki más mint az apja teremtet ott. Hallom azt az erőszakos, nyegle hangját:

— Nocsak, ezért, éppen ezért tudat otthagyni a boronálást?!

Könyörgő tekintetem Ferire vettem, aki farkasszemet nézett apjával, értem nyúló keze megáll fél úton. Harminc esztendeje már, mégis emlékszem szavaira:

— Mindenki a maga lelkiismeretével van összezárva, apám, én békességben akarok lenni a magaméval.

Az öreg még lármázott, de én azt már nemigen hallottam. Amikor Feri megemelt, a fájdalom elvette az eszemet, rettenetesen ordítottam.

Az orvos injekciót nyomott belém, hogy elhallgassak, aztán várt kicsit, lábamat nézegette, hogy a gyógyszer hasson, és szép sorjában helyére igazította csontomat, sinbe rakta, majd azzal engedett utunkra: azonnal kórházba kell vinni, neki nincs röntgene, nem lát bele a lábamba, helyére kerültek-e megfelelően a csontfelületek. Feri tovább hajtott velem a tíz kilométerre lévő járási kórházba.

Amikor hazakeveredtem, első utam volt gazdánkhoz vitt. Olálkodtam a kapujuk körül, vártam, feltűnjön Feri. A kutyájuk megismert, barátságosan vakkantott, és a házlak azt hitték, rokon, vagy legalábbis ismerős jön, aki bejáratos hozzájuk, azért ugat így a kutya. Kinézett volt gazdánk. Bot volt a kezében, arra támaszkodtam. Illedelmesen köszöntem. Fogadta. Így szóltam hozzá:

— Jöttem megköszönni Feri bácsinak, hogy nem hagyott cserben. Az öreg felfortyant, szemöldöke homlokára szaladt:

— Azt hiszed, én cserbenhagytalak volna? Hát mit képzeltek ti rólam? Ti csak hiszitek, hogy rossz ember vagyok. Ki mint él, úgy ítél!

Most is lármázott, szokásához híven, roppant ökleivel hadonászva. Feri dugta ki a fejét a nagy hangra. Amikor meglátott, kisietett hozzám, lekuporodott a lábamhoz, kezét végighúzta azon a helyen, ahol kiszúrt a csont, forradást hagyva maga után. Felegyenesedve, csak ennyit mondott:

— Ezen a helyen már aligha fog eltörni, erősebb, mint valaha, de azért ne próbáld ki!

Azután már fogadta a köszönésemet. Én is az övét, amikor, egy őszi reggelen, kivált a pufajkások közül, és azt mondta, ő itt a brigádvezető, és tisztelettel köszönti az új főmérnök elvtársat...

Féligkész bérházak nézték a rendhagyó találkozásunkat az eset után hűz esztendővel. Az építőbrigád különösnek tartotta, hogy a főmérnökük hosszan bámulja brigádvezetőjüket, majd szó nélkül megöleli, és fülük hallatára ezt kérdi:

— Békességben van a lelkiismeretével, Feri bácsi?

— Rendben, mind a mal napig, főmérnök elvtárs.

Újdonsült munkatársaim tekintetéből ezt olvastam ki: „Ezek valahonnan ismerik egymást...”

Béri Géza

Sportnovella

1. A NEHÉZATLÉTA

A pálya külső szélén futott, piros melegítőben. Egyenletes iramban, szorgalmasan rótt a köröket. Jólesett a futás, ütemesen surrogott a tornacipő a salakon, érezte, fellazulnak az izmai, könnyebb lesz a teste. Egy-egy kör után szökdellit, főleg bal lábbal, aztán futott tovább. Néha kerülnie kellett, mert a pálya bejárat felőli végén a gerelydobók már versenyeztek, a lelátó alatt meg a távolugrók. Ilyenkor — mert nem akart kizökkenni a maga diktálta tempóból — kikanyarodott a pálya mellé, a hirdetésekkel telemezelt palánk tövében futott.

Ha a piros salakon a kanyarhoz ért, mindig végigpillantott a széles, füves pályán. Szép, nagyon szép a gyeppel, üdezőld. Látszik, sokat foglalkoznak vele, ápolják. Igaz, itt alig van verseny. Messziről olyan, mint egy hatalmas sakkaszt, mert úgy nyírnak, hogy a fűnyírógépet minden kétszer két méteres szakasz után pár centivel magasabbra vagy alacsonyabbra állítják; így fentről, a lelátókról, kockásnak, mintásnak látszik az egész pálya.

Melege volt, lehúzta melegítője felső részén a cippzást, lassított. Közben eltűnődött — ez a sakkasztalzerű gyeppel való valamire emlékeztette, de hol is, hol is... —, aztán hirtelen eszébe jutott. Még katonáskorában, persze Gyöngyösön a laktanyában volt egy srác, az találta ki, hogy a pokróc szőreit körömkefével ilyen sakkasztalminatásra fésülgeti. Sikerült. De rá is fáztak, mert a göré meglátta, annyira meglepett neki, hogy kiadta parancsba, minden ágynak, minden pokrócra kockásra kell fésülni. Na, mit kapott a kockáspokróc feltalálója!

A következő kör után megállt a pálya sarkán trikóra vetkőzött, gimnasztikázni kezdett. A végtagjait, a nyakát mozgatta át, aztán a derekát. Szökdellit. Leült a fűbe, felhúzta a térdét, tenyérral pofozgatta, lazította a lábizmaidat. Úgy ült le, hogy közben figyelhesse a magasugróversenyt, mert már azt is elkezdték. Alacsonyan volt még a léccel. Az ugróatléták hol levették, hol felvették a melegítőjüket — kinek piros, kinek zöld, de volt sárga, kék, mindentéle —, sorba álltak, ugrottak. A léccel sose verték le. A versenybírók jegyezte az eredményeket, egy izgága, karszalagos rendező hangosan intézkedett, hogy ki lesz a következő ugró. Most éppen egy nagydarab, kővérkés pacák került sorra. Háttal állt a léccel. Földobta magát Fosbury, potty. Totty.

Út a fűben, a combját masszírozta, mosolyogva nézte az ugrást. A kővér szétvágta kezét-lábát, mint a béka, keservesen tápázkodott föl. Nagyon nem szerette ezt a stílust. Lehet, hogy eredményes, de csúnya. Más az, látni a léccel, érezni a magasságot, a levegőt, a lebegést. Így csak a hanyattesést lehet érezni.

— Az ugrás érvényes! — kiabált a karszalagos, és leguggolt, hogy leolvassa a léccel tartó oszlopról a magasságot. A versenybíró elnöke — kopasz, pocakos sporttárs — helyeslően bólintott, intett a jegyzőkönyvvezetőnek, aki beírta az eredményt.

Belebújt a melegítőjébe, nehogy elmerevedjenek az izmai, felvette az ugrócipőjét, aztán odakocogott a magasugrás színhelyéhez. Megfogta a karszalagos rendező vállát.

— Jó napot! Ugrani szeretnék.

— Ugrani? Melyik egyesületben van?

— Egyikben sem. Én csak úgy ugrom.

— Azt nem lehet. Ez itt a TCP, a KTG és a MEK közös egyesületi bajnoksága.

— Tudom. De most nagyon jó formában vagyok.

— Az lényegtelen. Maga itt nem ugrálhat.

— Mégis, ha...

— Kérem, ehhez nekem nincs jogom. Jöjjön, menjünk oda a versenybírószághoz.

2. A VERSENYBÍRÓ

Hátradólt a széken, süttette az arcát a nappal. Ragyogó idő volt. Így ebéd után inkább szundított volna egy kicsit, de hát ez a verseny... No mindegy, fő, hogy nem esik az eső. Verseny után még szundíthat egyet — igaz, akkor meg ulipartira várják. Menynyi az idő? A hasára feszülő nadrágból előcibálta a zsebóráját. Nézte. A fenébe! A stopperórát hozta el.

Helyeslően bólintott, mert a karszalagos rendező mondott valamit. Intett a jegyzőkönyvvezetőnek, aztán jóízűen ásított. Összekulcsolta kezét a gyomrán — finom, zsíros marhapörköltet ebédelt —, körbenézett a pályán, de csak a nyakát, a fejét forgatta, hogy ne legyen fárasztó. Gyönyörű ez a pálya, a fű. Tisztára olyan, mint a katonáknál, igen, ott volt nálam egy gyerek, az csinálta ilyenre a pokrócát. Utána meg az egész század. Elsők is lettek. Haj, régi szép idők! Aztán lettem ezredgőre.

— Bíró sporttárs, az a sporttárs ugrani akar — lépett oda a karszalagos.

— Jól van, csak ugorjon — szuszogta a versenybíró.

— De, bíró sporttárs, ez a sporttárs egyesületen kívüli sporttárs!

— Hogyhogy? Maga nincs benne egyik egyesületben sem?

— Nem vagyok leigazolt versenyző. De most, úgy érzem, nagyon jó formában vagyok, azért szeretnék ugrani.

— Sportoló maga egyáltalán? — kérdezte a versenybíró mutatóját felemelve.

— Igen. Nehézatléta vagyok.

— Akkor miért akar magasugrásban indulni? — szolt közbe a karszalagos. — Ez ügyességi szám.

— Mert ugrani is szoktam.

A versenybíró tanácstalanul tárta szét karját, a jegyzőkönyvvezető nézett.

— Most mit csináljunk?

— Nem ugorhat, bíró sporttárs — mutatott a jegyzőkönyvvezető a papírjaira —, mert nem tudom hova írni.

— És startszáma sincs — akadékoskodott a karszalagos.

Közben a verseny félbeszakadt, mert nem volt, aki a soron következőt szólítsa, a léccel sem tették vissza — úgy látszik, valaki leverte.

— Gyerünk, gyerünk — tapsolt a versenybíró —, folytassuk! Maga pedig jöjjön a jövő héten.

— Nem lehetne most?

A jegyzőkönyvvezető a versenybíróhoz hajolt, valamit magyarázott, méltatlankodó arccal és gesztikulálva. A versenybíró feje vörösséni kezdett. Lekési az ulipartit, meg egy korsó sört is lenyelne már. Megint a stopperórára pillantott, ettől még dühösebb lett.

— Bánom én, ugorjon, csak fejezzük már be!

— Na, de hova írjam?

— Mindegy, a szélére, vagy oda, valamelyik lap alá. Menynyi a magasság? — szolt rá a karszalagosra. Az felkapta a léccel, a hóna alá tette.

— Kettőszáztíz.

— Helyes. Ugorhat.

A nehézatléta a nekifutáshoz kiépített salakfélkör szélére szaladt. Ledobta a melegítőjét. Megállt, bal lábát lazította, várta, hogy feltegyék a léccel kettőszáztízre. Koncentrált. Bizonytalan lesz az első ugrás, a rohamot nem mérte ki, de ezt így is vinnie kell. Távolról dobbantott, ballal, jobb kezét, jobb lábát vitte át a léccel fölé, semmi baj, jó a roham, most a csipő, a súlypontot kiemeli, bal térdet lazán bal kéz föl. Sima. Út a homokban, nézte a mozdulatlan léccel.

— Ugrás érvénytelen! — kiabált elcsukló hangon a jegyzőkönyvvezető. A versenybíró bólintott.

— Magasság kettőszázharminc! — jelentette harsányan a karszalagos.

Az atléta már újra ott állt a léccel szemben. Mélyeket lélegzett. Most már fél lépéssel közelebb volt, közelebből indulhatott, jobb lesz a roham, jobban jön ki a lépés. Előredőlt, elindult. Dobbant a bal, jobb kéz előre. Hasmánt-guruló technika. Régi. De ez a szebb. — Nagyon rosszul ugrik — szolt oda a karszalagos a jegyzőkönyvvezetőnek. — Elavult ez a stílus. Ma csak a Fosbury megy.

— Igen, igen — helyeselte a jegyzőkönyvvezető —, és figyelje meg, bíró sporttárs — fordult a versenybíróhoz, — mindig csak bal-lal dobbant. Mindig ballal.

A versenybíró előbb a fejét csóválta, aztán bólogatott.

— Magasság kettőszázharminc! — kiabált izgatottan a jegyzőkönyvvezető, miközben idegesen rendezgette a papírjait.

És végül az utolsó ugrás. Koncentrált. A léccel már fenn van. Most. A dobbantás. Érzé a levegőt, a suhanást. A kéz, a láb. A súlypontot kiemelni. A csipő. Ez az.

3. EREDMÉNYHIRDETÉS:

1. Varga Tibor: 40 centiméter, 2. Soós József: 40 centiméter, 3. Timár Odón: 40 centiméter.

HAGYOMÁNY

Kutatóárok

Meditáció a palócok eredetéről

Az utóbbi két évtizedben öröndetesen fellendült a palóckutatás, főként a Magyar Népköztársaságban, ahol történészek, nyelvészek, etnográfusok, szociográfusok foglalkoznak odaadón a palóc népcsoporttal. S bár a sokrétű munkálkodás során fontos eredmények születtek, korántsem tekintik az ügyet lezártnak, szorgosan keresik a még gyümölcsözőbb munkaformákat.

Itt-ott Dél-Szlovákiában is tevékenykednek lelkes amatőr kutatók; Nagybalogon, Sajógyömörön, Várgedén értékes néprajzi gyűjtemények halmozódnak (a helyiséghiány megoldására, a néprajzi szoba megnyitására várva), s a CSEMADOK rimaszombati járási bizottsága hat-hét évvel ezelőtt sokszorosítva kiadta Pál Dénes balogi pedagógus tehetségesen összeállított kismonografiáját. A pozsonyi Madách Kiadó pedig vonzó köntösbőben tette le az olvasók asztalára *Ág Tibor* — tudommal már sehol sem kapható — palóc daloskönyvét. *Ág Tibor* mellett a többi nívós szakember közül *Szanyi Mária* és *Baracszai Kovács István* foglalkozik a palócok néprajzi vizsgálatával. Szlovákiai kutatási helyzetképet azonban még vázlatosan sem lehet körvonalazni, mert az etnográfiai publikációk is gyérek, a kérdés további szférái (történelem, helytörténet stb.) pedig mindmáig szinte teljesen „fehér foltok”.

Tudjuk, hogy a palócok etnikai és néprajzi vizsgálatát a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamának I. kötete indította el. Egy pályázat — ahogyan akkor mondták „Jutalom Tétel” — volt a rajtkó, jelezvén egyszersmind, hogy a palóckérdés erősen foglalkoztatta a reformkor közvéleményét.

Bakó Ferenc egrí múzeumigazgató az 1967-ben náluk lebonyolított palóc tanácskozáson felidézte: az érdeklődés gyökere az volt, hogy a Mátra és a Bükk környékén élt egy népcsoport, akiket palócoknak hívták, s a történeti forrásokban szintén feltűnt egy honfoglaláskori népcsoport „plavec, polovec, polovec, polowec” néven; s indokoltan látszott a kettő rokonítása. *Szedes Fábian* 1819-ben már Nógrád, Hont, Gömör, Borsod és Heves magyarjait nevezi palócoknak. A felmerült kételyeket eloszlatva két XVII. századi alföldi forrás, amely vásárra jött „felföldi palócokat” említ. A derék kecskeméti és debreczeni feljegyezték, hogy e furcsa embereknek csak minden tizedik szavát értik. Egy felsorolás, mely magyarokról, németekről és palócokról beszél, arról tanúskodik, hogy sokan nem is tartották őket magyaroknak.

Azóta sok idő telt el, s ma már a szakemberek az állattartás részleteit, a népviselet színösszetételének okait, a családszervezeteket, a babonákat és lakodalmi szokásokat, a Vidróczki-dallam változatait, a táplálkozási jegyeket fürkészik, a földrajzi és nyelvészeti bűvárkodásról nem is szólva.

Kétségteljesen a történészek feladata a legnehezebb. Mert ami máig is nyitott kérdés, s amiben ilyenképpen a vélemények megoszlanak, az a palócok származása és a „palóc” név eredete. Az eredeti tanulmányozásban csakis az ásatásoktól, főként a népvándorlás és honfoglalás korának titkait felfedő faluásatásoktól várható jelentős előrelépés. Ez a teendő pedig szerfölt bonyolult. Nemcsak azért, mert régészek és antropológusok intenzív munkáját is igényelné, hanem azért is, mert a törzsi települések nyomait őrző palóc lakterület még nem határolható biztosan körül.

Bevallom, sokáig fontolgattam, elmondjam-e én is a palócok eredetéről kialakult véleményemet. Attól félttem, hogy a szakemberek bosszúsán leintenek: a suszter maradjon a kaptafánál. S lám, végül mégiscsak közbeszólok — a teljesség és a kronológiai sorrend betartásának igénye nélkül —, abban reménykedve, hogy frásomat nem tekintik többnek, mint egy újabb hipotézisnek. Vázlatom csupán egy gömöri tollforgató eszmefűzése, aki maga is palóc, tehát belülről nézi a problémákat.

Nézetem szerint a palócok eredetének és a palóc név létrejöttének kérdését együtt kell vizsgálni. A rendelkezésekre álló forrásokon és a történelmi adatokon kívül a már említett egrí szimpózium után kiadott *Módszerek és feladatok* című metodikai közleményből indulok ki, mely a tanácskozáson elhangzott referátumokat és hozzászólásokat tartalmazza.

Úgy tűnik, a különböző vélemények abban elég markánsan egybehangzanak, hogy a palócság a szlávoktól kapta a nevét, s a palóc népnév jövevényező a magyar nyelvben. E tekintetben valóban indokolatlan lenne a töprengés.

Szakmai berkekben ugyanis régóta csökönyösen tényezik a palócokat a kunokkal azonosító álláspont. *Győrffy György* azonban rámutat, hogy az 1965-ben elhunyt *Kniezsa István* — noha ezt az etimo-

lógiát ő is elfogadta — megjegyezte: az a legnagyobb bökkenő, hogy hogyan kapta e magyar néptörzs a kunok nevét, amikor tudomása szerint a kunokhoz semmi köze sem volt, s a kunokat magyarul nem hívták soha palócoknak.

Győrffy referátumából számomra az sejlik ki, hogy a kunoktól való származtatást talán Anonymus tévedései befolyásolták a legkényszerítőbben. Anonymus szerint a hét honfoglaló vezérhez hét kun vezér csatlakozott, s közülük az Abák őse a Mátraalján és a Bodrog mellett kapott birtokot Árpád vezértől. Az 1200 körül élt Anonymus a 300 évvel korábbi adatokat nem forrásokból merítette, hanem korabeli birtokviszonyok alapján és saját fantáziájára hagyatkozva rögzítette.

Szándékosan mondom, hogy „rögzítette”, mert egy 1975-ben napvilágot látott tanulmánykötetbe újfent makacsul betolakodtak Anonymus kunjal. Kosa László és Filep Antal *A magyar nép táji-történelmi tagolódása* című kitűnő és hasznos néprajzi munkájába — 8 évvel az egrí palóc tanácskozás után —, sajnos, történetileg eltávolító közlések kerültek. Nem a szerzőkkel kívánok vitába szállni (hiszen nem néprajzi cikket írok), csupán a jelzett nézet szívós életképességét szemléltetem. A szerzők úgy vélekednek, hogy a „palóc” elnevezés valószínűleg a kunok XIII. századi nagy beköltözése előtt a magyarság között kis csoportokban megtelepült kun elemek megjelölésére szolgál. (A sorok mögött elmosódott kérdőjel dereng, de mivel más változatot nem említenek, a mondat mégis az állítás érvényességét sugallja.) Lentebb pedig már kerekén palóc-kun telepeknek nevezik a szerzők a palóc vidékek falvait.

Más téren is tapasztalhatjuk, milyen mélyen befészkelheti magát az emberek tudatába — még a céhbeliébe is — egy-egy kétes, ám gyakran ismételtetett és érvényes tényként terjedő állítás. Ezeknek egy részét idővel sikerül csattanósan megcáfolni, számos elképzeléssel viszont csak laza adatmozaikokat, átgondolt lehetőségeket szembeállítunk.

Győrffy György 1987-ben Egerben egyebek közt elmondta: a bizonytalanság abból fakad, hogy a palóc a történelem folyamán soha nem volt olyan, jogi különállást élvező népcsoport, mint a székely, hajdú vagy kun. A településtörténetet tekintve azt a következtetést vonja le, hogy a palócok lakta területen élt egy olyan népcsoport, amely megjelenésében, esetleg nyelvében is eltért a magyaroktól, s ez a népcsoport kabar is lehetett. Felidézi, hogy a palóc népvét a múlt század megfigyelői inkább a gúnynevek közé sorolják. Ugyan-csak velős észlelés, hogy Anonymus kunjal alkalmazta a magyarokhoz csatlakozott kabarokkal azonosíthatók, akiknek beolvadása már a X. században befejeződött. A kabarok eredeti lakterületét az ún. dukátusi megyékben kell keresni; s a hlányos forrásokból is leiszűrhető, hogy Hont és Nógrád megye ezek közé tartozott. A terület Árpád-kori helynevei azt tanúsítják, hogy a lakosság túlnyomó része magyar nyelvű volt, s szlávok tarkították az etnikai képet.

Kovács Béla közli, hogy történelmi adatok bizonyítják: a jelenlegi palóc vidékek egy részét a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott kabar törzsek szállták meg. A kabar gyökerű Aba-nemzetség és Aba Sámuel kazárial származását, a krónikás hagyományokból kiindulva, már korábban megkísérelték hitelesíteni. Felhívja a figyelmet a feldebrői templomra és Václav Mencl véleményére, aki e sajátos formájú templom építését a kabarokhoz köti. *Kovács Béla*, a feladatokat összefoglalva, az ásatásokon kívül a görög patrocíniumok vizsgálatát és a kabar népesség törökös nyelvi eleminek kutatását helyezi előtérbe.

A palóc nevet illetően igen érdekes *Győrffy György* feltevése. Eszerint a kalandozó kunok a XII. század táján gyakran pusztították a lengyelek déli területeit, ahonnan kolonusként sok lengyel költözött a Felvidékre. A beköltöző lengyelek találtak a Felvidéken egy kunokra emlékeztető népcsoportot, s nyomban ráfércelték a „polovec-plavec” nevet, amely azután tartósan rajta maradt.

Nem kevésbé izgalmas *Kovács Bélának* a Túröczi-krónikára való utalása. A krónika Abáról és I. Endre koráról szóló részrel — úgy mond — talán a kabar-lázadó etimológiát igazolják, mivel egy XV. századi lengyel krónikában egybecseng a „polovec-polovec” latin értelmezése.

S mindezek ellenére sem akar megvilágosodni a rejtély mélye — az én kiindulóhelyem is a palóc nevet övező homály. Úgy vélem, többre mehetünk, ha az okozat felől visszanyúlva próbáljuk kitapogatni az okot.

Az etnográfusok már a múlt században feljegyezték, hogy a „palóc” nevet a nép sehol sem hallja szívesen. Ismert tény, hogy még 40–50 évvel ezelőtt is mily visszautasító reagálást váltott ki ez a név. A tiltakozás okát azonban hiába firtatta a vendég. Sehol sem tudták a falubeliek megindokolni, miért tagadják palócságukat. Csak magát a tiltakozást vették át hagyományként dédapáiktól, a háttér ködbe vesztett. *Fülöp Lajos* is felhozta az egrí tanácskozáson a gúnynévelméletet, s egybefűzte azzal a kérdéssel: ez az archaikus szoká-

sokhoz annyira ragaszkodó népcsoport miként felejthette el éppen a nevének eredetét? MI, akik a palócok között élünk, tudjuk, hogy nemcsak azt felejtették el. Néha Zsófi néném például tudta, miért használja a „majd” helyett az „im” szócskát, s szegény nagyanyám sem, miért kell a sokat lófráló, csellengő lányra azt mondani, hogy „cihéreg”. Az alsóvályiak nem tudják, ki adta a Boszorágy nevet a falu egyik határrészének. S az ajnácskőiek is aligha sejtik — én is csak kútfőim jóvoltából tudom —, hogy valahányszor kimondják falujuk nevét, tulajdonképpen mindig az ótörök „ojna” (játék) szót költögetik siri álmából.

Igy állunk valahogy a palóc név elleni berzenkedéssel is. Ám a gömöri tollforgató kíváncsi, szeretné megtalálni a titok nyitját!

Az első eshetőség: a palócok talán sajátos tájnyelvüket (akcentusukat) szégyelltek. Ezt nyomban elvethetjük, hiszen az idegen már a harmadik mondatuk után rájött, kikkel áll szemben. Az a feltevés sem lehet helytálló, hogy a palócok az alföldieknek azt a XVII. századi tévedését próbálták eloszlatni, miszerint ők nem magyarok. E téves megkülönböztetés aligha volt hosszú életű, mivel a palócok rendszeresen jártak az alföldi városokba, s egy kurta évtized alatt tisztázódhatott, hogy a „palóc” név nem nemzetiséget jelöl, mint például a rác, oláh, polyák, talján. Magam is beszéltem öreg gömöri fazekasokkal akik elmesélték, hogy a monarchia felbomlásáig gyakran leszekereztek (családostul) egészen Debrecenig, a portékájukat árulni. Ilyenkor hetekig vándoroltak az Alföldön.

Első hallásra jóval lefegyverzőbbnek látszik az a változat, hogy a lengyel kolonusok ragasztották a „polovci” nevet a palócokra, akik a Lengyelországban (és Gácsországban) dúló, fosztogató kunokra hasonlítottak. Ha így történt volna, főlényesen kivághatnánk az adut: a palócok hagyományos heves tiltakozása döntő érv minden olyan kardoskodással szemben, mely a palóc-kun azonosság elhíthetőségét erőlteti. Hangsúlyozom: ha így történt volna. Kétséssé válik ugyanis a dolog, ha újból kiemeljük, hogy a „polovci” nevet az okleveles forrásanyag a honfoglalás korához fűzi, következésképp a lengyel kolonusok beköltözésekor már régóta megvolt. Továbbá: a kunok elől futó lengyeleknek pontosan tudniuk kellett, hogy kik azok az emberek, akiknek lakóközrétében maguknak és ivadékaiknak a menedékhelyet kiválasztják.

Egyetérték Fülöp Lajossal abban, hogy a mátrai kunok nem a honfoglaláskor jöttek be, hanem jóval később. A magyarság közt a XI. és XII. században mikro-gyűjtőpontokon megtelepült kunoktól pedig semmiképpen sem származhat a meglehetősen nagy kiterjedésű palócföld egész népessége. Az egykori Gömör—Kishont vármegyében egyébként csak egyetlen „kun” előtagú helységnev volt: Kuntapolca. (Ma is így hívják magyarul a falut.) Ila Bálinttól tudjuk, hogy ez a község a XIV. században Ákos Kun Miklós révén kapta a „Kun” tagot, addig csak Toplucha, Toplica néven emlegették, mint eredetileg szláv települést. Érdemes közbevetni: számos gömöri helységre érvényes, hogy — a nevükből ítélve — a honfoglalók szlávokat találtak itt, akik felhárították a hegyekbe, részben pedig beolvadtak a magyarságba.

A kunok már Salamon király uralkodása alatt betörték a Kárpát-medencébe, de a magyarok visszaűzték csapataikat. 1239-ben, a mongoloktól elszenvedett vereségük után, a kunok nyugati csoportjai a magyar királysághoz csatlakoztak, s IV. Béla széttelepítette őket az országban. A tatárjárás elején fejedelmük, Kötény megölése miatt elvonultak. IV. Béla 1242-ben visszahívta a kunokat. Az ország belsejében tömörítette össze őket, a velük tartó jászokkal együtt. Az előzmények után és a múltbeli tapasztalatok birtokában arra nem is gondolhatott, hogy valamely határmenti sávban teljes megbízhatóságot követelő szerepet töltsen be velük.

Komoly okoskodásra késztetett viszont a kabar-lázadó etimológia. Az Aba-féle lázadásban csakugyan részt vehettek kabar magyarok is, hiszen Sámuel az Aba-nemzetség őse volt, s az Abáknak jelentős birtokaik voltak az országnak abban a részében, ahol a szőlőművelésben fennmaradtak a kabarok sajátos szokásai. Aba összejátszott a korábbi nyugati orientáció fokozódását ellenző főurakkal, s pártjuk élén megfosztotta trónusától Orseolo Pétert, a velencei dózse fiát. A lázadó sereget az Aba mögött álló urak szervezték, annak tudatában, hogy már Géza nagyfejedelem is számolt a németek esetleges hatalmi igényeivel. (Visszatérése után Péter valóban hűbérül ajánlotta fel az országot a németeknek, s uralkodása második szakaszában vazallusuk volt.) A kabar-lázadó eshetőséget tehát — azt hiszem — inkább Aba-lázadó, Aba hívei lázadó módjára változtathatnánk. Igen ám, de élénk ágaskodik egy erőlyesen fellépő kérdés: hogyan iktassuk be ebbe a gondolatsorba a szlávok valaminő szerepét, vagyis azt a vitathatatlanul minősített véleményt, hogy a palócok ősei a szlávoktól kapták a nevüket? A Pétert megbuktató lázadás és Aba Sámuel rövid királykódása különben csak kis epizód volt a két nagy király, I. István és I. László uralkodása közötti, trónviszályokkal teli korszakban. Jelentősebb alakja történelmünknek I. Endre, aki 1046-ban vett részt a magyar urak felkérésére a Péter elleni hadakozásban, orosz segédcsoportokkal. Béla — I. Endre fivére bátyja hívására 1048-ban tért haza Lengyelországból, s az ország védelmét vezetve III. Henrik német-római császárt ősi magyar taktika alkalmazásával visszavonulásra kényszerítette. Ebben az összképben már jelen vannak a szlávok (orosz csapatok, lengyelek), csak hogy I. Endre nyugati politikája lényegében megegyezett a kabar származású Abával, nem volt hát semmi ok arra, hogy Endre és Béla szlávjai Aba Sámuel volt kabar híveit gyalázó névvel illessék. Ez a megközelítés mindenképp

túlontúl bonyolult, ne is gabalyodjunk bele. Tapasztalatok igazolják: a megoldások rendszerint meglepően egyszerűek.

Merőben más tényeket és összefüggéseket tár elénk a honfoglalás időszaka. A magyar (és kabar) törzsek bejövetele és letelepedése olyan horderejű esemény volt, mely nemcsak a honfoglalók számára jelentett alapvető változást, hanem a kisebb-nagyobb szigetekben szerteszét élő és a felvidéki szlávok életére is erősen kihatott.

A magyar törzsek hosszú időt töltöttek Ázsiában türk pásztor-népek politikai szervezetében; 650 és 800 között a türk szervezetekből önállósult kazár kaganátus alá tartoztak. A nomád kazár (türk) nép között a VIII. században elterjedt a mohamedán és keresztény vallás, sőt a más országokból elkergetett zsidókat is befogadták. A kazár birodalom területén éltek a nomád türk kabarok is, akiknek három törzse utóbb részt vett a honfoglalásban.

A kazár birodalmat a besenyők támadása már a IX. században megingatta, ekkor vonultak át a magyarok Levédiába, ahol már velük voltak a kabarok, s beolvadásuk is folyt. A magyarságot is fenyegető közös veszély szorította őket a magyar etnikumba.

Árpád — aki Kurszán halála után vette át a tényleges hatalmat — Vereckénél vezette be a reá bízott rajt. A kabar törzseket is, melyek — a levédiai és etelközi együttlét után — immár „családon belül” érezhették magukat. Lehet, hogy a kóborló uz, besenyő, kazár, alán stb. szórványok is csatlakoztak Árpádhoz, de ezeknek a honfoglalás és letelepedés szempontjából csak alárendelt és periférikus szerepük lehetett. (Pl. az uzok emlékét csak egyetlen helységnev — Uzapanyt — őrzi a jelenlegi, megyényi területű rimaszombati járásban.)

A kabarok harci adottságairól és megbízhatóságáról a magyarok levédiai egyesülés óta elégségesen meggyőződhetnek (a honfoglalás előtti nyugati „előkalandozások” során? vagy Etelközben?), Árpád tehát az északi tájakon telepítette le őket, határvédő feladatot osztva rájuk. Sokatmondó adalék, hogy később Géza fejedelem a kabarokat rokoni kapcsolatokkal szorosan maga mellé állította, s a hanyatló fejedelmi hatalom megszilárdítása idején az erős kabar törzsek a teljes bizalmát élvezték.

Ila Bálint szerint a honfoglalás után a nógrádi és gömöri földet birtokba vevő hevesi törzsek a Medvesaljáról és a Karancsaljáról indultak tovább, s ezek a tájegységek a palócok fő fészkei lettek. A Tarján-patak neve és egyéb jelek is bizonyítják, hogy a kabarság mellett magyar törzstörzsedékek is otthonra leltek itt.

Ila Bálint közlése megerősíti azt a feltevésemet, hogy a kabar törzsek legelőbb a Bükk—Mátra—Cserhát helyezkedtek el, majd amikor portyázásaik során megtudták, hogy e hegyvonulatoktól északabbra megtelepedésre, legeltetésre, makkoltatásra alkalmas dombvidékek s gazdag folyó- és patak völgyek vannak, felnyomultak egészen a mostani Szlovák Érchegységig. Így alakult ki az a nagyjából tojásdad alakú jókora terület, melyet ma a palócok pátriájának tekinthetünk, s amelynek közepe táján a két baráti ország határa horizontálisan fut végig. Akik belülről ismerik az itteni helyzetet, a térképet elővéve könnyen meg tudják mutatni a szlovákiai palóc etnikum mai északi határát. Ipolyság fölött kezdődik, enyhe ívet leírva az Érchegység déli nyúlványal mentén halad, s valahol Rozsnyó fölött végződik. Tüzetesebb vizsgálattal a szakaszok görbületei, s nyugaton a Léva-környéki, keleten az abaúji kiszögelések is meghatározhatók. Minthogy egyúttal — bár kissé elavult séma szerint — szlovák—magyar nyelvhatárnak is vehetjük, bizonyosan elebbebb ez a vonal, mint a déli palóc határ, ahol a kirajzásoknak, valamint a palóc magyarok és nem palóc magyarok keveredésének feltehetően halványító elmosódás lett a következménye.

Csak bele kell lapoznunk a hajdani Gömör vármegye népiségtörténetét tartalmazó könyvbe, hogy élénk tünjenek a régmúltba vezérlő beszédes nyomok. Majdnem azt mondhatjuk: bizonyítékok. Ragadjunk ki találmokra egyet-mást.

A Rima völgyében levő Jánosi község földjét a X. század végéig szállták meg a Heves felől érkező törzsi elemek. Sokan lehetnek, mert mire a kalocsai érsek királyi adományként megkapta az egykori Rima megyét, ivadékká már benépesítették a völgy legtermékenyebb vidékeit. Rimaszécs is jelentős szálláshelyé épülhetett ki, adatok tanúsítják, hogy a mátraalji csoportok erre vonultak észak felé. A Balog völgyében található Bátka község elnevezése nemcsak korai alapítását bizonyítja, hanem azt is, hogy a patak mentén türk eredetű népelem élt. A „báta” török szó átalakult jelentése: mocsár, sár, vagyis világosabb magyar megfelelője: sárvíz. E török névadások Gömörben a törzsi nevekkal együtt, vagy közvetlenül azokhoz kapcsolódva fejlődtek ki. A „bizonyítási eljárás” szempontjából fölöttébb fontosnak vélem azokat az ótörök szavakat és elemeket, melyek sohasem váltak a magyar nyelv jövevényszavaivá, ám számos gömői helységnévben máig fennmaradtak! A Kálosa völgyi Füge falu egyházának védőszentjei, Kozma és Damján, nyilvánvalóvá teszik a bizánci kereszténység jelenlétét. A falu lakosai a gömői királyi vár kötelékébe tartoztak. Rakottyás falu határában is várjobbágság élt, több majorság tömbjévé bővült a telepük majd később zsugorodni kezdett, míg végül teljesen eltűnt. A Balog és Kálosa közötti erdőkben, Baraca község közelében is a siker esélyével láthatnának munkához a régészek: valaha Ablonc falu házaí álltak ott, de 1567-ben már pusztá volt a hely, s többé nem is népesült be. A Sajó menti Hanva község kabar eredetű honfoglaló nemzetségi birtoka volt: a XII. században a mostani templomdombon nemzetiségi monostort építettek, melynek ma már egy követ sem látni. Lénártfalván a Hanva nemzetség Kócs-ága Szent Miklóst választotta temploma patrónusául.

A legmesszebbre a Sajó völgyében mentek fel a kabarok, Pelsőcig terjesztve ki a gyeput. Fontos szállásukká fejlesztették ki ezt a földrajzi pontot, innen vezetett a legjárhatóbb út a későbbi megye sík vidékeire és az ország belsejébe. Maga a falu a XI. században keletkezett, legkorábbi lakossága a sajómelléki kabar-magyar őrségből került ki.

A gömői tájakon letanyázott kabarok bizonyára jól érezték magukat új pátriájukban. A népesedés növekedéséhez nemcsak a szláv csoportok beolvadása járult hozzá, hanem a kabarok közé néhol beékelődött magyar törzstörredékekkel való keveredés is. Ezekről a „beékelődésekről” Alkér falu emléke regél az utókornak, ahol a X. században a Kér-nemzetség Gömörbe szakadt törredéke szerzett szállásbirtokot.

A halban gazdag vizek nádas árterei, az erdős dombok és lankák bőven biztosították a harcosok ellátását és a köznép megélhetését. Igaz, hogy a magyarság a honfoglaláskor már földművelő életmódot is folytatott (enélkül Géza és I. István nem alakíthatta volna ki a feudális államszervezetet), a kabarok lakterületén mégis az erdei legelőket is hasznosító állattartás jelentette a legértékesebb gazdasági ágazatot. Ezzel függ össze az, amit Fülöp Lajos is említett Egerben: szavaink zömét a kabarok közvetítették. Szembetűnő ebben a vonatkozásban, hogy az ótörök nyelvből átvett halneveink közül a „sőreg” halmnévvel pontosan azonos az Ajnácskő közelében levő Sőreg község neve.

A „céhbeliek” úgyszólván megfejthetetlen találynak tartják, hogy hol lehet a palócság (hozzátesszem: a kabarság) fő centruma. A kisebb centrumok felkutatása viszont — a fentebbi futólagos tallózásból is kiderül — a szlovákiai tájakon nem lenne reménytelen vállalkozás.

Az imént — Pelsőcöt említve — kimondtuk az „őrség” szót. Vesünk hát most egy pillantást a kabar-magyarok hajdani igen jelentős őrhelyére: Sajógömör községre.

Aki ma felsétál a sajógömöri Várhegyre, nem talál ott olyan romokat, amelyeneket a „vár” fogalma idéz fel képzeletében, de azt könnyen rekonstruálhatja, hogy mily kitűnően beláthatta innen a kabar őrség a tájat, ahol a Sajó völgye nyílik, s széles, termékeny síksággá tágul. Pogánykori erősség, földvár állt a régmúltban stratégiaileg kedvező helyen, kvádok tanýája lehetett. A kabar gye-püvédők afféle palánkerősítéssé alakították át a földvárat, s a vidék közigazgatási központjává tették. A vár helyőrsége nemcsak a völgyben és a hegy tövében letelepült köznép mindennapi munkálkodását vigyázta, hanem a — mai helyszínrajz szerint — rimaszombati, bánrévei és rozsenyói utakat és azok keresztesződését is szemmel tarthatta, sőt a települést nyugat felől határoló erdős dombokról a Turóc völgyét is ellenőrizni tudták.

A várat elfoglaló Gümür (Kümür) kabar törzsfő lett a környék ura, aki a későbbi várispánságnak, majd vármegyének is névadójává vált. A kabarok a palánkvártól kissé adább — a mai Órhegyen — különálló őrtornyot is építettek. A Sajón és annak szittyós árterén túl szintén állt egy őrtornyuk, de akkor már Gömör-öröknek hívták a kabar-magyarokat. Ettől a toronytól vette a nevét az akkor csak „terra” jelölésű kicsiny település: Toronyalja, Tornyaalja, Tornalja. Sajógömör volt a vármegye legelső székhelye, de I. István korában már a várgazdaságot is innen igazgatták.

A kabar-magyarok bölcsen választották ki ezt a központjukat: délről semmilyen veszély nem fenyegette őket, lakóterületük a Mátraig nyúlt, az ország belsejében pedig ugor-magyar törzsek tartózkodtak. Gümür vezéré s harcosai hűen őrizték az északi határt, míg a „civil” lakosság az erdők alatt élte a maga állattenyésztő-földművelő-halászó-gyűjtögető életét.

Jó lenne még előidézni a kabar-magyarok háza táján, de ennyiből is kiviláglik, hogy Sajógömört és környékét érdemes bekarikázni a térképen, ha azon töprengünk, hol és mik legyenek a palóckutatásban a soron következő teendők.

A kabarok beolvadása önkéntes volt — sőt, ha a lélektani tényezőkre gondolunk, elképzelhető, hogy büszkén váltak szervé; részévé annak a többségnek, mely Levédiában és az új hazában egyaránt jó irányt szabott a sorsuknak. A rájuk bízott feladatot becsületesen teljesítették, másként nem is szerződhetek volna hírneves Gömör-örökké.

S innen visszakanyarodhatunk a palóc név „rejtélyes” keletkezéséhez. Mialatt idáig jutottam az elmélkedésben, már a kezembem meledgett a megoldás kulcsa. Nem kellett érte messzi keleti tájakra zarándokolni, s a sokak által hiányolt írásos emlékekre sincs szükségem.

A magasabb övezetekben lakó szlávok még akkor is figyelemmel kísérhették volna a völgyi emberek cselekedeteit, ha sohasem jönnek le közéjük hegyi szállásaikról. Am nyilvánvaló, hogy az északi gye-pün csak a kezdeti időszakban választotta el a kabarokat a szlávoktól az idegenkedés üvegfala. A válaszfal idővel megvékonyodott és eltűnt, s a két fél dolgos hétköznapi összetalálkoztak, az egymásrautaltság mindenkorai parancsai szerint. A kabar-magyarok új településeinek számos esetében a szlávok adtak nevet (Pelsőc, Panyit stb), más helyeken meg a szlávok megüresedett szállásainak nevént használták tovább a honfoglalók (pl. Rás, Tapolca, Naprágy). A szlávok tehát közeli és közvetlen szemtanúi voltak a kabarok életmódjának. Elmagyarosodásuk utolsó szakasza is a szlávok szemeláltára ment végbe. Nem boszorkányság mindebből kikösködni, hogy a „palóc” nevet is a gye-pü mentén élő szlávoktól kapták a kabarok. Ezek a szlávok, akik a földművelés mellett a honfoglalás előtt már bányászattal is foglalkoztak, kezdetben kissé bizony lenéztek a keletről idevetődött furcsa jövevényeket, amolyan jötmént, előbb-utóbb továbbálló hódítóknak tekintették csoportjaikat. Így hát, mintegy magától értetődően, gúnynevet találtak ki számukra. (Más téma, hogy a bányászok a szlávok a kvádoktól vehették át; már a rómaiak történetírői feljegyezték: a Dobsina melletti kvád telepek a lakosainak bányái voltak.) Nem kétséges, hogy a gúnynevek egy ideig becsmérlő éle volt. A kölcsönös közlekedés, utóbb a folyamatos együttlét és kölcsönös megismerés következtében, fokozatosan tompult a név gyalázkodó felhangja, mígnem csipkelődő-évődő jellegűvé szelődött a gúnyolódás. A szlávok már békésen mosolyogtak, miközben a nevet kimondták, s mosolyogtak azok is, akikre vonatkozott.

Mármost: mi hát a „palóc” név genézise? A „plavec” (plavy — szőke, fakó) alapszót elfogadhatnánk, hiszen a névadás idején azt is jelenthette, hogy „fakófejű, hókaféjű”, s így jó gúnynevek. Fogas kérdés azonban: vajon annyira hirtelenszókék voltak-e a türk-kabar emberek hogy emiatt csúfolódás tárgyává válhattak? S hihető-e, hogy a „se szőke, se nem barna” magyarokétól kirívósárgán elütött a hajuk színe? Merthogy a gúnyolódáson kívül bizonyosan az ugor-magyaroktól való megkülönböztetés volt a névadás másik célja.

Rögtön másképp reagál ellenben mai nyelvérzékünk és nyelvtudatunk, ha a „polovec-polovei” alakot vizsgáljuk. (A véletlen műve, hogy megtévesztően hasonlít a kunok hajdani orosz nevéhez.)

Csodálom, hogy mindeddig senkinek sem jutott eszébe a „pol”-fél (valaminek a fele) szláv alapszó. Engem megtorpantott, le is horgonyoztam mellette, s kibontottam belőle a „felemások, felemás emberek, fél emberek” jelentésű szláv „polovci” elnevezést. Ebből a gúnyt is, a megkülönböztetés szándékát is könnyű kihallani.

Ismételjük meg Győrffy György kombinációját: a palócföldön élt hajdani népcsoport a külső megjelenésében és esetleg nyelvében is eltért a magyaroktól.

Mit értsünk külső megjelenésen? A hajszín helyett inkább azt, amit magukon hordtak. Úgy vélem, jogosan gyanítom, hogy a kabarok valamilyen sajátzerű, birkabőrből készült ruhát viseltek. (Érdemes lenne utánajárni, hogy a hajdani híres jolsvai gubások miért nevezték évszázadokon át a jellegzetes, fekete gubáikat „magyar” gubáknak. Ez a gyapjas ruhadarab feltűnést kelthetett a szlávok körében, kiváltképp, ha az ő szemüknek a viselés módja is szokatlan volt, s ha hozzágondoljuk, hogy a szőruhában levő kabar férfiak díszes kardot, fegyverövet, tarsolyt erősítettek magukra, s asszonyaik is a délebbi magyar törzsek közt is elterjedt ékszerekkel díszítették öltözködésüket.

A nyelvükben ennél is sokkal feltűnőbb kiütözhetett a felemáság. Aligha lehet vita tárgya, hogy a beolvadás menetének végéig, de még azután is jó ideig, furcsán, „kabarosan” ejtették ki a magyar szavakat s gyakran régi anyanyelvükkel keverték a magyar beszédet, sőt — mondandótól, lelkiállapottól, alkalomtól függően — hol magyarul, hol meg türk nyelven értekeztek egymással.

Hasonlóképpen kidomborodhatott a felemáság a földművelésben, a szokásokban, a sátrak alakjában stb. A vallásgyakorlásban is elmentéses jegyek váltakozhattak, hiszen már a kazár birodalom tájain megismerkedtek a mohamedán és a bizánci vallással.

Ezek a körülmények oly meghatározóan lappangnak a polovci-felemások elnevezésben, hogy a névadást illetően a mediterrán fajjal ismérvek jelentőségét is másodlagossá teszik. A megőrzött régiség és az újabb magyar hatás egybefolyt, összekeveredett a kabar-magyarok életvitelében, mindaddig, amíg teljesen le nem zajlott áthasonulásuk. (Más lapra való azok a magatartásbeli és kulturális tényezők, amelyek ma is a magyar etnikum egyik legarchaikusabb csoportjává teszik a palócságot.)

Egy népiségtörténeti tanulmányban azt olvastam, hogy Beje gömői falu területét a X. században török elemekkel vegyes magyarság szállta meg. Előző okfejtéseim arra sarkallnak, hogy megkockáztassam a helyesbítést: a szóban forgó szállásfoglakó magyarul már jól tudó kabarok voltak. A sajógömői vár közelsége és a Beje falunév, mely a török „bag” (főnök) szó számszéké, vélelmem mellett bizonyodik. A számos példa közül azért hozom fel legalább ezt az egyet, hogy érzékeltsem: olykor furán meglepészik az embereket a kabarok „felemásága” folytán tudatosult kategóriák.

S immár csupán arra kell válaszolni, hogy mikor kezdték a palócok — a kabarok leszármazói — tagadni és szégyelni a nevüket. Valószínűleg akkor, amikor a „palóc” név jövevényszóként beleépült a magyar nyelvbe, s már a palócok földjén és annak peremvidékén élő nem palóc magyarok is így nevezték és emlegették őket. Mert más dolog, ha az ember „kivülről” hallja a gúnynevét, s megint más, ha a tulajdon hozzátartozói szólítják ugyanúgy. Írásos emlékeinkből azért hiányzott oly sokáig a „palóc” név, mert igencsak balgák lettek volna a palóc-magyarok, ha tollba mondják a gyalázkodásnak vélt kifejezést, s mert az okmányok és összeírások készítői (írnokok, papok) teljes joggal magyar népcsoportnak tekintették a palócságot.

Barabás Jenő felvázolta Egerben, milyen derekas munkát végeztek a múlt században a palócföld bemutatására vállalkozó kutatók. A széles rétegek tudatvilágában azonban elsőként egy szépíró, Mikszáth Kálmán vívott ki méltó rangot a palócságnak.

Nemrég utánanéztem — egészen friss kiadványokban —, hogy szerepel-e a szlovák néprajzi terminológiában a „palóc-polovci” csoportnév. Egyetlen publikáció lapjain sem találtam a palócságra utaló jelzést, vagy elmagasztoló körülményt. Ebből a szemszögből is nyomatókat nyert tehát, hogy — Bakó Ferenc szavaival élve — a szláv gyökerű név nem takart szláv eredetű népet, a szlávok csupán a nevet adták a palócok őseinek.

A témába való belemertülés további kalandozásra csábít. Szeretnem volna még szólni a palócság ágairól és a népcsoportok keveredéseiről, a palóc tájnyelv árnyalati különbségeiről, s kedvem lenne körülnézni Berzétében, ahonnan a Gömör-őrök továbbmentek a Szepesség felé. Le kell győződnöm a kisértést, hogy ne tévedjek beláthatatlan labirintusba, s e szerény dolgozatom alcímét se hazudtoljam meg.

Miközben hálával és megilletődve idézgettem fel magamban annak az embernek a kódaláját, aki a múlt század elején „tsekély” képességeihez képest „tizenkét tsászári species aranyot” ajánlott fel „a Palótszág” hiteles leírójának, a naplósajtóban rövid közlemény tudatta, hogy régészeti kutatást végeztek Ragyolc községben (Iosonci járás), kiásták a falu templomának alapjait, s az előbúvó emberi csontok kivallották, hogy a templom egy régi temető sírjai fölé épült. Vajon mikor tudjuk meg, vannak-e az említett régi temetőben a kabarokkal kapcsolatba hozható honfoglaláskori leletek?

E kérdés feltevésével egyúttal csatlakozom azokhoz, akik már 1967-ben javasolták: Szlovákia egyes magyarlakta vidékein is meg kellene szervezni az intenzívebb palóckutatást, elsősorban a gömői, nógrádi, honti tájakon. A kutatás persze úgy válhatna igazából átfogóvá és aktív sikereket ígérővé, ha az e téren sok tapasztalatot szerzett magyarországi nyelvészek, etnográfusok és régészek is részt vennének a munkálkodásban. Ily módon a már Barabás Jenő által is jelzett (állítólag 1980-ban kiadandó) nagymonográfia az egész palóc etnikumot felölelhetné. S az együttműködés a két baráti ország kulturális kapcsolatainak ápolásához is hozzájárulna.

Veres János

Széljegyzetek

A PALÓC NÉV ÉS A PALÓC NÉPRAJZI CSOPORT

EREDETÉHEZ

Veres János tanulmánya —, amelyet a folyóirat szerkesztősége volt szíves vitaindítás céljából betekintésre átadni — nemcsak azért fontos, mert abból az egyik szlovákiai kutatónk nézeteit ismerhetjük meg, hanem azért is, mert azt általa felvetett problémák ismét rámutatnak arra, hogy a magyar palóc néprajzi csoport eredetére nézve mily sok zsákutcába vezető vélemény alakult és alakul ki.

A magam részéről csak örömmel üdvözölhetem azt az élményszerű egyéni hangvételt, amivel a szerző „belülről nézi” a problémákat, mert ez teszi lehetővé, hogy a palóckérdés „palócok” körében ismeretessé vált megoldási kísérleteinek visszhangját értékelni tudjuk. Kiderül ugyanis, hogy mindaz, amit ennek a néprajzi csoportunknak a nevérol és eredetéről a gömői palócok tudnak, nem más, mint a különböző időkben, különböző kutatók által közreadott különböző nézetek értelmiségi körében élő zürzavara. Ez szöges ellentétben áll a göcseji palócok Szentmihályi Imre által részleteiben is feltárt néprajzi eredetmondájával a „palóc herceg mondá”-val, a herceg Attila Káma nevű feleségétől való származtatásával és a palócoknak egy, a hunokkal rokon néptől való eredetiztetésével. Ebből legalább a dunántúli székely töredékek népi hagyományainak más őrségi népi mondai elemekkel történt összegyűjtésére következtethetünk, amire Kriza János már a múlt század derekán rámutatott, hangoztatva a zalai palóc és az erdélyi székely regősének közötti nagy hasonlóságot. Ilyen népi eredetmonda és regősének vidékünkön nem él és eddigi tudásunk szerint sohasem élt.

Érthető tehát, hogy a vidékünk palócságának eredetével és elnevezésével kapcsolatban egymásnak ellentmondó nézetekkel Veres János nincs megelégedve és kiutat keres a bizonytalanságból. Feltételezésének —, ami miatt nincs mit mentetgetőznie — vannak már tudománytörténeti előzményei. Az Ipoly völgyének régészeti és néprajzi emlékeit oly buzgón kutató Pintér Sándor is kétséget vonta a századfordulón megjelent írásaiban a palócok kunoktól való származtatásának elméletét és a palóc elnevezésben csak az „alul lakó” és a „felül lakó”, azaz hornyák szlovák elnevezés ellentétét vélte felismerni. Elgondolását Árpád-kori történetünk kiváló ismerője, Pauler Gyula is magáévá tette. Nézetükkel azonban nem tudták áttörni a Jerney János és Gyárfás István művei nyomán uralkodóvá vált kun-kabar-elmélet védelmezőinek vonalát, bár kifejtették, hogy a kunokat magyarul sohasem hívták palócoknak.

Veres János is elfogadja a palócok kabar eredetiztetését. Szerintem ezeket a völgyben lakó kabarokat a hegyen lakó lengyel telepesek nevezték el palócoknak, és ennek az elnevezésnek „fél ember, felemás ember” jelentése vált alapjává a szó gúnyos értelmének, illetve a palóc mivolt tagadásának. E tekintetben, a gömői részeket illetően, elegendőnek tartom a Szombathy Viktor várgedei tapasztalataira való utalást, folyóiratunk 1968. évi hasábjain.

Úgy vélem, hogy Veres János nagyon helyesen járt el akkor, amikor következtetéseit kiindulópontjául a palóc elnevezés gúnyos, csúfolkodó jelegének elemzésébe bocsátkozott. Vidékünk egy részén ugyanis ez az egyetlen olyan népi eredetű hagyomány, amely — bár eredeti jelentésbeli vonatkozását elveszítve — még századunk első felében is elevenen élt. Ezt még az írástudók is figyelembe vették. Például az 1830-as években a salgótarjáni és környékbeli magyarokat Ruttikay evangélikus lelkész matyóknak nevezte, a bányaigazgatóság levelezésében pedig csak 1905. táján kezd előfordulni a palóc népcsoportnév. Ugyanakkor pedig Lisznyay, Mikszáth és még sokan mások írásaikkal a „palóc kultusz” terjesztőivé váltak. Ez a „fentről” kiinduló kezdeményezés azonban —, minden jel erre mutat — Salgótarján környékén nem hatolt be a paraszti lakosság gondolatvilágába.

Ennek okait kutatva tételeztem fel, hogy a palóc népcsoportnév nem származhatik etnikai csoport nevéből, tehát a kunok szláv polovec nevéből sem. Ez az a felismerés, amelynek alapján, a közös kiindulás ellenére következtetésem eltérnek a Veres János állatiaktól. Ezek alapján már a Palócföld 1968. évfolyama 3. és 1969. évfolyama 1. számában rámutattam arra, hogy a palóc népcsoportnévünk magyar lett szamojéd eredetű elnevezés. A kérdéssel azóta bővebben nem foglalkoztam és a Nógrád megye feudális kori történetét tárgyaló, 1973-ban megjelent könyvemben is főleg a kérdés jogtörténeti vonatkozásaira tértem ki. Azóta azonban, hogy a szamojéd szóeredet problémáját felvetettem, további bizonyítékokat találtam nézetem alátámasztására, amiket a Nógrád megyei múzeumok egyik évkönyvében szándékoztam közreadni. Ennek a tanulmányomnak néhány részletére azonban már most röviden ki kell térnem, hogy Veres János tanulmányával kapcsolatban vitaindítás alappal szolgáljak.

Kezdem tehát Anonymussal, aki szerintem —, miként azt a Heves megyei múzeumok 1977. évi XV. évkönyvében kifejttem — azonos II. Péter egri püspökkel (1181—1197), aki a kumánok Kievetől való csatlakozásának leírásával a kun-kabar azonosítás legfőbb bi-

zonyságtévője. Anonymus kumánjai ugyanis kétségtelenül azonosak a 950. táján író Konstantinosz Porfirogenetosz bizánci császár által említett kabar csatlakozókkal. Van azonban Anonymus és Konstantinosz előadása között bizonyos ellentmondás. Konstantinosz alapján a honfoglaló magyarság honkereső útvonalja közel a Fekete-tenger vidékére helyezhető; amivel szemben Anonymus szerint ez az útvonal nagyjából a Volga északi, kelet–nyugati irányú szakasza közelében keresendő. Ezen kívül Anonymus szerint már az óshazában „az ugyanazon vidékről való szövetséges népek nagy sokasága” csatlakozott a honfoglalókhöz. Amí szerint feltehető chanti, manysi, permifinnugor és szamojéd töredékeknek magyarokkal együttes új hazát kereső elindulása, sőt a volgai és balti finnugor töredékek szövetségként való besorolása is.

Ez utóbbiak magyarországi településeinek meglétére az Ipoly és Rima völgyének okleveles emlékeit feltáró *Kubinyi Ferenc* már 1902-ben felhívta a figyelmet, amikor a Méra és Mére nevű falvainkban a harcias finnugor merja nép szállásait, az Ugra nevékben a Jugriából elszakadlakét és az Oroszi nevék egyreszében a honfoglalóinkhoz csatlakozó oroszokét vélte felismerni. Az orosz csatlakozókról Anonymus is beszámolt. Ezek a IX–X. század fordulóján élt oroszok azonban nem nevezhették el poloveceknek Anonymus kumánjait — azaz a kabarokat —, mert az orosz területekkel csak a XI. század folyamán jutottak érintkezésbe azok a kunok, akiket majd polovec néven emlegetnek. Ezek a kunok szorították ki lakóhelyeikről azokat a hazai forrásainkban kunoknak nevezett és részben —, de nem a Mátra aljába, hanem ismeretlen helyekre — betelepített, török nyelvet beszélő népelemeket, akik nem kunok, hanem besenyők és azok voltak, akiket pedig szintén sohasem neveztek az oroszok poloveceknek. Nem vonatkozhatik a palóc népcsoportnév a XIII. század derekán betelepített kunokra sem, mert e szavunk első nyilvántartott személynévi előfordulása 1220-ból származik, amikor is az Ung megyei Sasvár egyik varjobbágyát hívták *Polouc*-nak. Ez a személynevev — *Polouch* változatban is — számos középkori oklevelünkben előfordul. Heinyévi alakját a Pozsony megyei *Palóc*-puszta őrzi, és valószínű, hogy az Ung megyei *Palóc* —, amit *Palócnak* is írnak — neve nem a Pál személynevből, hanem a palóc népcsoportnévből származik. — Mindez azt igazolja, hogy a *palóc* szavunk már a koraközépkorban megvolt.

A nyelvrokon finnugor néptöredékek régészetiileg is igazolható jelenlétét bizonyítja a *Dienes István* által 1964-ben leírt karancslapujtói lelet. Itt egy a X. század első, vagy második harmadában élt elokelő nemzetségfőnek, vagy katonai vezetőnek a sírjában mordvin-földi hasonmásokkal bíró kardív vereteit találták meg. A lelet moksa-mordvin vonatkozásait *Káldy-Nagy Gyula* 1971-ben Ankarában kiadott, a budai vilájet 1546. és 1562. évi adóösszeírásait tartalmazó műve tette nyilvánvalóvá. Eszerint a Lapujtóhoz közeli Sóshartyánban *Moksa* nevű jobbágyok éltek. Ilyen családneveket még Kecskeméten és Törtelen is találunk, ami a moksa-mordvin eredetűek szórványokban történt letelepítésére utal. A török összeírók adatait hitelesítik a Nógrád megyei levéltárban őrzött lakosságösszeírások *Moksa* családnevei. A népcsoportnév helynévi előfordulását az Ung megyei *Moksa* falu neve őrzi. A balti finnséghez tartozók hazánkbeli jelenlétére pedig a Tápjo folyócska neve is utal.

A fenti kiragadott példák is bizonyítják, hogy a rokon szamojéd nyelvet beszélő töredékek jelenléte és beolvadása is valószínű. Szovjet és magyar nyelvészek állítják, hogy Eurázsia északi területein a *-ma* végződésű folyóvíznevűk szamojéd eredetűek. Ezen az alapon tételezem fel, hogy a Rima folyónevünk és az Eger patak Rima nevű mellekágának a neve is szamojéd eredetű. A nyenyec-szamojédek nyelvéből származó több személy- és helyneveink mellett is számos bizonyíték sorolható fel. Például szamojéd eredetűnek vélem a *Szombat* helyneveinket, amikkel a sámánkodás helyeit, vagy a sámánok birtokait jelölték, amiknek török nyelvi eredetű változatait a *Kám*, *Káma*, *Kámond* és *Kámor* helyneveinkben találjuk meg.

Ezen az alapon állítom, hogy a Rima folyó völgyében szamojéd töredékek éltek, akik a tőlük délre fekvő és határos *bolondóci* várnépeket neveztek el a maguk nyelvén *bolondóci*aknak, azaz *palóc*oknak. A nyenyec-szamojéd *paloc* és az ezzel azonos *palotasz* ugyanis — miként arra már a *Palócföld* jelzett helyein rámutattam — a következőket jelenti: — 1. összekavar, összebonnyolít; összekuszál, összezeve; megzavar, összevegyít. — 2. belegabalyít, befon. — 3. idegen nyelvet utánoz, de úgy, hogy nem mond semmi értelmes dolgot. — 4. gagyog, hebeg, makog, dadog. — 5. hanyag, terjengős.

A fenti jelentésváltozatok közül az első négy olyan, hogy azok alkalmasak voltak a nyelvünkben szláv eredetűnek tekintett *bolond* és *bolondos* szavunk — az ezt a nevet viselő Vág-völgyi *Bolondos* (vagy más néven *Bolondóc*) vára és az országban szétszórt birtokain élő várnépek — *palóc*, vagy *palotasz* szamojéd eredetű szavakkal való jelölésre. Úgy vélem tehát, hogy a *Palóc* helynevet és a palóc népcsoportnév nem etnikai hovatartozást, hanem „szolgálati” beosztást jelentett, mégpedig *bolondosi*, illetve *bolondóci* település- és népcsoportnév értelmezéssel.

Igazoltnak vélem ezt azzal is, hogy *Ila Bálint*, a Vág-völgyi *bolondóci* határőr várkapitány Gömör, Nógrád és Heves megyéket ölelő terület egységét a néprajzkutatók megállapításai alapján a „palócok földje” és a „palócság” néven szerepelteti a Gömör megyei lakosságnevszo-

rokat tárgyaló nagy művében. Ezek a települések a következők: *Ajánáskó*, *Almágy*, *Bakóháza*, *Bataháza*, *Baratony*, *Belezsér*, *Bikmeg*, *Cered*, *Dobfenék*, *Dobszeg*, *Egyházásbást*, *Eperjes*, *Hidegkút*, *Kabala*, *Szó*, *Kökényes*, *Obást*, *Péterfalva*, *Pogony*, *Répás*, *Róna*, *Sáros*, *Sőreg*, *Tajti*, *Tótújfalú*, *Utás*, *Vecseklő*, és *Zabar*. Ezek közül a dölt betűvel szedettek ma hazánk, a többiek Csehszlovákia területén fekszenek. Jellemző, hogy a vidékünkön élő néphagyomány Péterfalvát a viláé középeken tartotta, és az sem közömbös, hogy Belezséren Gömör megye területén egyedül csak itt — 1381-ben egy *Bolond* nevű jobbágyot említenek. Ettől a területtől nem messze sejthetők a szamojéd szórványok.

A *palóc* szavunk szamojéd eredete egyik legfőbb bizonyítékanak tartom azonban a perjék családjába tartozó *palócfű* (*Lolium temulentum*) növényneveinket. Ezt kutatóink eddig — nyilván, mert eleve feltételezték, hogy a *palóc* szavunk csak a *polovec* népcsoportnév változata lehet — nem vették figyelembe a szófajtések során. Pedig nagyon figyelemre méltó az, hogy a *palócfűvet* másképpen *szédítő*-, vagy *konkoly*-perjének és *vadócnak* is nevezik. Ez az alkalmatlan gyomnak tartott növény önmagában véve nem mérges, de mivel az emberre, állatra egyaránt kábítólag és szédítőleg ható anyagok egyik kedvelt hordozója, elmét összezavaró, *megbolondító* hatást tulajdonítanak neki, ami teljesen megfelel az említett szamojéd szó jelentésbeli tartalmának.

A fentiek alapján tehát állítom, hogy a *palóc* népcsoportnévünk elsősorban ott tűnik fel a koraközépkorban, ahol a *bolondóci* vár területi szórványai közelében szamojéd eredetű honfoglalók éltek. A *bolondóci* várnépek szórványainak egyik területileg legnagyobbika az *Ila Bálint* által említett gömöri terület volt. Ez azonban még kiegészíthető a Fülek melletti Kövesd földdel, Béna faluval és Monosza erdei településsel. Az Ipoly völgyében *bolondóci* várnépek éltek még a Hont megyei Szebelében is. Voltak azonban, például, Bihar és Sáros megyében is *bolondóci* várföldek és népek. Ez utóbbiakra vonatkozik az az 1245. évi oklevél, amelyben a vár Geureg falusi jobbágyairól történt említés. Ez a sárosi adat igen figyelemre méltó, mert a *palóc* népcsoportnévünk szlovák népcsoportnévi változatára következtethetünk belőle.

Jelentős *Veres János* azon megállapítása, hogy a szlovák irodalomban a magyar *palóc* népcsoport jelölésére a nyelvünkbeli átvett *palóc* szót használják. Eszerint —, ha a korábbi *polovec*-*palóc* azonosítást elfogadjuk — a szláv nyelvek valamelyikéből átvett népcsoportnévünk magyarosított alakjában került vissza a szlovák nyelvbe. Ezzel szemben úgy vélem, hogy a szlovák nyelvben a *kunok* *polovec* nevének a kiskárpáti és morvamezei helynevekben megtalálható *plavec* szó a megfelelője. Forrásainkból ugyanis kiderül, hogy a nyugati végekre a háború okozta nagy vérvesztés következtében elneptelenedett székely határőrszállásokra a XIII. század derekán kunokat telepítettek.

Úgy vélem továbbá, hogy a *palóc* népcsoportnévünknek az északi-keleti nyelvjárás területünkön élő, eredetileg gúnynévként használt szlovák népcsoportnév, a *trpák* (trpák = tökéletlen, hülye, ostoba) a megfelelője. Feltételezem, hogy ez is a *bolondóci* várnépekre vonatkozott. Valószínű, hogy Sáros megye területén kívül Zemplémben és Ungban is voltak *bolondóci* várföldek, amelyeken szlovák környezetben éltek a várnépek, vagy talán maguk is szlovákok voltak.

Valószínű, hogy a *bolondóci* szórványokon élők nem egy és ugyanazon nyelvet beszélők sorába tartoztak, amire már az ország különböző területein való elhelyezkedésükből is következtethetünk. Például, *Ila Bálint* a gömöri *palócföld* lakóit Nógrád és Heves területtől betelepített kabaroknak tartja. Ugyanakkor azonban a *Gortva*-*patak* neve — ami a szláv nyelvekből nem magyarázható meg — a permifinn nyelvekből levezethető és ez esetben *Veres*-*patak* a jelentése. A kétségtelenül török és magyar helynevek mellett tehát távoli finnugor nyelvrokonaitól származók is vannak ezen a területen. Feltételezésem, a karancslapujtói mordvin lelettel együtt, Anonymus északi rokon népek csatlakozására vonatkozó adatát is igazolja.

Adataim és észrevételem forrásait jelzett tanulmányaimban közlöm. Itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy *Ila Bálint* Gömör megye című négykötetes művének — amit életműnek is tekinthetünk — az eredményeit összegező 1976-ban megjelent első kötete és annak térképvezérlatai nélkülözhetetlenek a *palóc* és a *barkó* néprajzi csoportjainak múltjának megismeréséhez. Ugyanezt mondhatjuk el *Szentmihályi Imréné* *A göcseji nép eredethagyományai* című 1958-ban megjelent tanulmányáról is. Rokkon népeink történetének is rövid összefoglalását találjuk meg *Hajdú Péter Finnugor nyelvek és népek* című 1962-ben megjelent könyvében. Meg kell említeni még *Kubinyi Ferenc* 1902-ben Balassagyarmaton megjelent kétkötetes művét. Ennek címe: *Béla király névtelen jegyzőjének kora*. A cím ellenére számos *palócföldi* vonatkozású adat és következtetés is található benne. Kutatóink nyilván azért nem veszik figyelembe, mert ő az utolsó olyan Anonymus-kutatónk, aki P. mestert I. Béla király jegyzőjének tekintette — ami ma már túlhaladott álláspont. Habent sua fata libelli —, azaz, a könyveknek is megvan a maguk sorsa. És ezzel mind a *Veres János*, mind a magam tanulmányára is célozva, zárom soraimat.

KÖRKÉP

Egy filmrendezői pályakezdés ürügyén

András Ferenc a *Veri az ördög a feleségét* című filmmel kitűnően mutatkozott be. Debütáns létére vérbő helyzetek és hangulatok egész sorát ábrázolta, az erkölcsök és szokások remek megfigyelőjének bizonyult, humora csípős, ritmusérzéke dicséretes, megteremtette a színészi játéktípus egységét is. Egyszóval: gazdagodott a magyar rendezői mezőny.

Alább még szólok a *Veri az ördög a feleségét* felfedező erejéről és kritikai szemléletéről, előljáróban azonban egy olyan kérdéssről szeretnék említést tenni, melyről mostanában — talán mert kevés volt az Andráséhoz hasonló indulás — megfélekedtek a legtöbb filmfórumon. Nevezetesen: a pályakezdésről, annak jellegzetességeiről, feltételeiről, s a mi viszonyaink között sok esetben determináns voltáról.

Lapozgatom a lexikont és már-már hajlok arra, hogy igazat adjak András Ferencnek, aki egy beszélgetés során a következőket mondotta: „Szinte mindenkinek az első a legjobb filmje. Érthető, miért. A bizonyításra sokáig várni kell, s ezalatt megérlelődnek a gondolatok és az eszközök. Ha az illető tehetséges, már az első alkalommal teljes fegyverzettel áll a néző elé. S, hogy miért jelent bizonyos visszaesést, nem ritkán csalódást a folytatás? Mert az illetőt beskatulyázzák, kijelölik a helyét egy mesterségesen meghúzott koordinátarendszerben. Ha pályája görbéje ettől eltér, feszítsd meg!-et kiáltanak. Van aztán némi pszichológiai sokk is: a felelősség súlyát nem mindenki képes elviselni”.

Mondom, a filmográfiai adalékok András logikáját igazolják. A magyar „új hullám” elindítóit közül Gaál István a *Sodrásbannal*, Szabó István az *Álmodozások korával*, Kósa Ferenc a *Tízezer nappal*, mint első filmmel remekelt. Nyitány — ha rendhagyó is — a *Szindbád*, Huszárik Zoltán költői látomása. Vannak persze ellenpéldák is, ezek azonban megmagyarázhatóak, hiszen a társadalmi és a filmművészeti „mozgás” hullámmozgásának bizonyítékai. Fábri Zoltán az ötvenes évek elején — a *Vihar*ral — nem teremthetett semmiféle forradalmat. Jancsó Miklósnak is szüksége volt jó néhány esztendőre, hogy sajátos filmnyelvével előálljon.

De térjünk vissza az idézett okfejtésre. A tehetség realizálásának sokféle akadály állhatja útját, tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy az első önálló munka „megtermi” a dicsőség babérkoszorúját.

Volt nálunk balsikeres debütálás is (legyünk tapintatosak: ezúttal mellőzzük a nevek felsorolását). A következők drákóiak. Évekig a gyár közelébe sem engedik azt, aki a főiskola elvégzése utáni nagy vizsgán nem ugorja át a léceket. Magyarán szólva — „leírják”. Újra kell kezdenie, és csak akkor képes feledtetni a fiaskót, ha iszonyú akaraterője átsegíti a holtponthoz. Mert azért ne feledjük: filmrendezőként bizonyítani sokkal nehezebb, mint szinte bármely más művészeti ágban. Az első könyvet (az első szindarabot, az első szobrot stb.) nem övezi olyan mítosz, mint az első filmet. A munka jellege és a szervezés körülményei némi magyarázattal szolgálnak. A forgatás során nemcsak papírra és anyagra van szükség, hanem bonyolult összetevők egész sorára is. Érett forgatókönyvre. Ideális költségvetésre. Jó csapatra. S, mindenekelőtt — olyan légkörre, mely szárnyakat ad az ifjú művésznek és megmozgatja fantáziáját.

A második film megítélésekor valóban gyakran előkerülnek a skatulyák. A mérce: az első mű. Ezt a gyakorlatot mindenképpen kárhoztatnunk kell — méghozzá a rendezők fejlődése érdekében. Nemrégiben Szabó István panaszkodott erről a mechanikus csűrés-csavarásról. Joggal. A baj nem az, hogy az alkotásokat szembeállítják egymással, hanem az, hogy az első filmben követett — és sikerrel befutott — utat abszolutizálják. Mintha Szabó Istvánnak nem lenne joga ahhoz, hogy egyszer elszakadjon a költői partvidékektől. Mintha Kósának csupán balladisztikus tömörséggel lehetne építkeznie filmjeiben. Mintha Gaál csak a *Sodrásban* tökélyre emelt „receptjeit” követhetné. Mintha minden további Huszárik-film — csak látnánk már! — kizárólag a *Szindbádot* variálhatná.

Az egyetemes filmtörténetben elég sok esetet tudunk, amikor a rendező fütyül az „elvárásokra” és tiszta lapra írta második alkotását. Esetleg tovább kísérletezett a harmadikban. Ezt a jogot ne vitassuk el filmművészeinktől! És ne adjunk hangot csalódottságunknak, ha a fiatal rendező másfelé indul el, mint ahol egyszer célba ért. Hozzáteszem: mindezen norma, csak lehetőség. Nem törvény, csupán jog. Elképzelhető az is, hogy András Ferencnek —, hogy újra a *Veri az ördög a feleségét* szerzőjére hivatkozzam — ez a könnyed, groteszkbe hajló stílus felel meg legjobban, s ezen a nyelven tudja a legtöbbet kifejezni saját világából. Mellesleg: a filmféleség „hiánycikk” nálunk, nem is lenne baj, ha a magyar közéletet a *Veri az ördög...-hoz* hasonló művek térképeznék fel. És mindennek ellenére: döntse el András Ferenc további

kísérletei irányát. Adjon neki önbizalmat és ne félelmet a siker, melyre kétségkívül rászolgált!

Mi ragad meg leginkább András ünnepi helyzetjelentésében? A józan tárgyilagosság, a természetesség varázsa, a megrendezetlenség látszatát keltő hangvétel. A *Veri az ördög a feleségét* képsorain minden létszerű: a táj, a „szertartások”, s kivált az emberek. Mesteri telitalálat, hogy a cselekmény augusztus 20-án, az ünnepek ünnepén játszódik. Kinek-kinek mást jelent ez a nap, világképétől függően, de olyanok is akadnak, akik békésen egyesítik a múlt és a jelen, a régi és a mai világ elveit a számvetés során. Már-már, ha szembenéznek bizonyos dolgokkal és megnyilatkoznak eszmékről, felfogásról, ideálokról. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az ember kigyóbórként veti le magáról a sok sallangot, amit évtizedek terheként cipel magával. Pedig ősrégi marxista igazság, hogy a tudat változásai elmaradnak a világ átalakulása mögött. András Ferenc hősei frazeológiájukban szoros szálakkal kötődnek a mához, de cselekvéseik és gondolataik sokszor ódon rugókra járnak. A nagypapa realitáns igyekszik látszani, valójában naiv és mindent összekever. A családfő kiváló vasutas és kiváló maszkeoló. Az anya kemény gyepiókkal fogja össze a családot, de majomszeretete néha többet árt, mint használ a gyerekek sorsegyengetése nagy ügyének. A titkárnőként nagy gyakorlatra szert tett egykori falusi széplány mindent „elrendez”, csak arra nem vigyáz, hogy saját önző szándékait lepelleze.

Milyen a rendező viszonya a hősökhöz? Nem idealizálja és nem dorongolja le őket. Példaképnek bajos lenne elképzelni a szerzésbe és a robotba belerokkant embereket (bár akad rokonszenves vonásuk is: ilyen a munkabírás, az összetartás stb.), de az sem lenne szerencsés, ha András megsuhogtatná fejük fölött a gyilkos gúny pallosát. Esendő figurákat látunk a vásznon, akik szánalmat —, vagy még inkább: segítséget érdemelnek, mint megsemmisítő tördőfést. A *Veri az ördög a feleségét* rendezője „ejnye, ejnye” fejcsóválásokkal szemléli Kajtárek ünnepnapját. Közben mintha ilyeneket mondana: Hagyjuk abba ezt az észveszejtő rohannást! Élünk néha-néha a csöndes pillanatoknak! Ne menjünk el vakon az ünnep görögtüze vagy látványos külsőségei kedvéért az élet tartalmas pillanatai mellett!

Ezek szerint nem tudunk igazán ünnepelni? Mi, akik ugyancsak akkurátusan kidolgoztuk az efféle összejövetelek baráti-félhivatalos-kincstári rituáléját egyaránt? Ahol augusztus huszadikának eny-

nyiféle jelentése van? Kétségkívül erről van szó: a látszat ezúttal nem csal. Vígjátéki mondanivalónak sem kevés ez, pedig a *Veri az ördög a feleségét* voltaképpen nem is komédia.

Több annál. Része a *Magyarország felfedezése* összefoglaló címen emlegethető (elképzelt) sorozatnak, melynek korábban a *Jutalomutazás*, vagy újabban a *Pókfoci* és a *Küldetés* alkotja egyik pillérét. Ezekben az alkotásokban nem egyszerűen sztorit látunk, hanem az életet magát. És olyan problémákat, melyek világképünkkel, közérzetünkkel kapcsolatosak.

Mit fedez fel András Ferenc, az elsőfilmes művész? Csak néhány tételt említek meg. Például azt, hogy a foglalkozások, státuszok, beosztások, rangok körül kialakult legendákat szét kell foszlatni. A pártfunkcionárius nem feltétlenül vezércikk stílusában fogalmaz és az sem törvényszerű, hogy „lent”, távol a munkahelytől, feltétlenül kirúg a hámból. A film érinti a generációk közötti távolság kérdését is — hangsúlyozva az eltérő igényeket. A gyerekeket már nem elégíti ki a kuporgatás öncélú programja. Füttyülnek a pénzre: rájöttek arra, hogy a boldogság nem és nem elsősorban az anyagiak függvénye. Látunk a történetben újmodi szokásokat, furcsa divatokat is. Ilyen a kriptaőrület: sok helyen a sirkő nagysága határozza meg egy ember társadalmi rangját. Szomorú és ugyanakkor nevetséges helyzet. . .

András már kisfilmjeiben is kitűnően bánt a kifejező eszközökkel. A *Veri az ördög... képsorain két erőnye különösképpen csillog. A legellentetesebb hangulatokat is képes szintetizálni. Remek karaktereket állít elénk —, s belső mozgásukat, fejlődésüket, felfogásukat mindig szituációkban bontja ki.*

Rétest nyújtanak az asszonyok. Maguk vannak. Felszabadultak. Elégge szabadjára engedik indulataikat és szájukat. Kicsit malackodnak is. A „kikapcsolódás” ábrázolása nem egyszerűen komikus elem, hanem a viselkedés egyfajta próbája. Különben nem is olyan vidám ez a jelenet. Van némi taszító mellékíze is. Mint ahogy a részeges „vendégmunkás” felbukkanásai, az ebéd nyugtalanító csendje, vagy harsány hangossága, a messziről érkezett vendég „főzésének” kísérletei sem egyszólamúak. Keveredik bennük a pillanat derűje és a kapcsolatok árnyéka: jó és rossz, értékes és talmi, haladó és maradi ölelkezik ugyanazon beállításban.

Ez is a valóságosság hite, melyet természetesen szigorú elvek szerint kellett megtervezni. Maga a rendező így beszél erről a folyamatról: „Sok natúr felvételt építettem a filmbe, egy Szent István-napi falusi körmenetről, az alkotmányünnepi parádéről. Nem engedhettem meg magamnak, hogy a dokumentumhiteles képek mellett ne legyen teljesen valóságos az, ahogyan például kész lesz egy leves, ahogyan sül a hús, ahogyan a férfiak pincézése történik. Mindezt nem a naturalista megmutatás céljából persze, hanem a nagyon komolyan vett szertartásainkban, vi-

selkedésformáinkban rejlő groteszk komikum felcsillantásáért. Egy embert az is jellemez, hogy honnan veszi elő a pénzt. A főnök pénztárcáját vagy két tucat közül választottam ki. Az ebédjelenetet másodperc fontossággal megkoreografáltam.”

Tetszik a film — és tetszik a rendezői feltárulkozás. A *Veri az ördög a feleségét* alkotója — az elsőfilmes — nem engedheti meg magának, hogy a valóságosság ellen vétsen. Rokonszenves program, tartalmas credo. Azt hiszem, hosszú távú célkitűzésnek is megfelel.

És nemcsak a pályán indulók, nemcsak a beérkezettek, nemcsak a fiatalok számára lehet követendő út. Általában érvényes a filmművészet élő-eleven gyakorlatában. A magyar filmnek sem lehet más célja, mint a valóság kritikus „újjászervezése”, jelenségeinek kitapogatása a vásznon.

Veress József

A munkásábrázolás néhány kérdéséről

SZABÓ LAJOS:
MOTOR KINEK PÖRÖGSZ?
ASPERJÁN GYÖRGY:
VETKÖZZÜNK MEZTELENRE!

Elenyészően ritkán vehetünk kézbe mostanában még munkástémájú elbeszélést is, s még ritkábban a munkáséletet bemutató regényt. Az idej, szokatlanul gazdag ünnepi könyvhéten a várakozásban élő olvasónak jutott ebből is, abból is. *Szabó Lajos* — kinek személyében új szerzőt avatott a *Magvető Kiadó* — *Motor, kinek pörögsz?* címmel adta közre felerészben gyári környezetben játszódó elbeszéléseit, *Asperján György* második regényével jelentkezett: *Vetközzünk meztelenre!* címmel.

Az alapvető műfaji különbség miatt nehéz elkerülni, hogy a két kötet együttes tárgyalása ne tűnjön erőszakoltnak; tárgyuk azonossága és az epikus ábrázolás általános törvényei talán mégis lehetőséget adnak erre.

A legalkalmasabb fogódzót az a valóságanyag nyújtja, amely mindkét szerzőnél azonos. Gyakran mondjuk —, hol nyíltan, hol burkoltan —, hogy a munkásélet ábrázolására részben azért nem vállalkoznak írónk, mert nincs mire támaszkodniuk: nincsenek birtokában annak az élmény- és ismeretanyagoknak, amit a feladat megkövetel. Szabó Lajosra és Asperján Györgyre mindez nem vonatkozhat. A helyszínek, a tárgyi környezet, a figurák, a szóhasználat és sok egyéb realitán hitelesítő elem mind-mind a megbízható otthonosság érzetét keltik az olvasóban. Autentikus szerzőkről van tehát szó. Ebből fakad az a természetesség is, hogy náluk a munkásember elsősor-

ban dolgozó ember. Választott hőseik minden megnyilvánulása a munkához kötődik, sőt a munkában tárnak fel legmélyebben. Az ábrázolás ideje sem csupán és kizárólag a nyolc óra utáni életmegnyilvánulásokra, az életmód napi munkától elszakított bemutatására terjed tehát ki, hanem valóban a teljes emberre.

Szabó Lajos *Nem azért a húsz fillérért* című novellája, amely egy hosszúra nyúlt túlóra története, minden pátosztól és felesleges idealizálástól mentesen mutatja be, hogy a munka önmagában véve is — függetlenül az anyagi ellenszolgáltatástól — milyen emberi tartalékok mozgósítására képes. Asperján Györgynél, aki nem kevésbé otthonosan és hitelesítő elemekkel ábrázolja a munkát, már bonyolultabb a képlet. Erre a regény, mint extenzívebb forma ad lehetőséget. Nála már felmerül a munka társadalmi minőségének kérdése is. Regénye időkeretében mód nyílik a munka általános feltételeinek és körülményeinek történeti jellegű, a szocializmus körülményei között bekövetkezett változásaira is rámutatni. A regény központi hősei (a két fivér) közül az idősebb a „széncsata” idején bányászként dolgozott. Asperján itt megdöbbenő képet fest a munka elembertelenítő jellegéről. (Argyelán Győző, a fiatalabb, újságíró fivér szemlélete szerint bátyja és társai azokban az időkben tulajdonképpen „balekok” voltak, akiket mindenre rá lehetett szedni.) Tagadhatatlan az akkori idők erőfeszítéseinek olykor szinte az emberi teljesítőképességet meghaladó teljesítményei, Asperján azonban itt egyoldalúságba csúszik. Ugyanis —, s ez tudott dolog — nem kis mértékben ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhető az ország talpraállása, az élet beindulása. Moldova György például —, aki igazán nem vádolható idealizáló szemlélettel — *Tisztelet Komlónak!* című szociográfiájában ugyanezt az időszakot sokkal árnyaltabban mutatta be. Képes volt a kor hősiességét, történeti jelentőségét is — minden negatívumával együtt — bemutatni. És ha erre a szociográfia (amelyet divat ma az irodalom elővédjének tekinteni) képes, akkor a regénytől is elvárható ugyanez a teljesítmény. Igaz ugyan, hogy Asperján György mai megváltozott szemléletünk visszavetítésével mond ítéletet azokról az évekről: a mában pedig ugyanez a bányász, aki ereje végső megfeszítésével dolgozott annak idején, hátat fordított a bányának, és a teljesítményen túl ugyanolyan fontosságú lett számára az is, amit a munkájával megszerezhet: a jobb életfeltételek. A hatvanas, de különösen a hetvenes évek megváltozott társadalmi élete ez, amelyben a munka társadalmi minősége és vele együtt a dolgozó ember életminősége is történelmi jelentőségű fordulatot ért meg. Más minőségű ellentmondások jelentkeztek, de egyben közelebb jutottunk a teljesebb emberi élethez is. Argyelán Győző, az újságíró ezekbe az új ellentmondásokba bonyolódik bele.

Itt kell részletesebben szólnunk az *élet minőségének* kérdéséről. Szabó Lajos munkástémájú novelláinak nincs egyetlen főhőse sem; írásaiban mindig egy-egy közösséget ismerünk meg. Írásainak magától értetődő, természetes közege a közösség. Nem arról szólnak, hogyan jön létre egy sokoldalú emberi társulás, mégis ott érezzük a novellák mögött azt az egyszerű alapigazságot, hogy az együtt végzett tevékenység szüli a közösséget, s nem holmi idealista elvárások. Amennyiben Szabó Lajos azt a hitünket erősíti, hogy van lehetőségünk otthon lenni a világban, s nem a magány és a szélsőséges individualizálódás a mi valódi életközegünk, annyiban tartalmasak és figyelemre méltóak novellái. A közösségben elfoglalt helyek, illetve szerepek azonban túlságosan statikusak, változatlanok, mozgást is alig mutatnak. Ennyiben tehát egysíkúak írásai. Közismert ugyanis —, vagy legalábbis sejthető —, hogy társadalmunk szerkezetében, s így a munkásosztály struktúrájában is olyan összetett folyamatok zajlódtak és zajlónak le, amelyek az ilyesfajta statikus ábrázolást — még egy novellában is — idilli jellegűvé, részlegesen érvényűvé, szinte időn kívülé teszik. Szabó hőseinek tehát nincs kellő személyes mozgásterük, többé-kevésbé alárendeltjei a közösségnek. Így írásaiban nagyjából normatív, hagyományos, de legjobb tudomásunk szerint már felbomlóban levő munkásközösségeket ismerhettünk meg. Ugyanakkor amikor azok tárgyi hitelenségéhez semmi kétség nem fér!

Asperján György másfelől közelít. Számára az egyes emberen van a hangsúly. Már első regényében a *Vészkiáratbejárat*-ban is a „lenni valakivé” eszméje vezérelte főhősét. Asperján tágabb közösségben, az egész társadalomban gondolkodik. Ha lejárattott is a kifejezés, de azt kell mondanunk, hogy a szerzőt a személyiség önmegvalósításának társadalmi lehetőségei érdeklik. Nem a divatos módon, tehát értelmiségi közegben kutatja ennek lehetőségét, hanem munkáskörnyezetben, Asperján kísérletének jelentősége éppen ebben van: a legmaibb kérdés vizsgálata és összekapcsolása a társadalom alapvető erejével; a munkásosztállyal.

Cselák Gyula mozgását (*Vészkiáratbejárat*) még a kitörés határozta meg. Szakitani saját társadalmi helyzetével, felülemelkedni a beleszületettség determinációján! A *Vetközünk meztelenre!* már ennél is többet akar: a társadalmi mobilitás legteljesebb nyitottságát, a társadalmi struktúra dinamikájának több irányú mozgáslehetőségét felvázolni. Sajátos módon, ahogy a *Vészkiáratbejárat* is kapcsolódott a polgári regény haladó, de illúziórikus, ezért csalódásba fulladó kérdésfelvetéséhez (Cselák Gyula — Julien Sorel), ugyanúgy Argyelánból is van valami a Wilhelm Meiste-i, Zöld Henrik-i problematikából; anélkül, hogy az esztétikai színvonal tekintetében közös nevezőre akarnánk hozni az érintett műveket). Goethe és Gottfried Keller hőseit azon-

ban már megcsapta a polgári dezillúzió előszele. Amikor tehát eltérő társadalmi viszonyok között hasonló életmenetek bemutatására vállalkozik egy író, igen világosan meg kell vonnia a különbségeket. Asperján György nem képes erre. Nyilvánvalóan elméleti tisztázatlanságok akadályozzák ebben. Arról van ugyanis szó, hogy Wilhelm Meister és Zöld Henrik individuális törekvései teljességgel a polgári (és minden) osztálytársadalom struktúrakonzerváló erői ellen hatottak, s mint ilyenek, eleve kudarcra ítéltettek. Azok a nembéli törekvések ugyanis, amelyek életmenetükben megfogalmazódtak, a társadalom minőségi átalakulása esetén nyerhetek volna beteljesedést. Argyelán mozgásterében azonban egy olyan társadalom, amelyben az egyenlőtlenségek leépülése a személyiség fejlődésének irányába esik.

Asperján tehát beletalál a legaktuálisabb kérdéskomplexumba, de annak radikális megfogalmazására már nem képes. Ezért válik regénye az ijesztő társadalmi jóslatok és a kibékíthetetlennek látszó társadalmi ellentétek színterévé. Elég, ha csak a munkásosztály és az értelmiség viszonyát vesszük szemügyre. Többször visszatérő kérdése a regény különböző helyzeteinek, hogy kinek milyen köze lehet a munkásosztályhoz. Az értelmiségről minden egyes alkalommal kiderül, hogy semmilyen sem. Általában is: a munkásosztályhoz mindenkinek csak negatív módon van köze a regényben. Ezt a szemléleti alapállást —, ha nem ment volna ki a publicisztikai-kritikai gyakorlatból — akár szektásnak is lehetne nevezni. Nem éppen pontos terminussal, de nevezzük inkább túlzóan radikálisnak.

Az eddigiek kikényszerítik, hogy az elbeszélő, *írói nézőpontról*, alapállásról is szövjünk. Szabó Lajos esetében igen rokonszenves a távolságtartás, az ábrázolt világ önálló életének. „írói beavatkozás” nélkül való bemutatása. Az írói távolságtartás legfőbb megnyilvánulása nála a „párbeszédeltetés”. Dialógusait azonban az élőbeszéd gyakran esetleges, leírva sokszor zavaró, néha szinte értelmetlen fordulatainak alkalmazása jellemzi. Prózaeszménye is dialógusfelfogásához áll közel. Az élet banális menetében olykor-olykor felszikkázó megvilágosító pillanatot, majd az azt követő újbóli elhamvadás áll ábrázolása, írói világa középpontjában. Nem veszi azonban figyelembe azt a közhelyeszerű, mégis megkerülhetetlen igazságot, hogy a banalitást nem lehet banális eszközökkel ábrázolni. Ezért támad minden novellájánál az az érzésünk, hogy ezt már olvastuk, csak jobban megoldva, gazdagabban feltöltve, általánosabb érvényűvel.

Asperján Györgynél azonban, sajnálatunkra, a távolságtartás hiányát kell megállapítanunk. Első regényében világosan különvált egymástól szerző és hőse — az első személyű előadás ellenére is. A *Vetközünk meztelenre!* esetében viszont ez az elbeszélő technika lényegében kudarcot vallott. Ezt látszik igazolni az a

két levél is, amit a szerző befejezésül csatolt a főhős önvallomásához. Nyilván Asperján is érezhette a hőse és önmaga nézetei azonosíthatóságának lehetőségét és veszélyét. Ezért csatolhatta befejezőként a két levelet a regény végére. A sajátos azonban az, hogy még így sem sikerül megteremtteni a hőse és önmaga között a szemléletbeli távolságot. Így csupán a regény formai egységét törli meg a két levél, s teszi ezáltal külső formájában is elhibázottá. Holott az *ich-erzählung* elbeszélő formán belül mód van arra, hogy szerző és hőse különválják. (Példa erre Asperján első regénye is.) A szerzői invenció, a kiérlelés, vagy a végiggondoltság itt azonban hiányzott. Pedig gondolati alapvetése — a társadalmi mobilitás egészségesége fajsúlyos volt.

A két kötet tanulságai meglehetősen világosak. Adott mikrovilágok megbízható és belső ismerete önmagában aligha elegendő érvényes művek alkotására. Elengedhetetlen a legkorszerűbb társadalomelméleti és esztétikai-műfaji ismeretek alkalmazása is. Így születhet érvényes írói kérdésfelvetés és művészi válasz.

(Magvető, 1977. Szépirodalmi, 1977.)

Pál József

Baráth Lajos:

Miért hullámszik a tenger

Negyvenkét esztendőssé mindössze — prózairónál ez még ifjúkor — és a tizedik kötetével jelentkezett az ünnepi könyvhéten Baráth Lajos, SZOT-díjas író. 1962. óta, amikor az *Ember fehér bottal* című kötete megjelent, szinte esztendőnként jelentkezik egy-egy újabb kötetével (*Diszhal* és a *Házak tábla nélkül* 1963-ban, a *Lopakodó prédikátorok* 1966-ban, a *Tűz és korom* 1967-ben, a *Külső körön* 1970-ben, a *Sortűz* 1971-ben, *A félelem földje* 1975-ben, az *Örökség* 1976-ban és most a *Miért hullámszik a tenger*).

Ez a meglepő termékenység különösen azért értékes számunkra, mert a szerző elkötelezettje a munkásélet ábrázolásának, érzi, hogy az élő irodalom adása marad annak az osztálynak, melytől a legtöbbet kapják az írók; az anyagi lét minden kelékét, az eszmei ösztönzést, mégis oly kevés írónk kutatja mosolyaik és keserű ráncaik okát. Mai irodalmunkban elsza- porodtak a „fehér köpenyes, szemüveges” hősök, divat lett a céltalanul csellengő, mai valóságunkban csak kallódó figurák ábrázolása, és a kritika egyre türelmetlenebbül sürgeti, hogy a mai magyar valóság egyre izgalmasabb, gazdagabb középpontjába a kallódó hősök helyébe cselekvő embereket állítson az irodalom.

Baráth Lajos minden eddigi írásában jól kitapintható az élettapasztalat, amelyet a fizikai munka közelségében szerzett — parasztok, bányászok között eltöltött gyermekkor után maga is kőbányá-

ban kezdett dolgozni tizennégy esztendőskorában, majd volt téglahordó, hajógyári munkás, ács, később újságíróként is első-sorban a kétkezi munkások sorsa érdekelte. Véréi tehát a munkások, akik között élve kialakíthatta ars poeticáját: egyetlen biztos segítsége az írónak szeretni azokat az embereket akikről ír, velük érezni, ők legyenek az írások kovászai, élesztői. „Legszívesebben az Avas alján, a Szinva partján sétálok, vagy a Hernád-völgy apró falvait járom... szülőföldem ez a vidék” — vallotta egy korábbi munkájában, amihez hozzátehetjük, hogy ugyanilyen szeretettel beszél a Vértes völgyeiről, a Gerecse erdeiben meghúzódó bányák népéről, a tatabányai szénmedence dolgozóiról, a majd tíz éve az írónak új hazát adó Komárom megyei tájról is.

A *Miért hullámszik a tenger* című kötet tizenkét elbeszélést tartalmaz és a címadó irást, amely mintegy száz oldalon a gyermekkori emlékek mozaikkocskáiból összeállított vallomás. Emlékezetes emberi sorsok bontakoznak ki az olvasó előtt: Czibuk Vargha Dénes megcsalátása a bányaurak részéről, aki hiába akarja paraszti lurfanggal feljebb és feljebb csavarni kis földje árát, végül örülhet, hogy alja munkára felveszik a bányához (*Menynyit ér a föld*); a Csibrán testvérek engesztelhetetlen gyűlölsége emlékezetünkbe idézi Móricz Zsigmond remekét „A birkaitató válú”-t, és megdöbbenünk, hogy a magántulajdon féltése még ma is ennyire eleven, olthatatlan gyűlölségnek lehet a forrása (*Testvérek*); a szeretetthonba igyekvő „hivatásos forradalmár”, aki büszkén emlegeti főorvos és tanár fiát még akkor is, amikor pedig éreznie kellene, hogy ha gyermekei igazán méltóak lennének apjuk harcok életéhez, akkor nem adnák őt az állam „terhének”; a boldogságot csendes makacssággal kivívó és megtaláló Kő Jolán (*Bűnösök*).

„Az ember könnyebben viseli el a fájdalmat, mint a szégyent” — vallja egyik hőse, akinek munkását két pofon szeplősíti be. (Előbb részeges apját, majd egyik mértéktelenül kötekedő munkatársát üti pofon), de érezzük, hogy büntetése ellenére az igazság az ő oldalán áll.

Remekül tud az író jellemezni, olykor csak néhány, látszólag odavetett vonással. A *megöregedés* órájában például Vadilláné, amikor megtudja, hogy férje úgy vétkezett ellene, hogy nemibetegséget kapott, nem csinált botrányt, de férje iszonyatos kinnal látja meg: „Egy idős, színtelen szemű asszony gubbasztott a padon, kopott, egykor dióbarna és fehér csikos félkabátban, s bár áldásként szóródott a napugár a térre, vacogóan húzta össze fonnyadt mellén a kendőt”.

A *Miért hullámszik a tenger* című elbeszélésfüzérben megelevenedik a gyermekkor, mert „az idő is egyfajta tenger, sok mindent kimos belőlünk”, tehát az író kötelessége minél többet megörökíteni az élményekben leggazdagabb korból. A *B. Kiss Imre sorsa*, *A csúnya kankula* önmegsemmisítő jósága, *Andorkó Julis* gyermektelen önfeláldozása, amellyel tizenegy testvérét neveli fel. Kacsubej Ignác házassága olyan történetek, amelyek sokáig élnek az olvasó emlékezetünkben.

Nem a kritikus minden áron való hibakeresésének kielégítésére említjük meg, hogy az olyan kifejezések gyakori használata, amelyek a régi bányászéletből maradtak ránk (galik, cserpált, sztoczni, kuplis, gráner, culáger, stenderék stb.) az olvasók nagy többsége számára érthetetlenek, ezért nem ártott volna egy kis szömagyarázó szótárt közölni a kötet végén.

Úgy érezzük: *Baráth Lajos* újabb kötete nyeresége irodalmunknak, segít a valóság jobb megismerésében, és ezért ajánljuk az olvasók figyelmébe. (*Magvető*, 1977.)
Csukly László

Cigányélet — cigánysors?

Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*
Tamás Ervin—Révész Tamás:
Búcsú a cigányteleptől

Egy társadalom fejlettsége lemérhető a problémaérzékenységén is. Azon, hogy mit tart megoldandó gondnak, s nem kevésbé azon; *hogyan* kívánja azokat megoldani. Naivság és történetietlen ugvanis azt gondolni, hogy egy-egy jelenséget, társadalmi bajt mindenkor azonosan ítél meg az ember. Addig, amíg a parasztság és a munkásság nagy tömegei éltek emberhez méltatlan körülmények között nyilvánvalóan ez volt a legnagyobb gondja a gyakorló politikusnak, a társadalomtudományoknak, a publicisztikának, de irodalmunknak is. Csak utalásszerűen említünk néhány nevet (pl. Táncsics Mihály, Frankel Leó, a XX. század — a Galileikör filozófusai, értelmiségei, Ady Endre, Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula, Nagy Lajos stb.) Amíg ugyanis *alapvető* társadalmi osztályok nyomorognak, nem kapják meg az elemi jogukat sem, *addig* ezek *nemzeti sorskérdések* is. Ilyen értelemben ír róluk mindig például Ady, József Attila, Illyés.

Miért ez a bevezető, amikor a feladatunk két, a cigánysággal foglalkozó könyv recenzálása? Mert választ keresünk arra, hogy miért csak *most* lett mindennapi téma „a cigánykérdés”? A válasz a fentebbiekből következik: eddig más és súlyosabb gondjaink voltak. (Az „eddig”-en természetesen magát a történelmet, és nem egy-két évtizedet értünk!) A társadalom ugyanis valamiképp hasonlít a szervezethez, mindig a legsúlyosabb baja „fáj”. Ha az embernek a feje vérzik, nem bibelődik a szálfka kipiszkálásával.

A hasonlatot kérik nem félreérteni! Nem a cigányság gondjait kívánjuk ezzel bagatellizálni. Sőt! Egyszerűen arról van szó, hogy miután óriási előrehaladást tettünk az *alapvető* társadalmi gondjaink megoldásában, ma már jut erő, figyelem, pénz egy viszonylag szűk, de messze nem elhanyagolható *réteg* gondjainak megoldására is. Ezzel egyszerre jelezni kívánjuk, hogy a cigányság gondját egyáltalán nem, illetve csak bizonyos megszorításokkal tekintjük „faji kérdésnek”. Mindaddig, amíg Magyarországon kb. kétfélmillió ember foglalkozik anyagmozgatással (s ez a szám legfeljebb a felére csökken az ezredfordulóra), amíg több százezer ember eszi az ingázók kemény munkával keresett kenyerét; amíg a lakáskérdést nem oldjuk meg megnyugtatóan; amíg a nagyvárosok agglomerációja olyan, amilyen, addig (lásd: *László—Bencsik: Történelem alulnézetben*; *Berkovits György: Világváros határában* stb.) a cigánykérdést olyan *részkérdésnek* kell tekintenünk, amely csak az *egésszel* együtt oldható meg. Mindezek előrebocsátása után finomítani is kell persze a problémafelvetést, a megfogalmazást: a cigánykérdésnek vannak

sajátos, specifikus, vonásai is. Ezeket egyaránt motiválják: a szociális helyzet, az ebből fakadó minden gond: az elesettség, a nyomor, a műveltség hiánya és az igénytelenség. bizonyos (az előbbiekből következő!) nehézségek a társadalomba való beilleszkedésnél; egyfajta idegenség, az integrálódás alacsony, még nem kielégítő foka, amit durván fogalmazva „faji kérdésként” szoktunk emlegetni. (Hogy ez mennyire nem pontos, azt analógiákkal próbáljuk érzékeltetni.) Történezszer szerint a cigányság jelenléte Európában kb. 2000 (nálunk is több száz) éves, mégsem integrálódtak, asszimilálódtak sehol! Ha meggondoljuk, hogy nálunk, pl. a kunok, a különböző nemzetiségiek, a zsidók stb., ha nem is zökkenők nélkül, de 1–5 nemzedéken belül integrálódtak, akkor a cigányság helyzetét valóban specifikusnak kell tekintenünk. Az is. De hibás koncepciónak kell tekintenünk mindent, ami csak faji és főleg faji kérdést próbál ebből faragni. Éppen a történelem szomorú példái figyelmeztetnek arra, hogy ez az út járhatatlan, mert tragédiához vezet! Magyar az, aki magyarul beszél és magyarnak vallja magát — mondja Illyés. Ennél jobb definíciónk nincs, de nem is szükséges. Pl.: Zrinyi, Petőfi, Schöpflin Aladár, vagy Kassák Lajos magyarságát sose vitatjuk, de még például Rácz Aladár, Lakatos Sándor, stb. se jutna eszünkbe. A cigányság kb. háromnegyed része csak magyarul tud, noha cigánynak mondja magát; tehát nem mind! Éppen ez az egyik nagy gond tudniillik, hogy az a réteg, amely *kiemelkedik*, meg is *tagadja* a cigányokkal a közösséget. . . , de erről majd később. A 350 000 cigány itt él, velünk egy közösségben, tehát több közük van hozzánk, mint például a spanyolországi, vagy az ukrainai cigányokhoz. Miért kell ezt így is tisztázni? Mert *mindkét fél részéről* sok még a zavart keltő *előítélet!* Alkotmányunk szerint ugyanis *mindenkinek* elidegeníthetetlen joga az anyanyelve gyakorlása, a nemzetiségi kultúrájának a művelése. Nem kis büszkeséggel elmondhatjuk, hogy sok európai ország tanulhatna tőlünk toleranciát, nagyvonalúságot, de akár módszert is. Ma már senki se kerülhet hátrányba, mert szlovák, német, román, vagy szlovák anyanyelvű! Sőt! kívánatos lenne — szorgalmazzuk is —, hogy őrizték, ápolják hagyományukat, hiszen az egész nemzet lesz gazdagabb, színesebb velük, általuk. Áll ez természetesen a cigányságra is, amennyiben értékes tradícióikra (pl. folklórukra, emberi értékeikre) gondolunk. Mégsem tekinthetjük nemzetiségnek, mert, ami a szlovákoknál összetartó, integráló elem — a nyelv —, az magukat a cigányokat is megosztja, hisz: 1. a nagyobb részük *nem* érti, *nem* beszél; 2. a beszélt cigány nyelv sem egységes, mert több nyelvjárásra tagolódik; az úgynevezelt „oláh” cigányok nem éppen a románhoz hasonlítható nyelven beszélnek. A „cigánykérdés” kulcsa tehát *nem* a nyelv. Sokkal inkább a schilleri epigramma (né-

mi egyszerűsítéssel): „adj kenyeret, s ruhát az éhezőnek, s az emberméltóság majd megterem magától”. Ám itt álljunk meg! „Magától?” Nem, úgy nem. Vagy csak igen-igen lassan. S, itt kell nyomtatékosan felhívni a figyelmet a másik veszőlyre (ezt teszi Csalog Zsolt és Tamás Ervin is): a cigánykérdést nem szabad „romantikusnak” látni, láttatni, sem túlszínezni, sem elbogatellizálni.” Romantikusnak és túlzónak kell tartanunk (egyelőre?) például azt a kívánságot, hogy cigány nyelven folyóiratot indítsunk. Mert kiknek, amikor éppen a cigányul értők nagy tömege *analfabéta!* De vannak más túlzó, szélsőséges, sőt türelmetlen követelések is, amelyek (itt sem részletezünk, mert *nem* élezni akarjuk a vitát) csak ártanak a cigányságnak.

A két könyv — két különböző megoldás, de azonos *szemlélet* és törekvés. Mindkettő az értő és intelligens olvasóhoz — a társadalomhoz — fordul, azzal a nem titkolt szándékkal (sőt, nyomtatékos felhívással, figyelmeztetéssel), hogy a cigányság kérdése ma már *össztársadalmi gond*. A társadalom további fejlődése ugyanis *elképzelhetetlen* anélkül, hogy *minden rétege, csoportja* emelkedjék! Magyarán: ez a kérdés ma már nem csupán néhány „széplelkű” író, szociológus, szociográfus, vagy éppen ciganológus gondja, de mindannyiunké! Ennek a kijelentésnek pedig két éle is van. Az egyik éppen felénk „vág”, nem cigányok felé: mindenféle előítélet és türelmetlenség csak megnehezíti a cigányok felemelkedését. Csalog Zsolt a kilenc portréban, írói eszközökkel az emberi oldalt, a „másik oldalt” mutatja be. Sután fogalmazva azt a közhelyt, hogy „a cigány is ember”. S, milyen izgalmas, színes, nagyszerű ember! Is — teszi hozzá gyorsan a közvélemény, amely a rossz cigányvicceken nevelkedett, s a kétségtelenül *meglevő* negatívumok alapján *általánosít*; mondván, hogy a „cigány, az cigány”, „kutyából nem lesz szalonna” stb. Csalog Zsolt azonban nem retusált képet ad! Bemutatja a bűnözőt is, illetve azt az utat, ahogyan egy ember a szociális körülményei, a tudati elmaradottsága, s nem kevésbé a peremreszoruultsága, a kivetettsége és kiszolgáltatottsága *miatt* bűnözővé is *válhat*. Ilyen körülmények és adottságok mellett ugyanis igen nagy esélye van a magyarnak, franciának vagy örménynek is, hogy *deviáns*sá válják; ne ismerje meg és el a társadalom normáit, törvényeit; megszegje, szembeforduljon azokkal. S, itt már érvényes Schiller tanácsa: kenyeret, ruhát, lakást, műveltséget kell adni ennek a rétegnek, illetve „oda kell hatni”, rá kell nevelni, hogy meg tudja *teremtteni*, szerezni magának azokat. A cigányságról szólva mindkét szerzőnél kulcsszavak ezek: a *munka* és az *iskola*. A munka mindennek az alapja, mert ez teremti meg a javakat, egyszersmind ez teszi emberré, szociális, társadalmi lényvé az embert. Ám, amilyen könnyű ezt kimondani, leírni, olyan nehéz megvalósítani. A köz-

vélemény szerint a „cigány lusta”. Holott itt egészen *másról* van szó. Azok a fogalmak, hogy: lustaság-szorgalom; takarékos-szorgalmatlan; igazmondás-hanyagság stb., egy *értékrendet* feltételeznek, egy a közösség által kialakított és elfogadott normarendszert. Évszázadok alatt alakult ez ki, s még ma is *változik*. Miért nem alakult, szilárdult meg a cigányság körében is? Azért, mert — évszázadokon keresztül! — más volt a *léte!* Üldözték, a falu szélére, a társadalmon *kivülre* száműzték őket, egyik napról a másikra éltek. Mondhatnók úgy is, hogy az időn (a történelmi időn) *kivül* is, *alatt* is. Az európai ember gondolkodásában centrális fogalom az idő: a birtokolható (az „enyém”) *jelen* és a megtervezhető, megkomponálható *jövő*. Tudjuk, hogy Európában sem volt ez mindig így. A középkor emberének például „nincs baja” az idővel, hisz a lét (az e földi lét) csak „átmeneti”, esetleges, ezer veszélytől fenyegetett. A mi időfogalmunkat a renaissance és a polgárság „teremtette meg”. Nem akarunk itt kultúrtörténeti, filozófiai fejtegetésekbe bonyolódni, ezért csupán utalunk erre. A renaissance évek óta *érték* az *én*, az *individuum*, a *szubjektum*, az *egyszeri* és *megismételhetetlen élet*. Ezt elpusztítani, vagy benne kárt tenni *bűn* és büntetendő —, s már *nem*, vagy nem csupán vallás-erkölcsi értelmében, mint eladdig a középkorban. A másik ilyen érték, amit a protestantizmusban fogalmaz meg a *polgárság: a szorgalom*. Ha én birtokolhatom a javakat, ha az életnek célja és értelme van, akkor érdemes is azt racionálisan *megszervezni*. (A jobbágnak nem adatott meg ez csak igen szűk határok között!) Nos, a cigányság, amely még a virágzó feudalizmus idején vándorol be Magyarországra, mindebből *ki van zárva*. Nemcsak a társadalmi munkamegosztásból, de a szó szoros értelmében még a *térből* is.

Üldözik, zaklatják, fel is koncolják. pogronok, justizmord tizedeli. Le nem telepedhet, földet nem kaphat, „becsületes” ipart nem űzhet, csak azt, amit „meghagytak” neki (pl. üstfoltózás, teknővájás, vályogvetés, szegkovácsolás stb. — később a zenélés). Így aztán, noha itt éltek évszázadokon keresztül, az állandó vándorlásra, sőt menekülésre kényszerített törzsek nem integrálódtak a társadalomban, mindig mellette és alatta maradtak. A feudális társadalom hol enyhe, hol fokozott rosszindulattal *eltúrte* őket, de semmit se tett értük. Nem véletlen, hogy *érdemben* először a XIX. században, de még inkább a század elején figyel fel rájuk a társadalomtudomány, de maga az állam is. Megoldást azonban nem talál. Mert mit sem ér a kényszerű letelepítés csendőri felügyelettel (Horthyék), ha nem oldja meg a munka és az iskola — a felemelkedés, beilleszkedés, integrálódás — problémáját!

De ez érthető is. Miközben hárommillió magyar hajózik ki Amerikába 150 év alatt, mert *nem talál* itthon munkát, kinek gondja, hogy a cigány nem dolgozik, nem dolgozhat? Tehát a cigánykérdés ma munkaerő kérdése? Igennel is válaszolhatunk. Tamás Ervin találkozott velük a „fekete vonaton”, gyárakban, építkezéseken, munkásszálókán. A legnehezebb, a leghálátlanabb munkákat — a segédmunkát — végzik. Sajnos, még nem mind; mert a statisztika szerint kb. 75—100 000 munkaképes csak alkalmi munkát vállal, vagy azt sem. Különösen problematikus a cigány nők munkába állása. Két oka is van ennek. Az egyik a családmódel: a sok gyerek miatt nem is mehetne. De a *legfőbb* ok —, s ez érvényes a férfiak zömére is — a szakképzetlenség, az alacsony iskolázottság („a cigánygyerekek ötödikben megtörölődnek, s túlkorosan kimaradnak” — olvassuk a riportban). A munka így, ezen a ponton válik *kulcskérdéssé*. Egyrészt a társadalomnak hovatovább égetően *szüksége van* erre a ma még passzív munkaerőtömegre; másrészt a felemelkedésük útja is csak a munka lehet. Erre azonban — a társadalom *sokoldalú* segítségével — *alkalmassá* is kell tenni őket! Ez pedig komplex, igen bonyolult feladat. Mert „ördögi” ez a kör. Nem dolgozik, mert nincs szakmája; nem lehet szakmája, mert nincs meg a nyolc általános; alultáplált, rosszak a lakás-, szociális körülményei; otthon csak negatív példát lát stb., stb.

A munka kiemeli az embert a nyomorból, mint ahogyan Münchhausen báró a saját hajánál fogva kiemelte magát a mocsárból. Azok a cigányközösségek — figyelmeztetnek a szerzők — amelyek valamilyen szakmát, ipart űznek, elkülönültek, ki is emelkedtek társaik közül. Ezeknek az embereknek az önbecsülése is nagy, sértőnek érzik — és joggal! —, ha „lecigányozzák”, s nem a *saját* emberi értékeik alapján ítélik meg őket. Így függ — ismét — össze a munka és a tudat és az öntudat. A rendszeresen dolgozó cigá-

nyok mindenkeppen be akarnak illeszkedni: saját házat, lakást akarnak a faluban, a városban (tehát: ki a pőróból!), a gyerekeiket iskolába járatják. Érdekes, de nem véletlen, hogy ezeknél a családmódel is megváltozik: csak annyi gyereket vállalnak, ahányat fel tudnak nevelni. S éppen ezen a ponton kell visszautalni *László-Bencsik, Berkovits* és mások szociográfiáira. Ez a jelenség, tendencia ugyanis *nem csupán* a cigányokra jellemző, hanem egy nagyszámú *munkásrétegre*, amely segédmunkásként kerül be a faluról a munkásszállásokra, a városok peremén (önerőből!) épülő szoba-konyhás lakásokba. Egy bizonyos szintig ugyanis elég a „lendület”: az első nemzedék feltörekvési, beilleszkedési vágya, de miután — óriási erőfeszítések, a fizikai és az erkölcsi tartalékok kimerülése árán! — elérte, *konzerválja* is ezt a szintet, s önjelétől nem képes továbblépni. Tamás Ervin — igen szép kiállítású! — könyvében olvassuk, hogy cigány szakmunkástanuló még akad (már erre is joggal büszkék...), de a középiskolákban csak elvéve. (Tudunk eseteket, de nem a könyvből.) Fokozottabban áll ez arra a rétegre, amely még ma is a faluszéli egészségtelen, egyhelyiséges, vályog-, gödörbe vajt „házakban” nyomorog. Sokszor több család is, tíz-húsz ember is egy-egy ilyen rosszul bebutorozott, fűthetetlen, nedves „hajlékban”. Az itt felnövekvő (nagyszámú) gyerek fejlődése, jövője *veszélyeztetett*. S minthogy a szülők (analfabéták, betegek, sokszor bűnözők is) maguk között bőségek, magatehetetlenek (a sok gyerek miatt alacsony az egy főre eső jövedelem, s hiába a kölcsön, házat építeni nem tudnak), csak a társadalom segíthet rajtuk. Ámde semmiképpen nem úgy — figyelmeztet mindkét szerző! —, hogy differenciálatlanul, „ingyen” ad nekik a társadalom! Segélyt például, vagy lakást. Segíteni feltétel és ellenszolgáltatás nélkül a *gyerekeken* kell, hogy más életük lehessen. De ez is nagyon nehéz, mert — ezer ok miatt — idejekorán kimaradnak az iskolából. A külön cigányosztályok, iskolák meg a beilleszkedést nehezítik meg. Tamás Ervin melegen ír a csapi kollégiumról, ahol bent lakhatnak a gyerekek, más igényhez szoknak, s ezt az igényt hazaviszik, megkövetelik a szüleiktől is. Ilyen kollégium azonban csak kettő van még. (Igaz, van más járható út is.)

Optimizmus? Pessimizmus? Az előrehaladás kétségtelen: egy társadalmi réteg most lép át a középkorból — kihagyva a polgárosodás, az ipari forradalom fázisát pl! — a legújabb korba. Ez nem megy gyorsan és törés nélkül, s *nem* csak a cigányoknál! (Lásd például a *Puszták népét*, s azok *mai* utódait Sipos Gyula *Pusztaiak* című szociográfiájában!) Hiba lenne mindkét véglet: a lelkendezés is, a borongás is. Egy társadalom fejlődése mérhető a legelesettebb rétegen is (hogy visszautaljunk a bevezetőre), azon a módon és tempón, ahogyan ennek a felemelkedését segíti, sietteti. A cigánykérdés:

társadalmi kérdés. Az *egész* társadalom érdeke tehát a megoldás, s nem „szivesség”. nem csupán széplelkek hobbi-bija! Kenyeret, lakást, munkát, kultúrát, emberi méltóságot — *mindenkinek*, hiszen ehhez *mindenkinek* joga van. Igaz a másik oldala is: azért *mindenkinek* tennie is kell. A cigányoknak is.

Révész Tamás fotói külön cikket érdemelnének. „Együtt élnek” Tamás Ervin riportszövegeivel, mégsem illusztrációk csupán, hanem — egyenként is, összességükben is: sorozatként öntörvényű művészi alkotások. Mentések a cikkben már emlegetett „cigányromantikától”, nem torzítják, de nem is kendőzik el a sokszínű valóságot. Felmutatják azt, egyszerűsrimind állásfoglalásra készítetik a nézőt, olvasót — is. (Kozmosz, 1976. Kossuth 1977.)

Horpácsi Sándor

Megtörtetés

Dokumentum és képek

Hazánkban ezt a szegletét a festőművész találóan nevezte élményekben gazdag világnak. Nógrádról pedig a történetíró állapította meg kutatásai során számtalanszor, hogy az Magyarország múltját és jövőjét hallatlan gazdagsággal őrző vármegye. Erthető tehát, hogy Horváth István múzeumigazgató, amikor feltárta egy kis nógrádi falu ötven napjának történetét, művészi látomásra készített és egyetemes történelmi érvényű igazsággal szolgált.

Nem túlzás ilyen nagy jelentőséget tulajdonítani egy kis nógrádi falu XIX. század eleji mozgalmanak? Fussunk talán végig azon, mi is történt ebben a faluban, Zelenén 1825-ben? Egy maroknyi jobbágy negtagadta a robotot, kiszállt a vármegye, ítélték az úriszék, rendelkezett a Helytartótanács. Akkoriban, a reformkor hajnalán Magyarország számos vidékén zajlottak hasonló mozgalmak — és sorsuk sem volt más: „a megtörtetés” — ahogyan a kiállítás címe mondja. Zelenét 1825 tavaszán katonaság vette körül, nehogy a rebellió (ahogy akkor mondták) áterjedjen a szomszédos falvakba is. De egy emberöltő sem telt azután, hogy a zeleneieket ismét robotra kényszerítették, és Magyarország jobbágyosága áttört a feudalizmus dróttakadályain. Mert társadalmi mozgalmakat, a népek közösségi tapasztalatait nem lehet fegyverekkel elszigetelni, bekeríteni, elnyomni. Zelene mozgalmaiban is közösségi történelmi tapasztalatok sűrűsödtek össze. A felkelt jobbágyok szövetséglevelet írtak, azt a falu lédájában őrizték, és amikor vezetőjüket le akarták fogni, kijelentették, mindnyájan egyként gondolkoznak, közösen döntöttek így, közösen vállalják a következményeket is. A dokumentumok megőrizték erről a mozgalomról egy nagyon érdekes esetet: a faluban több ház kigvulladt, és a felkelő jobbá-

gyok nem engedték, hogy a kárvallottak felépítsék ezeket a házakat.

Homályos eset? Történeti ismereteink alapján távoli vidékekre és régi századokba világít. Hasonló máskor és másutt is előfordult Magyarországon. 1703-ban a Tiszaháton és Sárospatak környékén Esze Tamás toborzóhadnagyai eskették Rákóczi zászlaja alá a jobbágyokat; a falvakból minden fegyvert forgató férfi felkelt, aki pedig vonakodott, annak megrohanták a házat, felgyújtották és lerombolták. A közösség érdeke ugyanis azt kívánta, hogy valamennyien fogjanak fegyvert: a Fejedelem kiáltványa úgy szólt, „hogy ha egy helyiség közösen fegyvert fog, felszabadul a földesúri terhek alól”. Ősi székely szokás, hogy a közösség érdekét nem vállaló falu lakosának megrohanják és széthányják, felgyújtják a házat. Dózsa György ceglédi kiáltványa hasonló büntetést helyezett kilátásba a fegyverfogástól vonakodó parasztnak. Zelene szlovák jobbágyai tehát régi közösségi szokásrendszer jegyében cselekedtek. Mert a népek, bármely nyelven beszéljenek is, bármely tájban, országban gyökereszenek, történelmi tapasztalatok sokaságát hordják magukban, a közösség erejének nagy tanulságait őrzik, okulásul a jövő számára. És itt megáll a történetkutató, hogy átadja a szót a festőművészeknek, mert ami ezután következik, az már csak a művészet nyelvén mondható el.

Czinke Ferenc festőművész Zemplén megyében született és Sárospatakon tanult. Vajon ismerte-e a zelenei események szülőföldjéig ágazó gyökereit, amikor úgy érezte, hogy ezt a régmúlt eseménysort látványként kell kora elé idéznie és történelmi ihletettséggel, a művészet nyelvén megfogalmaznia? Czinke Ferenc művészi egyénisége és életműve már megadja rá a választ.

Elkötelezett művész, aki vállalja múltját és sorsát. Kritikusai régen megírták róla, hogy azt akarja megvalósítani a képzőművészetben, amit Bartók a zenében megalkotott. Teljességet akar. Átitatni a népművészet értékeivel kora képzőművészetét. Egybeötözöttségében megragadni és felmutatni a nemzetit és az egyetemet. Egybeégetődött igazságában átadni korának az egyéni és kollektív élményt. S most a múltat és a jelent.

A történelmi ábrázolás manapság talán a legnehezebb művészi feladat. Pedig múltja, évszázados jelentőséggel, a társadalmi tudat világában aligha felmérhető. De a magyar történelmi festészet múltja figyelmeztet, hogy mennyi kelepce várja ezen az úton a művészt. Amikor a magyar történelmi festészet útjára indult a reformkorban és a forradalom és szabadságharc után hatni akart, Magyarország népeinek, jobbágyságának történetét azonban akkoriban még alig ismerték. A festőművészek a magyar történelem nagy jeleneteit feszítették vásznaikra. Csaták, országgyűlések, főurak, nemesek tablói láta maga körül a polgári fejlődés útjára lépő magyar társadalom. Történelmi hűségről úgy vélekedtek a képírás művészei,

hogy a korhű ruha, fényes mente, atilla, az ágyú, a kard rajzolatja mindent kifejez. Nem ismerték fel koruk feladatait, és a művészet megrekedt a dekoráció, az illusztráció szintjén.

De már ekkor, büszke századunk elején elhangzott a korszakos jövőt idéző kérdés — mi lesz akkor, mondta a nagy művészetfilozófus Fülep Lajos, ha a festők elfelejtenek atillákat és opálos bankárnékat festeni. Mi lesz akkor, ha a művészet élő vize árad, mint a tiszta forrás? Ez az a kérdés, amire most itt, a szécsényi múzeum szép kiállítótermében is visszhangos választ kapunk

R. Várkonyi Ágnes

Elhangzott a kiállítás megnyitóján.

Földi Péter festészetéről

Dekoratív színfoltok, pirosak, sárgák, fehérek, kékek meglepő színorgiája. A gyermekrajzokra emlékeztető formák. Öszinteség és találó naivitás jellemzi Földi Péter képeit. És még valami; a tudatoság többlete. Tarka madarait, narancs- és rózsaszínben tündöklő káposztaföldjeit szemlélve olyan világ tárul fel előttünk, amit a felnőttek elképzelni sem tudnak, megrögzött szokásaik, felgyülemlett tapasztalataik gátolják őket ebben. Földi minden egyes festményén újból és újból friss szemmel csodálkozik rá a világra. De amíg a gyermekrajzok bájos színkezelése, lényegre törő eredeti látásmódja biológiai és szellemi állapot, egy életkor sajátossága, addig Földi Péter művészetének megszokottól eltérő valóságra kérdező tudatos és célzatos kifejezőmódjának eredménye. Az elkopott megnyilatkozási formák lomtárából kilépve a fiatal festő megtalálta saját és a közösség részére is érdekes stílusát.

A téma és magatartástípus, ahonnan merít, nem új. Emlékezzünk csak vissza olvasmányaink közül *Az ismeretlen birtok* című regényre, amelyben *Alain Fournier* a gyermekkor szépségeinek soha vissza nem térő álom- és képzeletvilágát állítja elének. De Paul Klee erősen a kontúrra építő intellektuális művészetét ugyancsak valahonnan innen indul. *Klee Kert madarakkal* (1924) című képe méltán lehetne Földi madarokat ábrázoló sorozatának mottója. Mégsem az, hiszen csak témájuk azonos, a kifejezőmód más: Földi piktúrája vaskosabb, erősebb, dekoratív, kompozícióit a színfoltok új kontraszthatásaira építi.

Azonos forrástól sokfelé lehet indulni: elég erre most már itthon maradván — *Szabados Árpád* és *Újházi Péter* gyermekrajzoktól is megihletett művészetére utalnunk.

A gyermekrajzokon kívül — Földi általános iskolában tanít rajzot — más, művészetföldrajzi okok is közrejátszhattak piktúrája alakulásánál. Nógrádban több olyan festőt találunk, *Jánossy Ferencet*

vagy a nemrég elhunyt *Balázs Jánost*, akik ösztönzően hathattak a fiatal művészre.

Földi Péter festészetének legnagyobb erénye eredeti, maga alakította forma- és színvilága. Nem fél, hogy elmarad napjaink művészeti áramlataitól, nem fut a festészetben is meglevő divatok után, sajátos festői világot épít nagy szorgalommal a kisebb hegyeknek is beillő somoskői dombok között.

Ha csak futólag is láttuk egyéni stílusú olajképeit, bárhol találkozunk azokkal, azon nyomban alkotójukra ismerünk. Ebből a senkivel össze nem téveszthetőségéből következik művészetének talán egyetlen veszélye. Művészi továbbfejlődésének fontos kérdése lehet az, hogy a kirívó szín- és formakombinációk huzamos ismétlődése ne váljon monotónná, valamint az is, miképp tudja tovább gazdagítani témavilágát. Aggodalmunk azonban csak a jövőre vonatkozhat, hiszen most induló, tehetséges fiatal művészről van szó.

Alkotó tevékenységének napjaink festészeti irányzataival való rokonítása nem könnyű feladat. Képeinek formavilága a naiv művészekét idézi. Földi Péter azonban nagyon is tudatos festő, aki maga választotta meg, alakította ki kifejezőmódját. Leginkább a hasonló szellemben dolgozó neoprimitívekkel (*Berki Viola*, *Kő Pál*) rokonítható munkássága. Vagy olyan egyedülálló alkotóéval, mint *Tóth Menyhért*. Joggal vetik a kritikusok szemére, hogy a fiatal művészek esetében értékelés helyett biztatón a majdan elkövetkező lehetőségekről írnak. Földi Péter azok közé tartozik, akik már jelenleg is kiemelkednek generációjuk egy évtizede tartó hullámvölgyéből. Egyéni karakterű művészetét egy a lehetőségek közül, amelyek elősegítik korosztálya unalomig ismételtetett formajegyének, stilis és gondolati közhelyeinek felszámolását.

Lóska Lajos

Helyreigazítás

Lapunk ez évi 4. számában közöltük *Sulyok László* szerzőnknek *Az élet alkonyán* című, a nyugdíjasok élet- és munkalehetőségeit elemző írását, melynek záró passzusa kitér az új társadalombiztosítási törvény ismertetésére is. Mivel a cikkben foglaltak egy része félreértésre ad módot, a Társadalombiztosítási Igazgatóság Nógrád megyei ki- rendeltsége kérésének helyt adva, a 9. oldal megfelelő szövegrészeit az alábbiak szerint módosítjuk.

...„az új törvény lehetőséget teremt arra is, hogy a hajdan mezőgazdasági jellegű munkát végző dolgozó az 1929. január 1. és 1947. december 31. közötti időt hatósági bizonyítvánnyal igazoltathassák.”

...„a kettes törvény intézkedik a nyugdíjasok munkavállalásáról is. A keretországán általában évente 840 óra, melyen belül bármilyen összegű kereshetnek a nyugdíjasok. Ettől eltérő órákeretben a foglalkoztatást bizonyos munkakörökre egy részt maga a jogszabály teszi lehetővé (pl.: az egészségügy területén dolgozó egyes nyugdíjasok esetében a keretországán évente 1260 óra), másfelől egyéni vagy csoportos mentesítésre a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága adhat engedélyt.”

